

Peppi Sjöholm

HYVÄ, PAHA NOITA
tietäjän asema yhteisössä 1800-luvun lopun ja
1900-luvun alun Suomessa

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

Lokakuu 2023

TIIVISTELMÄ

Peppi Sjöholm: Hyvä, paha noita
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Historia
Lokakuu 2023

Tässä tutkielmassa tarkastelen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisen tietäjän asemaan osana yhteisöään. Tutkielman tärkeimpänä lähteenä ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinnelajikortistoon talletetut tietäjistä kertovat muistitietotarinat. Tutkielmaa varten kävin läpi tarinoita, ja etsin niistä tietoa tietäjän asemasta yhteisössä. Aineistoa läpikäydessä siitä löytyi erilaisia teemoja ja aihekokonaisuuksia, joiden mukaan tutkimuskysymykseni jäsentyi erilaisiksi osakysymyksiksi.

Ensin kerron perusasiat kunkin tietäjän elämästä kirkonkirjojen valossa. Seuraavaksi siirryn varsinaiseen aiheeseen, tietäjän asemaan yhteisössä. Ensinnäkin tutkin tietäjän ammatinharjoitukseen liittyviä seikkoja. Seuraavaksi tarkastelen sitä, miten ihmiset tietäjästä ajattelivat, ja millainen tietäjän maine oli. Kolmanneksi tutkin tietäjän suhdetta yhteiskunnan auktoriteetteihin, kuten oikeuslaitokseen, kirkkoon ja terveydenhuoltoon.

Tärkeimpänä lähteenäni on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta löytyvän perinnelajikortiston osio *D 501-600, Kuuluisia tietäjiä, noitia ja kansanparantajia*, johon on kerätty tietäjistä kertovaa muistitietoaineistoa. Aiheen rajaamiseksi olen valinnut tutkittavavaksi kolme esimerkkitapausta, nimittäin ne kolme tietäjää, joita koskevia kortteja on eniten. He ovat Hätämaan tietäjä Piippolasta, Kyyrän Jussi Saarijärveltä, Haapakummun Anna-Maria Mård Kiuruvedeltä.

Perinnelajikortiston tarjoaman aineiston tukena käytän myös muita lähteitä, kuten kirkonkirjoja, lehtiartikkeleita, lakitekstejä ja valokuvia.

Tutkimuksessani selvisi, että kaikki kolme tietäjää kuuluivat rahvaaseen, mutta heidän taustansa ja taloudelliset tilanteensa olivat kuitenkin erilaisia, heistä yksi oli vakavarainen talonpoika, toinen naimaton poikamies joka asui veljensä luona, ja kolmas mäkituvassa asuva suutarin vaimo.

Tietäjän tärkein tehtävä oli parantaminen. Lisäksi he auttoivat pahantahtoisen noituuden uhreja, ratkaisivat varkaustapauksia, pelastivat yliluonnollisten olentojen vainoamia ihmisiä, ja ratkoivat ihmishuoneongelmia.

Tietäjien maksukäytännöt vaihtelivat. Hätämaa antoi yleensä asiakkaan päättää itse maksun suuruuden, Kyyrä taas määräsi tietynlaisen maksun, ja Mård ei ottanut ollenkaan rahaa vastaan, vain lahjoja.

Tietäjien luokse matkusti asiakkaita pitkienkin matkojen takaa. Lisäksi Kyyrä myös matkusteli itse ympäri Suomea etsimässä asiakkaita.

Tietäjän taidot periytyivät vanhalta tietäjältä nuorelle. Hätämaan ja Mårdin kerrottiin oppineen taitonsa vanhemmalta tietäjältä, kun taas Kyyrän kerrottiin saaneen taitonsa yliluonnollisella tavalla hänen autettuaan lapsena tietäjää. Kaikilla kolmella tietäjällä oli myös oppilaita, ja lisäksi Mårdin pojan uskottiin perineen äitinsä kyvyt.

Oppipoikien -ja tyttöjen lisäksi tietäjät käyttivät myös muita apuvoimia. Hätämaata ja Kyyrää auttoivat palkolliset, ja Kyyrä myös palkkasi tilapäisiä apumiehiä. Sen sijaan Mård ilmeisesti harjoitti tietäjän tointa enimmäkseen yksin.

Tietäjän suhde toisiin tietäjiin saattoi olla jännitteinen, ja heidän välilleen syttyi joskus konflikteja.

Ihmisten suhtautuminen tietäjiin vaihteli kovasti. Monilla informanteilla oli suuri luottamus tietäjän kykyihin, mutta toisaalta jotkut pitivät heitä puoskareina ja huijareina. Useat informantit korostivat tietäjien avuliaisuutta. Samalla tietäjiä myös pelättiin, heitä ei haluttu loukata, koska saattoivat kostaa taikakeinoin. Muutamat informantit myös syyttivät miespuolisia tietäjiä sopimattomasta seksuaalisesta käytöksestä.

Tietäjien suhde yhteiskunnan auktoriteetteihin vaihteli. Heidän toimintansa rikkoi lakia, mutta tutkimistani tietäjistä vain Kyyrä sai rikostuomion. Suhde kirkkoon oli sekin ristiriitainen, heidän toimintansa voitiin nähdä synnillisinä tai toisaalta kristillisenä, heidät voitiin yhdistää paholaiseen tai tämän vastustamiseen. Tutkimistani tietäjistä Kyyrällä oli paljon riitoja pappien kanssa. Myös tietäjien ja lääkärienvälillä oli ristiriitoja, sillä samat asiakkaat arpoivat lääkärin ja tietäjän välillä. Hätämaan tietäjällä oli varsin konfliktinen suhde lääkäreihin, mutta toisaalta lääkärit saatettiin mieltää myös tietäjän liittolaisiksi.

Avainsanat: tietäjät, noidat, taikuus, noituus, uskomukset, kansanusko, 1800-luku, Suomi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -ohjelmalla.

Sisällysluettelo

JOHDANTO.....	4
<i>Tutkimuskysymys</i>	4
<i>Työn rakenne ja eteneminen</i>	5
<i>Aiempi tutkimus</i>	5
<i>Lähteet ja menetelmät</i>	8
1. TIIETÄJÄN TAUSTA, PERHE JA TALOUS.....	13
2. MITEN TIIETÄJÄ HARJOITTI AMMATTIAAN?	18
2.1. <i>Lyhyesti tietäjän tarjoamista palveluista</i>	18
2.2. <i>Maksukäytännöt</i>	21
2.3. <i>Asiakkaan matka tietäjän luo</i>	24
2.4. <i>Tietäjä matkustaa</i>	28
2.5. <i>Tietäjän taitojen siirtäminen: opettajat ja oppipojat</i>	30
2.6. <i>Palkolliset ja tilapäiset apumiehet</i>	35
2.7. <i>Konflikteja tietäjien välillä</i>	39
2.8. <i>Tietäjän monitahoinen ammatti</i>	40
3. MITÄ TIIETÄJÄSTÄ AJATELTIIN?	41
3.1. <i>Tietäjän mahti</i>	41
3.2. <i>Epäuskoa ja huijaussyytöksiä</i>	44
3.3. <i>Avulias ja hyväntahtoinen tietäjä</i>	47
3.4. <i>Pelottava tietäjä</i>	48
3.5. <i>Tietäjä viettelijänä</i>	50
3.6. <i>Tietäjän ristiriitainen maine</i>	51
4. MIKÄ OLI TIIETÄJÄN SUHDE YHTEISKUNNAN AUKTORITEETIihin?	52
4.1. <i>Tietäjä lain edessä</i>	52
4.2. <i>Kristinusko ja kirkko</i>	57
4.3. <i>Lääkärit</i>	63
4.4. <i>Tietäjän vaikea suhde auktoriteetteihin</i>	67
JOHTOPÄÄTÖKSET	68
<i>Kolme tietäjää</i>	68
<i>Tietäjän ammatista</i>	69
<i>Tietäjän maine</i>	71
<i>Tietäjä ja auktoriteetit</i>	73
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	75

Johdanto

Tutkimuskysymys

Suomalaista taikomisperinnettä ja siihen liittyviä noituusoikeudenkäyntejä käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa törmää toisinaan termiin *tietäjä*, jolla tarkoitetaan jonkinlaista magian ammattilaista, joka oli muita parempi käyttämään magiaa, ja jolta muut yhteisön jäsenet saattoivat pyytää apua. Nimenomaan tietäjiä käsittelevää tutkimusta on viime vuosikymmenten aikana julkaistu enemmän, etenkin muiden tieteenalojen kuten uskontotieteen, etnologian ja folkloristiikan parissa, mutta jäljellä on vielä paljon tutkittavaa.

Tässä tutkielmassa tarkastelen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisen tietäjän asemaan osana yhteisöään. ”Yhteisöllä” tarkoitan etenkin tietäjän lähiyhteisöä, johon kuului oman kylän ja seurakunnan väki. Tähän yhteisöön sisältyi myös pienempiä yhteisöjä, kuten tietäjän, perhe, kotitalous ja suku. Lisäksi tietäjän lähiyhteisöön kuului myös erilaisten suurten instituutioiden edustajia, esimerkiksi nimismies, pappi, ja lääkäri. Jonkin verran tarkastelen myös tietäjän suhdetta oman lähiyhteisön ulkopuolisiin henkilöihin, kuten kaukaa Suomen toiselta puolelta matkustaneisiin asiakkaisiin.

Tänä päivänä Suomi on kenties uskonnollisessa mielessä monimuotoisempi kuin koskaan aiemmin, ja kansankirkon rinnalla elää myös useita muita uskonnollisia traditioita, kuten muut kristilliset yhteisöt, suuria maailmanuskontoja kuten islam, sekä New Agen kaltaisia uusia uskonnollisia liikkeitä. Menneinä vuosisatoina Suomi oli uskonnollisessa mielessä varsin yhtenäinen, mutta silloinkin esiintyi jonkin verran valtavirrasta poikkeavaa uskonnollista toimintaa. Suomalainen tietäjäinstituutio oli jatkumoa esikristillisen ajan šamanismille, ja se on kiinnostava esimerkki pakanallisesta perinteestä, joka säilyi elinvoimaisena pitkälle kristillisen ajan puolelle, vaikka kirkko suhtautuikin ilmiöön usein paheksuvasta. Tarkastelemalla tietäjän asemaa entisajan yhteisössä voimme kenties saada kontekstia, joka auttaa meitä ymmärtämään myös nykyajan uskonnollista pluralismia.

Aihe on myös toisella tavalla ajankohtainen, sillä viime vuosina julkisessa keskustelussa on pohdittu paljon niin kutsuttujen uskomushoitajien mahdollisista haitoista, ja lakimuutostakin on ehdotettu. Yli sata vuotta sitten eläneet tietäjät edustavat tavallaan samaa jatkumoa kuin nykyajan uskomushoitajat. Tietäjiä tutkimalla voimme kenties ymmärtää hieman paremmin myös ilmiön nykyaikaista versiota, sillä voidaan olettaa, että kaikkina aikoina ihmiset hakeutuvat erilaisten yliluonnollisten palveluiden ääreen osin samojen ikäikäisten tarpeiden vuoksi.

Työn rakenne ja eteneminen

Tämän tutkielman tärkeimpänä lähteenä ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinnelajikortistoon talletetut tietäjistä kertovat muistitietotarinat. Tutkielmaa varten kävin läpi tarinoita, ja etsin niistä tietoa tietäjän asemasta yhteisössä. Aineistoa läpikäydessä siitä löytyi erilaisia teemoja ja aihekokonaisuuksia, joiden mukaan tutkimuskysymykseni jäsenyi erilaisiksi osakysymyksiksi.

Ensin kerron perusasiat kunkin tietäjän elämästä kirkonkirjojen valossa. Seuraavaksi tutkin sitä, miten tietäjä harjoitti ammittiaan. Millaisia palveluita tietäjä tarjosi? Mistä hän löysi asiakkaansa, olivatko he lähialueen väkeä vai matkustivatko he kauempaa? Miten tietäjäksi päädyttiin, ja mistä tietäjä oppi taitonsa, oliko hänellä opettajia tai oppipoikia? Käyttikö tietäjä apulaisia vai harjoittiko ammittiaan yksin? Millaisia olivat tietäjien väliset suhteet?

Kolmanneksi tarkastelen sitä, miten ihmiset tietäjästä ajattelivat, millainen oli tietäjän maine? Oliko hän ihailtu vai paheksuttu, pelätty vai rakastettu? Uskoivatko ihmiset ylipäättään tietäjän voimiin, vai pidettiin häntä puoskarina?

Neljänneksi tahdon selvittää, mikä oli tietäjän suhde yhteiskunnan auktoriteetteihin. Mikä oli tietäjän asema lain edessä? Kuinka kirkko suhtautui heihin? Entä terveydenhuolto?

Tämän tutkielman tutkimuskysymys jakautuu useaan osakysymykseen, minkä vuoksi tutkielma ei päädy mihinkään yhteen suureen vastaukseen, vaan tutkimustulos jakautuu moneen pienempään osaan. Näiden tutkimustulosten esittelemiseen tarvitaan monta sivua, minkä vuoksi lopun johtopäätösluku on hieman normaalia pidempi.

Aiempi tutkimus

Teoksessaan *Suomalainen kansanusko – Samaaneista saunatonntuihin* Risto Pulkkinen luonnehtii pohjoisen Euraasian pyyntikulttuurien samaania seuraavasti: ”samaani on yhteisön legitimoima, henkien valtuuttama ja inspiroima, tarvittaessa transsilassa sielunmatkoja suorittava aktiivinen välittäjä ihmisten ja tuonpuoleisen välillä”. Pulkkinen mukaan ”samaanin erityisominaisuus oli kyky vajota transsiin ja suorittaa siinä sielunmatkoja”, eli samaanin sielun uskottiin lähtevän ruumiista ja matkaavan tuonpuoleisiin, useimmiten vainajalaan. Suomen kielessä samaania kutsuttiin ”noidaksi”.¹

¹ Pulkkinen, 2017, s. 335.

Pulkkisen mukaan samanismi sammui Suomessa oletettavasti jo ennen kristinuskon tuloa. Aikaisemmasta suomalaisesta samaanikulttuurista on kuitenkin säilynyt vahvoja todisteita Suomen kielessä, suomalaisissa muinaisrunoissa ja kalliomaalauksissa.² Lisäksi ”historiallisista dokumenteista tutun myöhemmän tietäjälaitoksen monet piirteet kantavat samanistista pohjaviritystä”,³ ja uuden ajan alun suomalaiset tietäjä edustavat jatkumoa vanhalle samanistiselle perinteelle.⁴

Myös uuden ajan tietäjää voitiin kansankielessä kutsua noidaksi, mutta toisin kuin noita eli samaani, uuden ajan tietäjä ei ollut enää henkien kutsumana täysin omassa kategoriassaan yhteisönsä muihin jäseniin nähden,⁵ eikä hän tehnyt sielumatkoja.⁶ Tietäjä oli kuitenkin ”ihminen joka osasi enemmän taikoja kuin muut ja kykeni käyttämään niitä tehokkaammin”,⁷ eräänlainen ”magian harjoituksen ammattilainen tai puoliammattilainen”, jolla oli ”kaikkea magian harjoituksessa välttämätöntä – omakohtaista tuonpuoleista voimaa, taitoa, tietoa, varusteita – enemmän ja parempaa kuin muilla ihmisillä”. Hänen henkilökohtainen voimansa eli väkensä oli suurempi kuin muilla, samoin hänen henkilökohtainen rituaalivarustuksensa, ja hänen tietonsa olivat monipuolisemmat, ja siksi hän kykeni ”karkottamaan pahoja vaikutuksia ja manipuloimaan tuonpuoleisia voimavaikutuksia paremmin kuin tavallinen ihminen”. Tietäjä ei pelännyt ruumiita ja niiden tuonpuoleista väkeä, sillä hänen oma väkensä oli voimakkaampi. Synnynnäisen pelottomuuden ja magiaa harjoittaessa karttuneen rohkeuden ansiosta tietäjä saattoi hyödyntää myös vaarallisia ja siten tehokkaampia väen lähteitä, kuten esimerkiksi ruumiita.⁸

Tämän tutkielman aiheena on tietäjän asema yhteisössä. Pulkkinen sivuaa aihetta kertoessaan, että tietäjä karuttaessa tietämystään ja taikarepertuaariaan, ympäristö alkoi jossain vaiheessa tunnustaa hänet tietäjäksi. ”Häneltä alettiin tulla pyytämään apua ja ostamaan palveluksia silloin, kun omat taidot eivät riittäneet, ja suurimpien tietäjien pakeille saatettiin etsiä pitkien matkojen takaa.”⁹ Tietäjä saattoi kyvyillään auttaa lähimmäisiään, mutta toisaalta myös vahingoittaa.¹⁰

Marko Nenonen on tutkinut 1600 – 1700 -luvun noituus- ja taikusoikeudenkäyntien pöytäkirjoja, ja selvittänyt myös tietäjien kohtaloita. Väitöskirjassaan *Noituus, taikuus ja*

2 Pulkkinen, 2017, s. 248 – 249.f

3 Pulkkinen, 2017, s. 249.

4 Pulkkinen, 2017, s. 236.

5 Pulkkinen, 2017, s. 335.

6 Pulkkinen, 2017, s. 236.

7 Pulkkinen, 2017, s. 287.

8 Pulkkinen, 2017, s. 335.

9 Pulkkinen, 2017, s. 335.

10 Pulkkinen, 2017, s. 336.

noitavainot – Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620-1700 Nenonen kirjoittaa, että syytettyjen joukossa oli vain harvoin ammattimaisia magian harjoittajia. Eli toisin kuin voisi luulla, ammattimaiset tietäjät eivät ilmeisesti joutuneet syytteeseen sen useammin kuin muutkaan. Ylivoimaisesti suurin osa syytetyistä oli tavallisia ihmisiä, joita syytettiin magian käyttämisestä.¹¹

Teoksessaan *Witchcraft and gender in early modern society : Finland and the wider European experience* Raisa Toivo tarkastelee noituusoikeudenkäyntejä 1600-luvun Suomessa, ja tutkii niiden kautta sukupuolen roolia muun muassa taikuudessa, työnteossa, julkisessa toiminnassa ja vallankäytössä.¹²

Anna-Leena Siikala käsittelee teoksessaan *Suomalainen šamanismi* myös uuden ajan tietäjää, ja hänen asemaansa yhteisössä. Siikalan mukaan tietäjien toiminta oli pieniyhteisössä hyväksyttyä, suorastaan välttämätöntä. Tietäjä auttoi moniin eri elämänalueisiin kuuluvissa tilanteissa, mutta hänen uskottiin myös kykenevän vahingoittamaan kanssaihmissiään. Suomessa ja Karjalassa tietäjäyys on yleensä ollut muun työn ohella harjoitettu sivuammatti. Tietäjän toimi ”periytyi usein suvunsisäisesti, vaikka se voitiin jättää myös taipumuksia osoittavalle ulkopuoliselle”. Tietäjän ”toiminta perustui salaiseen tietoon, joka koski yliluonnollisia voimia ja vaikutuksia sekä näiden rituaalista hallintaa”.¹³

Laura Stark kirjoittaa teoksessaan *The magical self : body, society and the supernatural in early modern rural*, että uuden ajan alun suomalaisen tietäjän asema perustui salaiseen tietoon, hänellä oli ”erityistä tietoa ja osaamista, jota muilla ei ollut”, ja sen vuoksi häntä kunnioitettiin kuin ketä tahansa hyvää ammattimiestä, ja enemmänkin. Tietäjällä oli yhteisönsä jäsenenä erityistä arvovaltaa, joka ”riippui hänen kyvystään vakuuttaa muut hänen paremmasta tietämyksestään.” Tämän tietäjä saavutti pitkien loitsujen, rituaalien, salailun ja omistamiensa salaperäisten esineiden avulla. Mysteerisyyden tuntu oli tärkeä osa tietäjän arvovaltaa¹⁴

Karolina Kouvola taas on tutkinut tietäjän asemaa esimodernin ajan ruotsinkielisen Pohjanmaan maaseutuyhteisössä väitöskirjassaan *Cunning folk as other – Vernacular Beliefs about Magic Users in Premodern Swedish-speaking Ostrobothnian Rural Community*. Kouvola toteaa, että on vaikea erotella tarina-aineistossa esiintyviä ”tietäjiä” muista ”noidista”, sillä kategoriat ovat usein päällekkäisiä, mutta että tarinoiden ”varastelevat noidat” eivät yleensä parantaneet tai korjanneet vahingollisen taikuuden vaikutuksia, kuten tietäjät tekivät. ”Maaginen tieto, johon

¹¹ Nenonen, 1992, 163.

¹² Toivo, 2016.

¹³ Siikaa, 1994, s.72.

¹⁴ Stark, 2006, s. 177-180.

lukeutui kaikkietävyys ja valta hallita eläimiä, erotti tietäjät muista magian käyttäjistä, ja salailu yhdistettiin heidän rituaaleihinsa.” Tietäjän taito siirtyi eteenpäin kun tietäjä opetti nuorempaansa. Tietäjän tärkein tehtävä oli parantaminen. “Henkilökohtainen karisma” oli tärkeä osa yhteisön tunnustamaa tietäjää.¹⁵

Artikkelissaan *Literacy and healers’ tactics in Finnish folk medicine 1850–1950* Kalle Kananaja sivuaa 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun alkupuoliskon tietäjien asemaa yhteisöissään. Kananaja kirjoittaa, että monet tuon ajan kansanparantajat opiskelivat terveysohjekirjoista, ja he käyttivät luonnon yrttien lisäksi myös apteekkeista ostettuja lääkkeitä, jolloin raja kansanparannuksen ja virallisen lääketieteen välillä hämärtyi. Edelleen rajaa hämärsi kansanparantajien maanlaajuinen maine ja kaukaa tulevat potilaat. Sitä paitsi tietäjiin uskottiin ainakin heidän omassa paikallisyhteisössään¹⁶

Tietäjiä koskeva aiempi tutkimus on varsin poikkitieteellistä, sillä mainitsemistani tutkijoista Pulkkinen ja Kouvola ovat uskontotieteilijöitä, Siikala folkloristi ja Stark etnologi. Näiden tieteenalojen lähestymistapa eroaa joiltain osin historiantutkimuksesta, mikä täytyy ottaa huomioon tutkimuskirjallisuutta käyttäessä.

Lähteet ja menetelmät

Tärkeimpänä lähteenäni on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta löytyvän perinnelajikortiston osio *D 501-600, Kuuluisia tietäjiä, noitia ja kansanparantajia*. Kortisto koostuu hieman postikorttia pienemmistä korteista, joille on kirjoitettu tietäjiä koskevia muistitietokertomuksia, jotka on kerätty eri puolilta Suomea. Jotkut tarinat ovat vain yhden tai kahden lauseen mittaisia, kun taas toiset täyttävät useita kortteja. Tarinat on luokiteltu tietäjän nimen mukaan eri osioihin.

Aiheen rajaamiseksi olen valinnut tutkittavavaksi kolme esimerkkitapausta, nimittäin ne kolme tietäjää, joita koskevia kortteja on eniten. He ovat Hätämaan tietäjä alias Juho Luomajoki Piippolasta (D 511), Kyyrän Jussi Saarijärveltä (D 536), ja Haapakummun Anna-Maria Mård Kiuruvedeltä (D 546). Valitsin nämä tietäjät, koska heistä on kerätty eniten materiaalia, ja siten on myös saatavilla enemmän tietoa heidän asemastaan yhteisöissään.

Kaikista kolmesta tietäjästä on tehty jo hieman aiempaakin tutkimusta. *Suomalaisessa kansanuskossa* käsitellään Hätämaata ja Kyyrän Jussia. Hätämaan tietäjästä kerrotaan, että hän oli

¹⁵ Kouvola, 2023, 77-78.

¹⁶ Kananaja, 2021, s. 27-28..

”maankuulu myöhäisen ajan tietäjä, vieläpä maan rajojen ulkopuolellakin. Kerrottiin että Hätämaa alkoi jo lapsena osoittaa näkijän taipumusta, ja teini-ikäisenä hän vahvasti kykyjään. Aikuisena tietäjänä hänellä oli tapana vaipua horrostilaan, missä tilassa hän sai selvänäkijän lahjat. Hän näki myös jatkuvasti henkiä, jotka mahdollisesti auttoivat häntä. Lisäksi hän kykeni lopettamaan verenvuodon ja parantamaan eläintauteja. Parantamiseen hän käytti maagisia rituaaleja, saunottamista, hauteita, lääkkeitä ja säikäyttämistä. Lisäksi hän ”oli myös lukenut lääkärikirjoja ja käytti apteekista ostettuja aineita luonnosta saatujen ohella”.¹⁷

Teoksessaan Pukkinen käsittelee lyhyemmin myös Kyyrän Jussia. Hän ”oli tietävästi syntynyt hammas suussa”, ja saanut parannustaitonsa ”lappalaiselta noidalta”. ”Parantamiskeinot Kyyrällä olivat kuitenkin samantapaiset kuin Hätämaallakin”, ja hänkin oli selvänäkijä. Lisäksi hänellä oli tapana viedä potilaitaan yöllä kirkkoon, voidakseen parantaa nämä käyttämällä hyväksi ”yöllisen kirkon ja sen kirkonväen” voimallista väkeä.¹⁸

Kolmannesta tutkimastani tietäjästä Anna-Mari Mårdista löytyy Kirsi Penttisen kirjoittama artikkeli Kansallisbiografian nettisivuilta. Artikkelin mukaan suutarinvaimo Mård oli ”savolaisalueen viimeisiä suurparantajia”. Pienenmäen tietäjä Kalle Lepistö oli opettanut häntä, ja lisäksi hän oli ahkera lukija. Mård ”ei toimissaan harrastanut taikavälineitä eikä pelottavia eleitä”, eikä lausunut loitsuja, ja vuonna 1907 annetussa papintodistuksessa kerrottiin hänen olevan puhdasmaineinen seurakuntalainen. Lähipiirin mukaan hän ”kuului ruusuristiläisiin ja noudatti teosofien eettisiä ohjeita”. Mårdin pojantytären mukaan tietäjän naisen aviomies ei vaimonsa puuhista perustanut, ja myös pojantytär itse arasteli ”isoäidistä kuulemiaan perättömiä juttuja”. Mård tunnettiin ennen kaikkea selvänäkijän kyvyistään, ja lisäksi hän paransi tauteja. Hän joutui kerran käräjillekin puoskaroinnista syytettynä, mutta sai vapauttavan tuomion. Kiuruvedellä Mårdia on muisteltu monin taivoin, muun muassa pystyttämällä muistokivi vuonna 1994.¹⁹

Perinnelajikortistossa on Kyyrää koskevassa osiossa 287 korttia, Hätämaan osiossa 168 korttia, ja Mårdin osiossa 94 korttia. Kortteja ei ole numeroitu, joten jouduin laskemaan ne käsin, eli numeroissa saattaa olla jotain pientä heittoa, mutta tutkimukseni kannalta korttien tarkalla lukumäärällä ei ole väliä.

Korteissa olevat tarinat on kerätty 1900-luvun kuuden ensimmäisen vuosikymmenen aikana eri puolilta Suomea. Jokaisen kertomuksen yhteydessä mainitaan kertojan nimi, usein myös synnyinaika ja toisinaan ammattikin. Myös tarinan kerääjän nimi mainitaan, jos hän on eri henkilö kuin kertoja. Lisäksi kerrotaan tarinan talletuspaikka ja -aika.

¹⁷ Pulkkinen, 2017, s. 340-343.

¹⁸ Pulkkinen, 2017, s. 344-345.

¹⁹ Penttinen, 2001.

Tarinan lähdetiedoista löytyy yleensä jonkinlainen lyhenne, joka tarjoaa lisätietoa keruutavasta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistotutkija Juha Nirrko avasi minulle ystävällisesti kortistossa käytettyjä lyhenteitä sähköpostissaan 11.4.2023. Selvisi että lyhenne KRR merkitsee sitä, että tarina on kerätty osana Suomalaisen kirjallisuuden seuran vuosina 1935-1936 järjestämää Kalevalan riemuvuoden kilpakeräystä. Osa tarinoista taas on kerätty vuoden 1958 Myyttillisten tarinoiden kilpakeräyksessä (MT), tai vuoden 1961 Kansantarinoiden kilpakeräyksessä eli Tarinakilvassa (TK). Lyhenne ”KT” taas viittaa Kansantieto -lehden vuodesta 1936 alkaen julkaisemien kyselyiden vastauksiin, ja myös muihin lehden pieniin keräelmiin.

Tietäjätarinoita ovat keränneet myös yksittäiset tutkijat, opettajat, kirjailijat ja muut älyköt, kuten Samuli Paulaharju, Albert Rautiainen, Otto Harju, Eino Isohanni ja Siiri Oulasmaa. Tutkielmani kannalta kenties merkittävin yksittäinen kerääjä on Vilho Itkonen, joka keräsi taikoja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaattina Saarijärvellä vuonna 1907.²⁰ Itkonen oli kiertelevä työmies ja sosialistiagitaattori, mutta myös teosofi, joka uskoi että taikojen tuntijoiden ”sielullisia avuja” tulisi tutkia paljon perinpohjaisemmin kuin tähän asti oli tehty.²¹ Itkonen haastatteli Saarijärvellä Kyyrän Jussin asiakkaiden ja asuinkumppaneiden lisäksi myös tietäjää itseään.

Tätä tutkielmaa varten käyn läpi näitä kolmea tietäjää koskevat kortit, ja etsin tietoa tietäjän asemasta yhteisössä. Kaikki kolme tietäjää elivät Suomen eri osissa alueilla (Hätämaa Pohjois-Pohjanmaalla, Kyyrä Keski-Suomessa ja Mård Pohjois-Savossa), joten aineistoa voidaan pitää alueellisesti suhteellisen kattavana otoksena luterilaisesta, suomenkielisestä kulttuurialueesta. Tosin tutkimuksessa ei ole mukana yhtään esimerkkitapausta tiheästi asutusta eteläisestä Suomesta, joten jossain tulevassa tutkimuksessa voisi tarkastella, pätevätkö tutkimukset myös siihen alueeseen.

Ajallisesti kattava aineisto ei ole, sillä kaikki kolme tietäjää elivät ja toimivat suunnilleen samoihin aikoihin 1800-luvun jälkipuoliskolla, ja kuolivat 1900-luvun alussa. Sen vuoksi tutkimustuloksia ei voi yleistää koskemaan muita aikakausia, tietäjien asema yhteisöissään saattoi olla hyvinkin erilainen keskiajalla tai uuden ajan alussa.

Samaten täytyy muistaa, että kyseessä on nimenomaan kolme poikkeuksellisen kuuluisaa ja laajalti tietäjää, eli he olivat omassa kategoriassaan poikkeustapauksia, eivätkä he edustaneet keskivertotietäjää. On mahdollista, että vähemmän tunnettuihin tietäjiin suhtauduttiin eri

²⁰Mikkola, 2023.

²¹ Mikkola, 2012, s. 18-19.

tavoin. Tavallisemmat, keskivertotietäjät olisivat kyllä sinänsä kiinnostava aihe jollekin tulevalle tutkimukselle.

On myös otettava huomioon se konteksti, jossa lähdeaineistona syntyneet tarinat ovat syntyneet. Ne ovat suullisia kertomuksia, joiden ensisijainen tarkoitus ei välttämättä ole ollut tiedon säilyttäminen ja välittäminen mahdollisimman oikeassa muodossa. Usein tarinoiden tarkoituksena vaikuttaa olevan ennen kaikkea viihdyttäminen, ne seuraavat klassista draaman kaavaa, ja tyyliään niistä monet ovat joko humoristisia kaskuja tai jännityskertomuksia. On mahdollista että jotkut kertojat ovat hieman parannelleet tarinoita tietoisesti tai tiedostamattaan. Monet tarinat ovat myöskin toisen tai kolmannenkin käden tietoa, ja silloinkin kun kyseessä on ensikäden kokemus, on siitä kerrontahetkellä usein kulunut vuosia tai vuosikymmeniä, jolloin on otaksuttava että ainakin joitakin yksityiskohtia on unohtunut tai sekoittunut. Lisäksi monet kertomukset ovat sävyiltään varsin asenteellisia, eivätkä kertojat usein pyrikään mihinkään neutraaliuuteen. Monet kertojat ilmaisevat varsin avoimesti kantansa tietäjä-asiaan, ja usein tarinoihin sisältyy jokin moraalinen opetus. Tällaisissa tapauksissa täytyy muistaa, että kertojan omat ennakkoluulot ja mielipiteet voivat värittää kertomusta. Toisaalta tällainen asenteellisuus on itsessään kiinnostava tutkimustulos, sillä se kertoo jotain ihmisten suhtautumisesta tietäjiin. Kaikki tällaiset seikat kuitenkin aiheuttavat sen, että kertomukset ovat keskenään varsin ristiriitaisia, ja eri ihmiset voivat muistaa saman tietäjän aivan erilaisena, tai kertoa samasta tapahtumasta täysin eri tavoin.

Tarinoita ei siis voi ottaa absoluuttisena totuutena, mutta niistä voi kuitenkin löytyä joitakin totuudellisia yksityiskohtia, varsinkin silloin kun sama yksityiskohta toistuu useita kertoja. Esimerkiksi jos yksi henkilö kertoo kuulleensa tietäjän murtautuneen yöllä pitäjän kirkkoon taikomaan, on tarinan todistusvoima melko heikko, mutta jos kymmenet kertojat eri puolilta Suomea toistavat saman tarinan pienin muunnelmin, alkaa vaikuttaa todennäköiseltä, että se perustuu johonkin todelliseen tapaukseen.

Sekin on muistettava, että tutkimistani kolmesta tietäjästä kertovia kortteja on eri määrä. Suppeinta on Anna-Mari Mårdia koskeva aineisto, hänen osiossaan on vain 94 korttia. Laajin on Kyyrän osio, jossa on 287 korttia, siis noin kolme kertaa enemmän kuin Mårdin osiossa. Hätämaa sijoittuu puoliväliin 168:lla kortilla. Tämä ero eri tietäjistä kertovan aineiston laajuudessa saattaa vääristää tutkimustulosta. Esimerkiksi aineistoa lukiessa vaikuttaa siltä, että negatiivissävyyisiä ja tuomitsevia tarinoita on kerrottu Kyyrämästä paljon enemmän kuin Mårdista. Näyttää siis siltä että Mård oli Kyyrämästä pidetympi henkilö. Voi kuitenkin olla, että tämä on vain Mårdin aineiston suppeudesta johtuva harha, kenties Mårdista kerrottiin paljonkin negatiivissävyyisiä tarinoita, mutta ne vain ovat jääneet keräämättä, koska Mårdia koskevaa aineistoa on säilynyt vähemmän.

Perinnelajikortiston tarjoaman aineiston tukena käytän myös muutamia muita lähteitä. Kirkonkirjoista selviää perustasiat tutkimieni tietäjien elämästä: perhetausta, asuintalo, elinkeino ja ammatti, mahdolliset rikostuomiot. Tarkastelen myös lyhyesti vanhoja rikoslakeja tietäjän oikeudellisen aseman selvittämiseksi. Hätämaata koskevaa tietoa etsin myös tietäjän kanssa samassa Leskelän kylässä asuneen Pentti Haanpään kirjoittamasta novellista *Hätämaasta*, sekä romaanista *Hota-Leenan poika*, jossa esiintyy selvästi Hätämaahan perustuva sokea tietäjä. Lisäksi vanhoista lehdistä löytyy tunnetuista tietäjistä kertovia lehtijuttuja. Aineiston laajuuden vuoksi en voi tarkastella lehtijuttuja kovin perusteellisesti, ja vaikuttaa siltä että niissä on paljolti samoja asioita kuin perinnelajikortistossakin, mutta käytän niitä muutamien tapausten taustoittamiseksi.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoista löytyy Mårdia koskevaa kiinnostavaa haastatteluaineistoa, jota Kirsi Penttinen on kerännyt Kiuruvedeltä, mutta valitettavasti en voi tarkastella sitä tässä tutkielmassa, jottei tutkielma paisuisi aivan mahdottomasti. Samaten joudun jättämään tarkastelun ulkopuolelle ne muistitietotarinat, jotka on julkaistu teoksissa *Hätämaan tietäjä kansan kertomana* (1975) ja *Haapakummun Anna-Mari: kansanparantaja ja selvänäkijä* (1994). Valitettavasti en myöskään voi tutustua tietäjien oikeudenkäynteihin liittyviin kärjäpöytäkirjoihin, joista löytyisi varmasti kiinnostavaa materiaalia johonkin toiseen tutkimukseen.

1. Tietäjän tausta, perhe ja talous

Tässä luvussa käyn lyhyesti läpi perusasiat tietäjien taustoista, asumistilanteista ja talouksista. Näistä asioista löytyy kätevästi tietoa Geni.com sivustolta, jonne sukututkimuksen harrastajat ovat keränneet linkkejä relevantteihin kirkonkirjojen sivuihin ja lehtiartikkeleihin,²² mikä säästää paljon vaivaa ja aikaa, kun en joudu etsimään kaikkia lähteitä itse.

Hätämaan tietäjä eli Juho Aaponpoika syntyi vuonna 1843 Pohjois-Pohjanmaan Haapavedelle talonpoikaisperheeseen.²³ Pohjois-Pohjanmaa koostuu paljolti karuista vaaroista ja suomaasta. 1800-luvulla seutu oli harvaan asuttua, ja liikenneyhteydet kehittyivät muuta maata hitaammin. Maakunnan pääasiallinen elinkeino oli maatalous, mutta seudun ilmastoon kuuluvat hallat tekivät peltoviljelystä epävarmaa, joten karjanhoito oli tärkeä tulonlähde. 1800-luvun puolivälissä seudulle alettiin rakentaa ruukkeja, ja vuosisadan viimeisellä neljänneksellä alueelle kehittyi myös suurteollisuutta.²⁴

Juhon lapsuudenperhe asui jonkin aikaa Kärsämäellä Luomajoen talossa, jonka nimi jäi käyttöön sukunimeksi.²⁵ Vartuttuaan Juho Luomajoki palasi Haapavedelle,²⁶ ja muutti sitten Pulkkilan.²⁷ Pulkkilan alueen väkiluku oli matala ja väestönkasvu hidasta, ja kylä kuului Piippolan seurakuntaan vuoteen 1899 asti.²⁸

Juho työskenteli Pulkkilassa renkinä,²⁹ kunnes hän vuonna 1871 nai itsellisen lesken Saara Greta Antintytär Savikosken³⁰ (kutsumanimeltä ilmeisesti Greta). Pariskunnan ikäero oli huomattava, sillä Greta oli miestään 23 vuotta vanhempi. Juho osti Hätämaan talon Pulkkilan alueen Leskelän kylästä, ja jossain vaiheessa hänet alettiin tuntea Hätämaan tietäjänä. Talossa asui Juhon ja Gretan lisäksi myös Gretan lapsia entisestä avioliitosta, mutta yhteisiä lapsia he eivät saaneet, mikä ei liene yllättävää kun ottaa huomioon vaimon korkean iän. Jonkin aikaa myös Juhon

²² Geni.com -sivusto, Juho Aaponpoika Luomajoki, <https://www.geni.com/people/Juho-Luomajoki-Hätämaan-tietäjä/6000000026351446857> (luettu 18.10.2023). Geni.com -sivusto, Johannes Kallenpoika Kyyrä, <https://www.geni.com/people/Johannes-Kyyrä/6000000180273397832>, (luettu 18.10.2023). Geni.com sivusto, Anna-Maria Mård (Haudanlampi), <https://www.geni.com/people/Anna-Maria-Mård-Haudanlampi/6000000070771186183> (luettu 18.10.2023).

²³ Haapaveden seurakunta, rippikirja 1845-1851, s. 43, Ainali 22 Savikoski.

²⁴ Rikkinen, Sihvo, Eskola, Tiitta, 1986, s. 17-18.

²⁵ Kärsämäen seurakunta, rippikirja 1847-1854, s. 9, Sydänmaa Gingl. 45 Luomajoki.

²⁶ Haapaveden seurakunta, rippikirja 1862-1869, s. 536 Ogifta Tjenstefolk I, J.

²⁷ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1867-1880, s. 396 J.f

²⁸ Rikkinen, Sihvo, Eskola, Tiitta, 1986, s. 132.

²⁹ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1867-1880, s. 396 J.f

³⁰ Pulkkilan seurakunta, vihittyjen luettelo 1819-1879, aukeama 50, vasemmanpuoleinen sivu.

veli asui talossa perheineen.³¹ Talo oli ilmeisen vakavarainen, sillä se työllisti useita piikoja ja renkejä.³²

Juhon ja Gretan yhteiselämä ei ilmeisesti ollut aivan tasaista, sillä 8.7.1885 Juho julkaisi *Kaiku* -lehdessä ilmoituksen, jossa kertoi vaimonsa karanteenin kotoa toukokuussa, ja kehotti tätä palaamaan kahden viikon kuluessa, tai muuten avioero olisi edessä.³³ Ilmeisesti Greta palasikin, sillä rippikirjojen mukaan hän asui talossa myös tapauksen jälkeen.³⁴

Talonisäntänä Juholla oli vakaa toimeentulo, ja ilmeisesti tietäjän toimikin toi mukavia lisä-ansioita. Perinnelajikortiston aineistossa häntä kuvataan ”komeaksi isoksi herraksi”³⁵ ja ”lihavaksi vankaksi äijäksi”.³⁶ Samuli Paulaharjun vuonna 1910 ottama valokuva todistaa, että Hätämaa oli todellakin varsin isokokoinen mies,³⁷ mikä oli agraariyhteiskunnassa merkki vauraudesta.

Hätämaa menetti näkönsä ilmeisesti joskus 1890-luvun aikana, sillä pappi lisäsi rippikirjaan hänen nimensä kohdalle lisämerkinnän ”sokea”.³⁸ Vuonna 4.5.1912 jo 92-vuotias vaimo kuoli. Juho itse kuoli 70-vuotiaana keuhkokuumeen jälkitautiin 15.1.1914.³⁹

Seuraavaksi käsitellen Kyyrän Jussia eli Johannes Kallenpoika Kyyrää. Johannes syntyi 10.2.1864 Saarijärvellä Keski-Suomessa.⁴⁰ 1800-luvulla Keski-Suomi oli melko harvaan asuttu maakunta (asukastiheys vastasi suunnilleen Suomen keskimääräistä asukastiheyttä), ja väestö oli jakaantunut hajanaisesti yksittäistaloihin ja pieniin kyläkuntiin. 1800-luvun aikana väkiluku kuitenkin kasvoi hyvin nopeasti muutamia epidemia- ja nälkävuosia lukuun ottamatta. Vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä maakunnan talous kehittyi voimakkaasti.⁴¹ Siirtyminen vanhanaikaisesta kaskiviljelystä karjatalouteen kävi nopeasti, ja alueelle syntyi myös uudenaikaista teollisuutta ja tehdastaajamia. Perinteiset vesiväylät mahdollistivat metsätalouteen liittyneen tukkien kuljetuksen, ja myös maanteitä ja rautateitä rakennettiin teollisuuden ja kaupan tarpeisiin.⁴²

³¹ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1867-1880, s. 177 Leskelä 18 Hätämaa.

³² Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1881-1890, s. 188-189, Leskelä 18 Hätämaa. Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1891-1900, s. 193-195, Leskelä 18 Hätämaa. Piippolan seurakunta, rippikirja 1901-1910, s. 669-670 Leskelä no 18 Hätämaa.

³³ *Kaiku*, 8.7.1885, s. 4.

³⁴ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1891-1900, s. 193, Leskelä 18 Hätämaa.

³⁵ SKS KRA. Hannula, Kerttu Maria TK 13:14. 1961. – Susanna Sofia Heiskala, s. 1887, kerääjän äiti, Piippola.

³⁶ SKS KRA. SKS KRA. Ritola, Juho KRK 218:654. 1935. – Haapavesi.

³⁷ Finna.fi (<https://www.finna.fi/Record/museovirasto.8a1f0e93-d93d-465a-9c73-64947311a403?sid=3158316639&imgid=1>) kansanparantaja Juho Luomajoki eli Hätämaan isäntä, Samuli Paulaharju

1910.

³⁸ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1891-1900, s. 193, Leskelä 18 Hätämaa.

³⁹ ”Ihmetohtori Hätämaa kuollut”, *Kaikuja Kajaanista*, 22.1.1914, s. 4.

⁴⁰ Saarijärven seurakunta, Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1855-1871, tammikuu 10.2.

⁴¹ Jokipii, 1988, s. 64-66.

⁴² Jokipii, 1988, s. 140.

Johanneksen synnyinpaikka Saarijärvi oli maalaiskunta, jossa asui vuonna 1870 yhteensä 448 veronmaksajaa. Suurin ryhmä oli torpparit, seuraavaksi suurin talolliset, ja noin neljännes veronmaksajista kuului itsellisiin.⁴³

Johanneksen isä oli talonpoika Kalle Juhonpoika ja äiti tämän vaimo Eva Sofia Juhontytär. Pariskunta asui aluksi Kuoppalan Takalan talossa,⁴⁴ mutta myöhemmin perhe asettui asumaan Kyyrän taloon. 1890-luvulla talon nimi ilmeisesti vaihdettiin, sillä rippikirjassa nimi ”Kyyrä” on vedetty yli, ja tilalle on kirjoitettu ”Kojola”. Perheen kaksi vanhinta poikaa Johannes ja Aukusti jäivät asumaan vanhempiensa luokse.

Kyyrän talo oli ilmeisen vakavarainen, sillä se työllisti useita piikoja ja renkejä. 1890-luvulla ikääntyvä isä Kalle päätti luopua talon isännyydestä, ja hän jäi asumaan vaimonsa kanssa syytingille. Juhon olisi vanhimpana poikana kuulunut periä talo, mutta jostain syystä pikkuveli Aukusti on kuitenkin merkitty talon uudeksi isännäksi.⁴⁵ J.H Vesterinen Saarijärveltä muisteli vuonna 1961, että Johannes alkoi rypätä jo nuorena, eikä suostunut osallistumaan kotitilan töihin, vaan oli alkoi harjoittaa tietäjän toimintaa rahoittaakseen ryyppyreissunsa, mitä hänen isänsä paheksui.⁴⁶ Tässä voisi olla jotain perää, sillä Saarijärven seurakunnan rikosluettelosta selviää, että Johannes oli jo vuonna 1886 esiintynyt juopuneena kirkossa mistä häntä oli sakotettu,⁴⁷ ja useat kertojat muistelevat Johanneksen olleen ainakin nelikymppisenä pahasti alkoholisoitunut,⁴⁸ Ehkä hän kärsi jo nuorena alkoholismista, eikä hänen isänsä tahtonut sen vuoksi uskoa taloa hänen haltuunsa. Sitä paitsi Johannes oli naimaton, kun taas Aukustilla oli jo emäntä. Oli syy mikä tahansa, Aukustista tuli isäntä, ja Johannes jäi asumaan veljensä taloon ilman virallista asemaa.

1900-luvun vaihteessa Kojolan talo ilmeisesti irrotettiin Kyyrän talosta, sillä uudessa rippikirjassa talo on saanut uuden sivun, ja Aukusti on siirtynyt asumaan sinne vaimonsa ja tyttärensä kanssa.⁴⁹ Kyyrän talon osti talonpoika Aapraham Giideon Harjula, joka muutti sinne perheineen. Johannes jäi vanhojen vanhempiensa kanssa asustelemaan Harjuloiden kanssa. Johanneksen äiti kuoli vuonna 1904, ja seuraavana vuonna kuoli isä.⁵⁰

Johannes ei koskaan mennyt naimisiin. Perinnelajikortistosta löytyy kuitenkin useita tarinoita, joissa hänellä mainitaan olleen suhde naiseen nimeltä Meriläisen Selma, joka avusti häntä

⁴³ Jokipii, 1988, s. 426.

⁴⁴ Saarijärven seurakunta, rippikirja 1850-1860, s. 199, Kuoppala, 6 Takala.

⁴⁵ Saarijärven seurakunta, rippikirja 1890-1900, s. 331 Kiimasjärvi 3 Kyyrä (yliviivattu) Kojola.

⁴⁶ SKS KRA. Vesterinen, J. H. TK 116:10. 1961, Saarijärvi.

⁴⁷ Saarijärven seurakunta, rikosluettelo 1890-1906, s. 59, No. 110.

⁴⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi. SKS KRA. Leppänen, Jalmari 119. – Pasanen, Emil, 54 v. Kot. Kivijärven Kuivaniemenkyl., Kannus. SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:198. b. 1907. SKS KRA. Harju, Otto KRK 69:120 – Tiuhonen, Otto 61v., Saarijärvi.

⁴⁹ Saarijärven seurakunta, rippikirja 1900-1909, s. 472 Kiimasjärvi 3 Kojola.

⁵⁰ Saarijärven seurakunta, rippikirja 1900-1909, s. 466 Kiimasjärvi 3 Kyyrä.

tietäjäntoimessa ja matkusti hänen kanssaan asiakkaiden luona.⁵¹ Kyyrän talon rippikirjoista ei kuitenkaan löydy ketään Selmaa tai Meriläistä, joten ilmeisesti he eivät koskaan asuneet yhdessä. Johanneksella ei ollut virallista ammattia, ehkä työskenteli veljensä talossa, tai sitten tietäjäntoimi oli hänen pääasiallinen tulonlähteensä. Vaikuttaa siltä, ettei Johannes tienannut kovin hyvin, tai sitten alkoholismi verotti varoja, sillä Saarijärven rikosluettelosta selviää, että kun hänet vuonna 1891 tuomittiin erinäisistä rikoksista maksamaan sakkoa 172 markkaa ja 80 penniä, jouduttiin sakot muuttamaan varojen puutteen vuoksi 24:n vuorokauden vesileipävankeudeksi.⁵² Aivan kerjäläinen Johannes ei kuitenkaan ollut, sillä perinnelakikortiston informanttien mukaan hänellä oli varaa maksaa hyvä korvaus tuttaville jotka kyyditsivät tietäjää asiakkaiden luokse,⁵³ ja joskus hän pystyi palkkaamaan tilapäisen apumiehenkin.⁵⁴ Lisäksi hänen sanottiin olevan ”tavallista poppamiestä paremmin puettu”.⁵⁵

Arvolan talon poika Jussi Arvola kertoi vuonna 1935, että Johannes asusteli elämänsä viimeiset puolitoista vuotta Arvolan talossa,⁵⁶ ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruumatkalla ollut Vilho Itkonen tapasi Johanneksen Arvolan talon kamarista vuonna 1907.⁵⁷ Saarijärven rippikirjaan ei ole jäänyt mitään merkintää Johanneksen oleskelusta Arvolan talossa,⁵⁸ mutta se lienee ymmärrettävää, jos kyseessä oli epävirallinen ja suhteellisen lyhyt oleskelu. Johannes kuoli vuonna 1907, vain 43-vuotiaana.⁵⁹ Kuolinsyynä merkittiin ”suolisolmu”,⁶⁰ mutta pari informanttia arveli kuoleman aiheutuneen liiasta juomisesta.⁶¹

Kolmanneksi tarkastelen Haapakummun Anna-Mari Mårdia. Hän syntyi vuonna 1859 Pohjois-Pohjanmaan Piippolassa, siis samoilla seuduilla mihin Hätämaa päätyi myöhemmin asumaan. Anna-Marin isä oli itsellinen,⁶² eli hän kuului tilattomaan väestöön. Kun Anna-Mari oli kahdeksanvuotias, hänen isänsä kuoli,⁶³ ja pari vuotta myöhemmin äiti Riitta meni uusiin naimisiin.⁶⁴

⁵¹ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2401. 1951. – Aukusti Jokinen, nahanostaja, s. 1879, Saarijärvi, Hännilänkylä. SKS KRA. Rautiainen, Albert 85:33. 1961. – Heikki Vilmaan, Karstula, Oinoskylä. SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:38. 1961. – Juho Hietaniemi, ent. poliisi, s. 1883, Kuorvesi Kk. SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:46. 1961.

⁵² Saarijärven seurakunta, rikosluettelo 1890-1906, s. 59, No. 110.

⁵³ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:198. b. 1907.

⁵⁴ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:195. 1907. – Alex Salminen.

⁵⁵ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi.

⁵⁶ SKS KRA. Harju, Otto 47v. KRK 69:126. 1935 – Jussi Arvola, 53 v., Saarijärvi, Mahlu.

⁵⁷ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi.

⁵⁸ Saarijärven seurakunta, rippikirja 1900-1909, s. 126-128 Hännilä 6 Arvola.

⁵⁹ Saarijärven seurakunta, rippikirja 1900-1909, s. 466 Kiimasjärvi 3 Kyyrä.

⁶⁰ Saarijärven seurakunta, kuolleiden ja haudattujen luettelo 1907-1915, s. 7.

⁶¹ SKS KRA. Tullila, Taavi KT 178. 14. 1938, Toholampi. SKS KRA. Vesterinen, J. H. Tk 116:10. 1961, Saarijärvi.

⁶² Piippolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelo 1856-1879, s. 39.

⁶³ Piippolan seurakunta, rippikirja 1860-1869, Litt-H Torpare och Inhysesfolk s. 231.

⁶⁴ Piippolan seurakunta, rippikirja 1870-1879, Litt-G Torpare och Inhysesfolk s. 211.

Vuonna 1874 vasta 14-vuotias Anna-Mari joutui muuttamaan pois kotoa, ja lähtemään piiiaksi Kiuruvedelle Pohjois-Savoon.⁶⁵ Pohjois-Savon seutu on enimmäkseen tyypillistä Järvi-Suomea: metsää, mäkiä ja sokkeloisia vesistöjä. 1800-luvulle asti seudun maatalouden perustan muodosti liikkuva kaskiviljely, ja asutus kehittyi harvaksi ja tilkkutäkkimäiseksi. 1800-luvun aikana kaskeaminen kuitenkin väheni ja peltoviljely yleistyi. Samaan aikaan järvireittien kanavointi johti vesiliikenteen merkittävään kehittymiseen, ja loi edellytykset metsä- ja maatalouden sekä kaivosteollisuuden kasvulle.⁶⁶

Kiuruvesi oli kasvava kirkonkylä, jonka väkiluku kasvoi 1800-luvulla nopeasti. Vuosisadan puolivälissä asukkaita oli jo noin 5000, ja 10 000 asukkaan raja ylittyi 1900-luvun alussa.⁶⁷

Kiuruvedellä Anna-Marin palveluspaikaksi valikoitui Muuraismäen talo, missä hänen tätinsä Greta Haudanlampi oli syytingillä miehensä Kalle Lepistön kanssa.⁶⁸ Kansanperinnekeräilystä löytyy useita kertomuksia, joissa kerrotaan Lepistön olleen tunnettu tietäjä, ja ilmeisesti juuri hän opetti tietäjän taidot Anna-Marille.⁶⁹

Vuonna 1882 Anna-Mari nai Remekselän torpan pojan Henrik Mårdin.⁷⁰ Pariskunta asettui asumaan Remekselän Haapakummun taloon kuuluvaan Pohjoisahon mäkitupaan, missä aviomies harjoitti suutarin ammattia.⁷¹ He saivat kaksi poikaa, Jussin ja Eliaksen. Mårdeilla ei ilmeisesti ollut varaa pitää palkollisia,⁷² mutta eivät he aivan köyhiäkään olleet köyhiä, sillä Anna-Marin tunteneet informantit kuvailivat häntä ihailevaan sävyyn vankaksi ja lihavaksi, ja lisäksi hänellä mainittiin olleen siisti vaatetus.⁷³ Kuopion kulttuurihistoriallisen museon ylläpitämältä Pulkka -sivustolta löytyy valokuva Anna-Marista, joka vahvistaa kuvauksen totuudellisuuden. Valokuvassa näkyy tukeva, pyöreäkasvoinen nainen, yllään siisti, ehjä ja hyvin istuva kansanomainen asu. Esiliina on somistettu jonkinlaisella kirjailulla tai koristenuhalla, ja sormessa kimaltaa vihkisormus.⁷⁴

⁶⁵ Piippolan seurakunta, Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot (1856-1879) s. 48.

⁶⁶ Rikkinen, Sihvo, Eskola, Tiitta, 1985, s. 15-20.

⁶⁷ Rikkinen, Sihvo, Eskola, Tiitta, 1985, s. 55-56.

⁶⁸ Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1873-1881, s. 681 Remekselä 15 Muuraismäki.

⁶⁹ SKS KRA. Partanen, Olli TK 71:46. 1961. – Iisalmi. SKS KRA. Remes, Paavo TK 86:2. 1961. – Paavo Remes, synt. 1845, Kiuruvesi. SKS KRA. Ruotsalainen, Paavo KT 101. 9. 1838. – Kiuruvesi. SKS KRA. Paulaharju, Samuli 22551. 1933 – Mari Nokkosenmäki, 46 v. mp. 1917, Kärsämäki.

⁷⁰ Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1881-1890, s. 681 Remekselä 14.

⁷¹ Kiuruveden seurakunta, lastenkirja 1891-1900, s. 823 Remekselä 16 Haapakumpu.

⁷² Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1901-1910, s. 1002 Remekselä 16 Haapakumpu Pohjois-aho. Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1911-1920, s. 1336 Remekselä 16 Haapakumpu Pohjois-aho.

⁷³ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 22551. 1933 – Mari Nokkosenmäki, 46 v. mp. 1917, Kärsämäki. SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 2603. 1954 – Immanuel Marin, 65 v, Pyhäjärvi OL, Valtimo.

⁷⁴ Pulkka Pohjois-Savon muisti (<https://pohjois-savonmuisti.fi/2018/06/18/kansanparantaja-anna-mari-mard/>) kansanparantaja Anna-Mari Mård, 5.8.1859-16.6.1927 (luettu 25.10.2023).

Anna-Mari menehtyi 68-vuotiaana 16.6.1927.⁷⁵

Kaikki kolme tietäjää kuuluivat siis maaseudun rahvaaseen, mutta heidän välillään oli myös paljon eroja. Juho eli Hätämaa oli talonpojan poika ja vakavarainen talonpoika itsekin. Hän oli naimisissa mutta lapseton. Myös Johannes Kyyrä tuli talonpoikaisperheestä, mutta muuten hänen tilanteensa oli erilainen kuin Hätämaan, hän eleli vanhanpojan elämää veljensä nurkissa, hänellä ei ollut virallista ammattia eikä juuri rahaakaan. Anna-Mari Mårdin isä oli itsellinen eli hän kuului tilattomaan väestöön, samoin Mårdin mies joka oli suutari. Mård asui miehensä ja kahden poikansa kanssa mäkituvassa, ja he olivat ilmeisesti melko vähävaraisia, mutteivät kuitenkaan aivan köyhiä.

2. Miten tietäjä harjoitti ammattiaan?

2.1. Lyhyesti tietäjän tarjoamista palveluista

Tarkoituksenani ei ole suorittaa määrällistä tutkimusta tietäjien tarjoamista palveluista, mutta kerron tässä lyhyesti, millaisia palveluita tutkimani tietäjät tarjosivat, koska se liittyy heidän asemaansa yhteisössä. *Suomalaisessa šamanismissa* kerrotaan tietäjän tehtävistä: ”Valtaosa tietäjän tehtävistä kytkeytyi parantamiseen sekä sairauksien torjuntaan ja ehkäisyyn. Tarvittaessa hän saattoi antaa apuaan myös elinkeinoelämän kriisitilanteissa sekä turvata karjanhoitoon, maanviljelykseen, metsästyksen ja kalastukseen liittyvät toimet. Näillä alueilla tietäjään turvauduttiin silloin, kun oli syytä epäillä kateellisen naapurin tai muun kanssaihminen aiheuttaneen tahallista vahinkoa”.⁷⁶ Myös ruotsinkielisen Pohjanmaan tietäjiä tutkinut Karolina Kouvola totesi parantamisen olleen tietäjän tärkein tehtävä.⁷⁷ Samoin kolmesta tutkimastani tietäjästä kertovissa muistitietotarinoissa parantaminen korostuu, se on ylivoimaisesti yleisin kertomusaihe.

Hätämaa tunnettiin erityisesti mielisairauksien parantajana, ja hänen aineistostaan löytyy seikkaperäinen kuvaus eräästä tällaisesta tapauksesta. Jussi Nikula talletti Alavieskan Kähtävällä iäkkään Maija Untisen kertomuksen. Untinen oli kerran nuorena tyttönä tulossa tansseista, kun hän alkoi yhtäkkiä tuntea väsymystä, joka muuttui alakuloksi. Hänen jalkansa osui

⁷⁵ Pulkka Pohjois-Savon muisti (<https://pohjois-savonmuisti.fi/2018/06/18/kansanparantaja-anna-mari-mard/>) kansanparantaja Anna-Mari Mård, 5.8.1859-16.6.1927 (luettu 25.10.2023).

⁷⁶ Siikala, 1994, s. 72.

⁷⁷ Kouvola, 2023, 79.

johonkin mättääseen ja hän säikähti, ja siinä samassa hän näki ympärillään suuren ihmisjoukon, jossa oli sekä tuntemattomia että tuttavita, sekä eläviä että kuolleita

Siitä alkoi Untisen elämän hirvittävin jakso, hän koki näkymättömien olentojen vainoavan yötä päivää. Olennot käskivät häntä tappamaan itsensä, ja hänestä tuntui että hänen oli pakko kiertää kaukaa kaikki vaaralliset esineet, jottei hän satuttaisi itseään. Toisinaan Untinen harkitsi vakavissaan itsemurhaa, ja silloin olennot muuttuivat hyvin ystävällisiksi ja kannustaviksi. Oli myös kausia, joista Untiselle ei jäänyt mitään muistikuvia.

Yksikään lääkäri ei kuitenkaan kyennyt auttamaan mielisairasta Untista, eikä mikään lääke tehonnut, vaikka Untisen isä kokeili kaikkia mahdollisia keinoja. Isä oli kuullut Hätämaasta, ja lopulta hän päätti viedä tytön tietäjän luo. Olennot uhkasivat surmata Untisen, jos hän menisi Hätämaan luokse, ja pelottelivat myös, että tietäjä tappaisi hänet. Kauhistanut potilas oli sidottava rekeen, jotta hänet saatiin vietyä tietäjän luo.

Kun Untinen vietiin Hätämaan taloon, eivät olennot kyenneet seuraamaan häntä, vaan niiden oli jäätävä ulos, mutta hän kuuli kuinka ne huusivat: ”se tappaa sinut, se tappaa, tappaa”. Untinen kuvaili Hätämaan hoitoa seuraavasti: *”En tietä mitä se ukko minulle teki, sen muistan kun se asetti minut vuoteeseen maate ja kaikki alkoi mennä ikään kuin sumuiseksi joka aina tiheni ja tiheni, kiusan henkienkin ääni kuului aina heikommin ja heikommin, tuntui kun painuisin johonkin pohjattomaan syvyyteen ja sitten kait oli etten hetkeen tiennyt mistään mitään, kun taas alkoi tietoisuuteni palata, niin usva alkoi haihtua ja näin aina selvemmin ja selvemmin ja oloni oli niin sanomattoman kevyt, hetkeen päästä aukaisin silmäni ja katselin ympärilleni.”* Selvänäkijänä tunnettu Hätämaa kertoi, että Untisen torjuma kosija oli laittanut kaivanut elävältä hiireltä silmän, ja laittanut sen tytön kahvin sekaan, ja näin aiheuttanut mielisairauden.⁷⁸

Toisinaan tietäjiä pyydettiin parantamaan myös sairaita eläimiä. Kannonkoskelainen Lauri Laurila kuvaili, kuinka Kyyrä paransi sairaan hevosen. Kyyrä ajoi asiakkaan kanssa kirkon luo, jätti tämän portille odottamaan, ja meni itse hautausmaalle. Hän haki haudasta ihmisen pääkallon, mutta asiakkaalle hän kertoi sen olevan puun pahka. Sitten Kyyrä meni siihen taloon, missä oli sairas hevonen oli, ja keitti pääkallossa voidetta. Kun Kyyrä oli voidellut hevosen kaikkialta, se kapsahti virkeästi pystyyn, ja ryhtyi heti syömään ja juomaan. Ihmiset katselivat kummissaan Kyyrän touhuja, ja etenkin oudon näköistä ”puun pahkaa”. Myöhemmin Kyyrä kävi palauttamassa kallon hautaan.⁷⁹

⁷⁸ SKS KRA. Jussi Nikula TK 66:10. 1961. – Maija Untinen, emäntä, synt. 1845, Alavieska, Kähtävä.

⁷⁹ SKS KRA. Laurila, Lauri. 22. 1936, Kannonkoski.

Laura Stark kirjoittaa teoksessaan, että tietäjien apua haettiin erityisesti silloin, kun pelättiin, että oli jouduttu pahantahtoisen noituuden uhriksi. Asiakas sai itse päättää lähettääkö kirouksen takaisin sen lähettäjälle. Tietäjän tarjoaman ”vasta-noitus” tarjosi kanavan tuulettaa kaunoja, ja jos ihmiset luottivat tietäjän kykyyn löytää ja rangaista tekijää, ei heidän tarvinnut tuhata energiaa epäiltyjen syyttelyyn ja vainoamiseen.⁸⁰

Tällaisia tapauksia löytyy perinnelajikortistosta useita. Esimerkiksi haapaveteläinen isäntä Janne Jokilehto muisteli tapausta joka sattui hänen lapsuudessaan. Hänen kotitilansa viiden lehmän utareet alkoivat märkiä tuntemattomasta syystä, ja Hätämaa haettiin paikalle. Jokilehto kurkisteli salaa, kun Hätämaa tutki lehmiä. Tutkittuaan lehmät, tietäjä sanoi ”luonnossaan”: ”Jos seun akka niin siltä putuvaa tissit ja jos seun mies niin siltä putuvaa mulukut”. Sitten tietäjä meni lähteelle, ja alkoi nostella kauhalla vettä ilmaan. Silloin syntyi kova tuulenpuuska, ja vesi lensi suihkuna erästä taloa kohti. Tuuli nappasi talon pellolta mukaansa varsan, ja varsa laukkasi tuulen mukana päin kiveä, ja kuoli heti, ja sen talon isännän sukuelimet alkoivat märkiä⁸¹ (niin kuin lehmien utareet olivat märkineet). Tarina antaa ymmärtää rivien välistä, että juuri sen talon isäntä oli syyllinen. Hätämaa siis selvitti magian keinoin syyllisen, ja palautti kirouksen lähettäjälle.

Starkin mukaan tietäjästä oli hyötyä varkaustapausten ratkaisemisessa. Suuressa talonpoikaistaloudessa varkaustapaukset aiheuttivat ikäviä epäilyjä ja uhkasivat koko talouden yhteishenkeä. Vaikka todisteita ei ollut, magian uhka saattoi kuitenkin pelottaa syyllisen palauttamaan varastamansa tavaran.⁸² Kyyrä itse kertoi Itkoselle rituaalin, jonka avulla varastetun tavaran saattoi saada takaisin. Oli otettava tavaran paikalta jotain nukkaa, ja vietävä se kirkonkellon kielen kantimeen. Sen jälkeen kun kelloja oli kerran soitettu, ei varas saanut rauhaa, ennen kuin on palauttanut varastamaansa tavaran. Toinen keino oli tällainen: otetaan lastuja kolmesta kohdasta siitä huoneesta missä varkaus oli tapahtunut, pannaan ne seinänreikään, ja päälle vuolla ”kova tervasnaula”. Sitten naulaa lyödään vasaralla kolmena päivänä, kunnes sen päästä alkaa valua vettä. Neljäntenä päivänä alkaa varkaan omatuntoa alkoi soimata niin, että hän tulee hikisenä palauttamaan tavaran.⁸³

Starkin mukaan tietäjän toiminnan oli myös tarkoitus estää olemassaolevia taloudellisia riippuvuussuhteita hajoamasta. Esimerkiksi jos talonpoika karkotti torpparinsa, saattoi torppari mennä tietäjän luokse, ja tietäjä rankaisi magialla talonpoikaa. Tällöin sosiaalisesti voimattoman osapuolen eli torpparin tilannetta parannettiin magian keinoin.⁸⁴ Itkonen tallensi

⁸⁰ Stark, 2006, s. 180-185.

⁸¹ SKS KRA. Ritola, Juho KRK 218:781. 1935. – Haapavesi.

⁸² Stark, 2006, s. 186-188.

⁸³ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi.

⁸⁴ Stark, 2006, s. 186-188.

Saarijärvellä tarinan, jossa Kyyrä päätyi vastustamaan pappia lähinnä yhteiskuntaluokkaan liittyvistä syistä. Kyseinen pappi oli ”ankara torppariensa nylkyri”, joka ajoi torpparinsa maantielle, kun nämä eivät ankarasti rasitettuna kyenneet maksamaan verorästejään. Torppari nimeltä Pikkulan Vihtori joutui Itkosen mukaan papin uhriksi ja päätyi jotenkin Vaasan vankilaankin. Asiasta kerrottiin Kyyrälle, joka taioillaan aiheutti kirkkoherralle niin kauheat omantunnon tuskat, että tämän oli pakko käydä vankilassa pyytämässä torpparilta anteeksi.⁸⁵

Perinnelajikortiston aineiston mukaan tietäjä saattoi myös auttaa jonkin yliluonnollisen olennon vainoamaksi joutuneita ihmisiä. Informantti Merikallio Piippolasta oli ilmeisesti kuullut Hätämaalta itseltään tarinan palvelijasta, joka suututti maanhaltijan tiuskimalla ja viskomalla kiuluja. Haltija ilmestyi hänelle unessa, ja hän alkoi kärsiä puistatuksista. Hätämaa ei halunnut turhaan myrkyttää maanhaltijaa, ja niinpä hän neuvoi piikaa häntä siunaamaan, rukoilemaan ja ajattelemaan Jumalaa, jotta olento jättäisi hänet rauhaan. Keino toimi ja piika parani.⁸⁶

Aineistosta löytyy pari tarinaa, joissa tietäjä ratkoo ihmissuhdekiemuroita. Konneveteläinen Aukusti Korhonen kertoi, kuinka 1910-luvulla eräällä tutulla naisella oli avioliitto-ongelmia, hänen miehensä oli näet alkanut viipyä viikkokausia toisten naisten luona. Hylätty vaimo pyysi Korhosta menemään Kiuruvedelle hakemaan apua Mårdilta. Korhonen suostui tähän, sillä hänellä oli omaakin asiaa Mårdille. Kun Korhonen oli selittänyt vaimon tilanteen Mårdille, tietäjä istui viitisen minuuttia kädet silmillä, ja sen jälkeen hän kuvaili täydellisesti kyseessä olevan aviomiehen, ne naiset joiden kanssa hän vietti aikaa, ja sen torpan jossa he asuivat. Sitten hän antoi pussillisen jauhetta ja pienen pullon liuosta, jotka piti livauttaa aviomiehen ruokaan. Ilmeisesti aviomies osasi kuitenkin odottaa jotain tällaista, sillä hän ei enää käynytkään kotonaan, ja hän suhtautui kaikkiin sukulaisiinkin epäluuloisesti. Ehti kulua vuosi ennen kuin aviomiehelle saatiin syötettyä taikarohtoja, mutta sen jälkeen hän palasi heti kotiin perheensä luo.⁸⁷

2.2. Maksukäytännöt

Suomalaisessa šamanismissa Siikala kirjoittaa, että Suomessa ja Karjalassa tietäjäyys oli sivuammatti, vaikka joillakin tietäjillä toiminta kasvoikin niin laajaksi, että vei käytännössä kaiken ajan. Tietäjän toimelle ei kukaan varsinaisesti rikastunut, mutta jotkut pystyivät kuitenkin elättämään perheensä. Tyypillistä oli, ettei tietäjä määrännyt tietynsuuruista maksua, mutta yleensä

⁸⁵ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

⁸⁶ SKS KRA. Merikallio 2. 78. 1909. – J. Hätämaa 65 v., Piippola.

⁸⁷ SKS KRA. Harju, Otto 2402. 1938. – Aukusti Korhonen, s. 1889 Konneveden Kärkkäälässä, Konnevesi.

asiakas antoi kuitenkin jotain.⁸⁸ Ilmeisesti Hätämaa toimi tällä tavoin. Liminkalaisen Paavo Kytökorven mukaan Hätämaa ei koskaan määrännyt maksun suuruutta, vaan jokainen tietäjän asiakas sai antaa sen mitä halusi.⁸⁹ Haanpää mainitsi tarinoissaan, että Hätämaa pyysi rikkailta asiakkailta runsaan maksun, mutta auttoi köyhempiä halvemmalla,⁹⁰ tai jopa ilmaiseksi.⁹¹ Emäntä Sofia Alikoski muisteli, että Hätämaa pyysi köyhältä naiselta maksuksi vain tämän äitivainajan vanhaa kirkkohuivia⁹² (ehkä hän aikoi käyttää sitä taioissaan).

Hätämaa saattoi kuitenkin määrätä tietyn suuruisen maksun, jos koki tullessa huijatuksi. Kerran hänen luokseen tuli reellinen miehiä, jotka tiesivät, että tietäjä antaa potilaiden päättää itse maksun. Niinpä he sopivat jo matkalla, että jokainen antaa viisisataa. Kun miehet sitten kysyivät Hätämaalta mitä he olivat velkaa, Hätämaa sanoi: ”Antakaa se viissattaa miehestä minkä tullessanna tänne sovitta mulle antaavanna!” Jollakin ihmeellisellä tavalla tietäjä oli saanut tietää miesten sopimuksesta, ja loukkaantunut, ja siksi hän sillä kertaa määräsi maksun.⁹³

Hätämaasta poiketen Kyyrällä oli tapana vaatia tietyn suuruinen maksu. Pyörtyväisen tytön parantamisesta hän pyysi 20 markkaa, ja luumädästä kärsivän isännän parantamisesta 100 markkaa.⁹⁴ Itkoselle Kyyrän asiakkaat raportoivat, ettei Kyyrä ollut ”mikään nylkyri”, vaan pyysi resepteistä tavallisesti noin 50 penniä, ja lääkkeistä eri maksuja lääkkeestä riippuen, ja apteekin lääkkeistä niiden hinnan mukaan. Silloin kun Kyyrän piti matkustaa asiakkaan luokse pitkän matkan päähän, hän pyysi tältä kohtuullisen korvauksen matkan kustannuksista. Kerran Kyyrän luo tuli eräs potilas, joka epäili, etteivät hänen rahansa riittäisi ihmelääkkeisiin. Selvänäkijänä tunnettu Kyyrä arvasi miehen ajatukset, ja tokaisi: ”Mitäs eppäilet! Onha sinulla rahuaa markka kolmekymmetä viisi penniä, ja lääkkeet maksaa 30 penniä.” Potilas sai rohtonsa, mutta häntä pelotti kovasti.⁹⁵ Kyyrä saattoi kuitenkin parantaa ilmaiseksikin,⁹⁶ etenkin jos asiakas oli varaton.⁹⁷

Kyyrä suhtautui paheksuvasti toiseen keskisuomalaiseen tietäjään, Jyväskylän lähellä asuneeseen Muurmäen Joonakseen. Kyyrä kertoi Itkoselle, että Joonas oli myynyt sielunsa pirulle, minkä vuoksi hän saanut ottaa maksua taioistaan, muuten hän tulisi hulluksi. Kyyrän mukaan

⁸⁸ Siikala, 1994, s. 75.

⁸⁹ SKS KRA. Kytökorpi, Paavo TK 51:72. 1961. – Liminka, Temmesjoki.

⁹⁰ Haanpää, 1955, s. 99.

⁹¹ Haanpää, 1950, s. 82.

⁹² SKS KRA. Hyvärinen, Raili 86. 1954. – Sofia Alikoski, emäntä, synt. 1871, Rantsila.

⁹³ SKS KRA. Kytökorpi, Paavo TK 51:72. 1961. – Liminka, Temmesjoki.

⁹⁴ SKS KRA. Halmesmäki, Simo-Heikki KT 61:27. 1938. – Aapeli Paananen, työmies, synt. 1864, Viitasaari, Halmesmäki.

⁹⁵ SKS KRA. Vuoljärvi, Pekka Tk 120:69. 1961. – Uno Paananen, ent. maanvilj. s. 1896, Viitasaari.

⁹⁶ SKS KRA. Laurila, Lauri. 22. 1936, Kannonkoski.

⁹⁷ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi. SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi.

rehellinen tietäjä oli kaikista sellaisista rajoituksista vapaa, ja sai ottaa maksunkin avustaan (kuten Kyyrä itse teki).⁹⁸

Sekä Hätämaa että Kyyrä tienasivat välillä melko hyvin, sillä varakkaat asiakkaat olivat valmiita maksamaan suuriakin summia. Eräs isäntä vei mielisairaana veljensä Hätämaan parannettavaksi, ja kun isäntä kysyi palkkion suuruutta, ei tietäjä vastannut mitään. Isäntä tarjosi kymmentä markkaa, joka oli kertojan mukaan suuri raha siihen aikaan, ja Hätämaa sanoi sen riittävän hyvin.⁹⁹ Eräs mies taas lupasi maksaa Hätämaalle miten paljon tahansa, jos tämä parantaisi hänen mielisairaana poikansa.¹⁰⁰ Kyyrän parantama helsinkiläinen asiakas järjesti tietäjälle lisää varakkaita asiakkaita, jotka maksoivat hyvin.¹⁰¹ Eino Isohanni Vetelistä muisteli Kyyrän kertoneen, että hän oli kerran parantanut erään lääkärin kaatumatautisen pojan, ja lääkäri oli maksanut hyvän palkan, ja pyytänyt ettei tietäjä kertoisi kellekään.¹⁰² Kyyrän sukulainen työmies Alex Salminen oli ollut pari vuotta ennen kerrontahetkeä (vuosi 1907) töissä Helsingissä, ja Kyyrä oli tullut kaupunkiin harjoittamaan tietäjän toimea, ja hän oli pyytänyt Salmista juoksupojakseen. Helsingissä Kyyrä tienasi niin hyvin, että pystyi maksamaan Salmiselle saman palkan kuin muutkin.¹⁰³

Hätämaasta ja Kyyrästä poiketen Mård ei ilmeisesti yleensä ottanut vastaan rahallista maksua.. Kiuruveteläisen Paavo Ruotsalaisen mukaan Mård auttoi kaikkia ilmaiseksi,¹⁰⁴ ja Elma Saarisen mukaan Mård ”ei saanut” ottaa maksua, vain lahjoituksia.¹⁰⁵ Eräs asiakas vei Mårdille kaksi viinaputelia, sillä tämä tarvitsi viinaa lääkkeiden raaka-aineeksi.¹⁰⁶ Haapaveteläinen Lauri Thessler kertoi isännästä, joka vei sairasta poikaansa Mårdin parannettavaksi. Isäntä oli kuullut, että Mårdille pitää viedä viinaa, ja hän oli ostanut tietäjää varten kaksi pullollista, mutta menomatalla isäntä kuitenkin päätyi juomaan toisen pullon tyhjäksi. Jollain ihmeellisellä tavalla Mård sai titää tämän, ja hän moitti isäntää sanoen: ”Miks et tuonu kaikkea viinaa, minkä aioit?” eikä Mård parantanut poikaa sillä kerralla.¹⁰⁷ Ainoastaan Olli Partanen Vieremältä mainitsi Mårdin ottaneen lääkkeitä maksun, mutta hänen mukaansa maksu ei ollut suuri, ”tavallisesti 25-50 penniä”.¹⁰⁸

Kenties Mård ei halunnut ottaa rahallista maksua, jottei häntä syytettäisi puoskaroinnista. Kansallisbiografian artikkelissa Kirsi Penttinen kirjoittaa, että Mård joutui vuonna

⁹⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:202 b. 1907. – Kyyrän Jussi, Yli 50 v., Saarijärvi.

⁹⁹ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen maanvilj. synt. 1890, Iisalmi.

¹⁰⁰ SKS KRA. Toppila, Jorma KRK 225:401. 1935. – Fiia Hyväri synt. Pulkkilassa, Rantsila.

¹⁰¹ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)196. 1907, Saarijärvi.

¹⁰² SKS KRA. Isohanni, Eino 205. 1953, Veteli.

¹⁰³ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:195. 1907. – Alex Salminen.

¹⁰⁴ SKS KRA. Ruotsalainen, Paavo KT 101. 9. 1838. – Kiuruvesi.

¹⁰⁵ SKS KRA. Saarinen, Elma TK 92:33. 1961. – Kiuruvesi, Viitaa.

¹⁰⁶ SKS KRA. Savolainen Jukka TK 94:60. 1961. – Varpaisjärvi, Muistiinpantu Lopella.

¹⁰⁷ SKS KRA. Thessler Eine-Maija Tk 102 :47. 1961. –Lauri Thessler, mv., s. 1886, Haapavesi kk.

¹⁰⁸ SKS KRA. Partanen, Olli TK 71:48. 1961. – Vieremä.

1907 Kiuruveden syyskäräjille syytettynä puoskaroinnista, ja hän puolustautui vakuuttaen, ”ettei ollut koskaan ottanut palkkaa työstään, ainoastaan korvauksen ostamistaan lääkkeistä”. Syyte raukesi.¹⁰⁹

2.3. Asiakkaan matka tietäjän luo

Suomalaisessa kansanuskossa Pulkkinen mainitsee, että ”suurimpien tietäjien pakeille saatettiin etsiä pitkiäkin matkojen takaa”,¹¹⁰ ja sama seikka mainitaan myös Kanaojan artikkelissa.¹¹¹ Tästä on runsaasti viitteitä myös perinnelajikortiston aineistossa.

Väinö Pennasen mukaan ihmiset matkustivat hyvin kaukaa hakemaan apua Mårdilta,¹¹² ja suutari Ierikka Taskinen Vehmersalmen Räisälästä tiesi kertoa, että Mårdin luokse oli kerran tullut Helsingistä asti kaatumatautinen mies.¹¹³ Pielaveteläisen M. Tiitisen mukaan Mårdilla oli asiakkaita kolmesta tai jopa neljästä läänistä, ja hän tiesi omalta kotipaikkakunnaltaan viisi henkilöä, jotka olivat matkustaneet yli sadan kilometrin matkan saadakseen Mårdilta selityksen kadonneeseen omaisuuteen.¹¹⁴ Itsepintaisesta ruususta kärsivä Aukusti Korhonen matkusti kotoaan Konneveden Kärkkäälästä Mårdin luo 175 kilometriä, mitä pidettiin pitkänä matkana. Paavo Ruotsalaisen mukaan Mårdin luokse tuli paljon asiakkaita omasta pitäjästään, mutta myös muualta Suomesta, aina Oulusta ja Sortavalasta asti.¹¹⁵

Myös Kyyrän luokse matkustettiin pitkien matkojen päästä. Jussi Arvolan mukaan asiakkaita tuli ”hyvinkin kaukaa Pohjanmaalta, Hämeestä ja Savosta”, ja kerrankin tuotiin yksi kaatumatautinen tyttö Mäntyharjulta asti.¹¹⁶ Eräällä tamperelaisnaisella oli suurentunut ja visvainen rinta, jota lääkärit eivät kyenneet parantamaan, joten hän matkusti Kyyrän luo.¹¹⁷ Kyyrän luona kävi kaikenlaisia sairaita monesta pitäjästään, usein satojen kilometrien päästä, ja toisinaan pihassa oli toistakin kymmentä hevosta,¹¹⁸ ja sillä aikaa kun Kyyrä oli ryyppyretkillään, kerääntyi pihalle aina paljon asiakkaita odottamaan.¹¹⁹

¹⁰⁹ Penttinen, 2001.

¹¹⁰ Pulkkinen, 2017, s.335.

¹¹¹ Kanaoja, 2021, 27.

¹¹² SKS KRA. Pennanen, Väinö KT 97. 3. 19938. – Kiuruvesi.

¹¹³ SKS KRA. Tirkkonen, Elina 45. 1940. – Taskinen, Ierikka, suutasi s. 1896, Vehmersalmi, Räisälä.Ff

¹¹⁴ SKS KRA. Tiitinen, M. 522. 1935. – Pielavesi.

¹¹⁵ SKS KRA. Ruotsalainen, Paavo KT 101. 9. 1838. – Kiuruvesi.

¹¹⁶ SKS KRA. Harju, Otto 47v. KRK 69:125. 1935 – Jussi Arvola, 53 v., Saarijärvi, Mahlu. SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:689, 1935. – Jussi Arvola, kot. Saarijärven Härmilän kylästä, Saarijärvi, Mahlu.

¹¹⁷ SKS KRA. Isohanni, Eino 162. 1953. – Juho Leppäniemi, s. 1869, Veteli.

¹¹⁸ SKS KRA. Harju, Otto. 234. 1938. – Paavo Harjula, s. 1908, Saarijärvi.

¹¹⁹ SKS KRA. Harju, Otoo. 229. 1938. – Hilda Rautiainen, s. 1857, Saarijärvi.

Myös Hätämaan luo matkustettiin pitkien matkojen päästä. Kun Samuli Paulaharju vieraili Hätämaan talossa, oli siellä suuri joukko potilaita, muun muassa yksi mielisairas Rovaniemeltä asti. Jo edellisenä keväänä taloon oli tuotu joku ”raivohullu” Rovaniemeltä, ja oltuaan jonkin aikaa hoidettavana, hän oli palannut kotiin tyynenä ihmisenä.¹²⁰ Venäjän puolella Vuokkiniemellä syntynyt Fredrik Siikonen kertoi leveällä vianalaismurteella, kuinka hänen isänsä kävi Hätämaan luona hoidattamassa jotain vaivaa, ja siellä hän tapasi myös Paltamosta asti tuodun mielisairaana.¹²¹ Sofia ja Fiia Hyväri kertoivat venäläisestä kauppiasta, joka matkusti Pietarin takaa tuomaan halvaantuneen tyttärensä Hätämaan parannettavaksi. Fiia Hyväri kertoi, että kun Hätämaata vastaan nostettiin syyte, käräjille tuli puolustajia ”sydän-Venäjältä” asti.¹²² Pentti Haanpään tarinoissa kerrotaan asiakkaita tulleen Hätämaan luo myös valtakunnan rajojen takaa,¹²³ peräti Ruotsista, Norjasta ja Amerikastakin,¹²⁴ vaikka se kuulostaa jo liioittelulta, sillä muusta aineistosta ei löydy merkintöjä näin kaukaisista vieraista.

Kanaojan mukaan kaukaa matkustaneet asiakkaat lisäsivät tietäjän mainetta,¹²⁵ ja aineistoni tukee tätä, sillä monet informantit mainitsevat kaukaa tulleet potilaat ikään kuin todisteena tietäjän mahdista. Toisaalta Kanaoja kirjoittaa, että ainakin naapurit ja oman kylän asukkaat uskoivat tietäjän voimiin,¹²⁶ mutta aineistoni perusteella näin ei aina ollut, vaan joskus tietäjän maine saattoi olla jopa suurempi oman lähiyhteisön ulkopuolella. Albert Rautiaisen mukaan Kyyrän kotikylän Saarijärven Lanneveden uskonnollinen väki ei suvainnut Kyyrää, eikä uskonut häneen. Samoin Erik Häkkinen sanoi, ettei kukaan lanneveteläinen uskonut Kyyrään, eikä tämä majailnut kotikylässään, vaan kulki sen ohi.¹²⁷ Kerrottiin myös, että lähellä Mårdia asuvien ihmisten usko oli heikompi, ja he ivasivat ihmisiä jotka menivät ”Huopakummun hupsun akan luo”.¹²⁸ Paavo Ruotsalainen muisteli, että vaikka Mårdin luokse tuli paljon asiakkaita myös omasta pitäjästä, mutta tietäjän lähimmät naapurit eivät kuitenkaan uskoneet tietäjän voimaan, vaan mieluummin hakivat apua ”vaikka mistä”.¹²⁹

Etenkin köyhemmille ihmisille pitkän matkan taittaminen saattoi olla melkoisen hankala operaatio. Rantsilalainen emäntä Sofia Alikoski kertoi tarinan köyhästä naisesta nimeltä

¹²⁰ SKS KRA. Paulaharju, Samuli E 75, s. 21-22. 1910. – Piippola.

¹²¹ SKS KRA. Vuolle, Seevi TK 120:24. 1961. – Fredrik Siikonen, synt. 1888. Vuokkiniemi.

¹²² SKS KRA. Punkeri, Elsa TK 77:34. 1961. – Sofia Hyväri, emäntä, synt. 1874, Rantsila, Kirkonkylä. SKS KRA. Toppila, Jorma KRK 225:400. 1935. – Fiia Hyväri synt. Pulkkilassa, Rantsila.

¹²³ Haanpää, 1955, s. 99.

¹²⁴ Haanpää, 1950, s. 79.

¹²⁵ Kanaoja, 2021, s. 27-28..

¹²⁶ Kanaoja, 2021, s. 27-28..

¹²⁷ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:46. 1961.

¹²⁸ SKS KRA. Tiitinen, M. 522. 1935. – Pielavesi.

¹²⁹ SKS KRA. Ruotsalainen, Paavo KT 101. 9. 1838. – Kiuruvesi.

Lempiskä. Lempiskä asui Kerälänkylässä, joka sijaitsee noin sadan kilometrin päässä Piippolasta. Hän kärsi sydänvaivoista, ja kerran hän otti erehdyksessä kaatumatautiselle pojalle tarkoitettua lääkettä, johon oli sekoitettu hautausmaan multaa. Tämän seurauksena hän alkoi nähdä ympärillään kummituksia, ja kun voimakkaat harhat eivät vielä kolmenkaan päivän jälkeen meinanneet hälvetä, päätti hänen miehensä hänet Hätämaan hoidettavaksi. Köyhä aviomies joutui lainaamaan hevosen naapuritalosta, ja hän lainasi myös naapurin isäntävainaan vanhoja turkkeja, jotta potilas saatiin pidettyä lämpimänä kylmän rekimatkan ajan. Potilaalle matka oli varsin hermostuttava, sillä hän näki koko ajan naapurin isäntävainaan haamun juoksevan rekensä vierellä.¹³⁰

Perholainen Antti Hautala kertoi, että Kyyrä kävi Perhossa ollessaan noin 30-vuotias, eli joskus 1890-luvulla. Kinnulassa asui eräs isäntä, jolla oli ”raivohullu” poika. Kun isäntä sai kuulla Kyyrän olevan Perhon kirkolla, päätti hän lähteä hakemaan tietäjää. Isäntä aloitti pitkän matkan aamuyöllä sunnuntaina, ja käveli 20 kilometriä, kunnes saapui Salamajärven kylään. Siellä hän yritti lainata hevosta kyläläisiltä, mutta kenelläkään ei ollut hevosta kotona. Kymmeneltä aamulla isäntä saapui kertojan kotiin Pollariin, lainasi kertojan isältä hevosen, ja jatkoi matkaa. Kolmen aikaan iltapäivällä isäntä palasi Kyyrä mukanaan. Isäntä palautti hevosen, ja jatkoi tietäjän kanssa matkaa jalan. He saapuivat Kinnulaan vasta illalla.¹³¹

Kaukaa matkustaneet asiakkaat saattoivat yöpyä tietäjän luona. Varpaisjärveläisen Jukka Savolaisen eno sairastui kerran ihotautiin, jota Kuopion lääkäri ei kyennyt parantamaan. Eno matkusti Mårdin luo, missä oli jo monta muuta asiakasta odottamassa vuoroaan. Kaikki muut olivat paikallisia, mutta kaukaa tullut eno sai jäädä tietäjän luo yöksi.¹³² Kun pyhäjärveläinen Immanuel Marin oli lapsi, hänen leskiäitinsä jalkaan tuli paha tulehdus, joka ei meinannut millään parantua. Eräänä päivänä taloon tuli sanansaattaja Mårdin luota, joka kehotti äitiä tulemaan luokseen viipymättä. Lapset järjestivät äidille kyytiin, ja he matkustivat ”pitkän matkan” Mårdin luo. Äiti ja lapset viipyivät tietäjän hoivissa kaksi viikkoa, minkä jälkeen äiti pystyi jo kävelemään omin jaloin kotiin.¹³³

Kyyrän talossa kerrottiin olleen vuoteetkin pitkämatkalaisia varten.¹³⁴ Eino Isohanni Vetelistä muisteli, kuinka hän oli Kyyrän hoidettavana, ja joutui nukkumaan kellokaapin vieressä, kun talo oli täynnä potilaita. Hän joutui odottamaan apua kolme päivää, ja ensimmäisenä päivänä tietäjä ryyppäsi eikä parantanut ketään.¹³⁵ Paavo Harjula muisteli, että senkin jälkeen kun Harjulat

¹³⁰ SKS KRA. Hyvärinen, Raili 86. 1954. – Sofia Alikoski, emäntä, synt. 1871, Rantsila.

¹³¹ SKS KRA. Isohanni, Eino 650. 1935. – Antti Hautala, s. 1872, Perho.

¹³² SKS KRA. Savolainen Jukka TK 94:60. 1961. – Varpaisjärvi, Muistiinpantu Lopella.

¹³³ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 2586. 1954. – Immanuel Marin, Pyhäjärvi Ol.

¹³⁴ SKS KRA. Isohanni, Eino 162. 1953. – Juho Leppäniemi, s. 1869, Veteli.

¹³⁵ SKS KRA. Isohanni, Eino 205. 1953, Veteli.

olivat ostaneet Kyyrän talon, tietäjä jäi asumaan taloon ja piti siellä vastaanottoa. Hän varoitti muuta talonväkeä käyttämästä niitä astioita, joista sairaut olivat syöneet.¹³⁶

Myös Hätämaan luona yöpyi joskus väkeä,¹³⁷ Haanpään romaanissa *Hota-Leenan poika* kuvaillaan, kuinka tietäjän avara tupa oli yöllä täynnä nukkuvia potilaita.¹³⁸ Sofia Hyvärin mukaan venäläinen kauppias jätti halvaantuneen tyttärensä Hätämaan hoidettavaksi parin viikon ajaksi,¹³⁹ kun taas Fiia Hyväri muisteli tytön viipyneen keväästä syksyyn.¹⁴⁰

Aina potilaan ei tarvinnut tulla itse paikalle, tietäjä saattoi myös antaa parannusohjeet tapaamatta potilasta. Ruusa Pietiläinen kertoi, kuinka hänen veljensä kerran kävi Kyyrän luona, ja pyysi samalla apua sisarenkin vaivaan. Selvänäkijänä Kyyrä osasi kertoa mistä vaiva johtui, ja määrätä lääkkeen, joka helpotti jonkin verran.¹⁴¹ Konneveteläinen Aukusti Korhonen taas matkusti Konnevedeltä Mårdin luo parantamaan ruusuaan, ja samalla kertaa hän vei tietäjälle viestin myös tuttavanaan ongelmosta, ja Mård antoi hänelle rohoja tuttavanaselle vietäväksi.¹⁴²

Kerrottiin myös miehestä, jonka vaimo ja lapsi säikähtivät kaatumatautista, jolloin tauti tarttui heihinkin. Mies vei vaimon ja lapsen tapaamaan Hätämaata, joka ilmoitti heti, ettei heidän kaikkien olisi sinne tarvinnut sinne asti vaivautua, olisi riittänyt, jos mies olisi tullut toimittamaan asian.¹⁴³

Jos Kyyrä tahtoi parantaa jonkun sairaan, hän saattoi viedä potilaan yöllä kirkkoon missä hän teki taikoja, mutta potilas saattoi myös lähettää jonkun asiamiehen sijastaan.¹⁴⁴ Eräs muhoslainen mies taas haki Hätämaalta parannuskeinoa ”huppanalle” veljelleen. Hätämaa neuvoi miestä menemään yöllä Muhoksen kirkkoon ja kaatamaan lääkepullon alttarille. Ovi aukesi avaimenreikään puhaltamalla, sisään piti hypätä, eikä lähtiessä saanut katsoa taakse, vaikka kuuli kuinka ”kirkkomaan väki” käveli perässä.¹⁴⁵

Selvänäkijänkin työ luonnistui myös asiakasta tapaamatta. Kiuruveteläinen Juho Kähkönen muisteli vuonna 1961, kuinka 52 vuotta aikaisemmin hänen tuttavamiestensä oli alkanut epäillä vaimoaan uskottomuudesta. Tuttavamies pyysi Kähköstä käymään Mårdin luona, kun Kähkösellä oli polkupyöräkin. Maksuksi hän lupasi 10 markkaa, joka vastasi Kähkösen mukaan hyvää viikon

¹³⁶ SKS KRA. Harju, Otto. 234. 1938. – Paavo Harjula, s. 1908, Saarijärvi.

¹³⁷ SKS KRA. Väätänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen maanvilj. synt. 1890, Iisalmi. SKS KRA. Reinikainen, Aarne 169. 1937 – Hilda Saali emäntä, synt. 1855, Kiuruvesi.

¹³⁸ Haanpää, 1955, s. 97.

¹³⁹ SKS KRA. Punkeri, Elsa TK 77:34. 1961. – Sofia Hyväri, emäntä, synt. 1874, Rantsila, Kirkkonkylä.

¹⁴⁰ SKS KRA. Toppila, Jorma KRK 225:400. 1935. – Fiia Hyväri synt. Pulkkilassa, Rantsila.

¹⁴¹ SKS KRA. Harju, Otto. 1585. 1938. – Ruusa Pietiläinen, s. 1876, Pylkönmäki.

¹⁴² SKS KRA. Harju, Otto 2402. 1938. – Aukusti Korhonen, s. 1889 Konneveden Kärkkäälässä, Konnevesi.

¹⁴³ SKS KRA. Ritola, Juho KRK 218:655. 1935. – Haapavesi.

¹⁴⁴ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

¹⁴⁵ SKS KRA. Paulaharju, Samuli E 75, s. 11. 1910. – Piippola – Muhos.

palkkaa. Kähkönen saapui Mårdin luo jo saman päivän iltana, ja kertoi asiansa. Mård istui hetken pää painuksissa, ja kertoi sitten kenen kanssa tuttavamiehen vaimo makasi.¹⁴⁶

2.4. Tietäjä matkustaa

Hätämaa toimi lähinnä kotoaan Piippolasta käsin eikä paljoa matkustellut. Vain yksi informantti mainitsee, että Hätämaalla oli matkustaessa tapana poiketa taloihin etsimään yökortteeria, ja häntä kannatti kohdella hyvin, sillä muuten saattoi käydä niin, etteivät talon lehmät tulleetkaan illalla kotiin laitumelta.¹⁴⁷ Mårdin ei kerrota matkustelleen ollenkaan.

Kyyrä sen matkusteli paljon. Itkosen mukaan Kyyrä vietti osan elämästään kuljeskelevana taikurina, matkustaen ympäri Suomea.¹⁴⁸ Informantit muistelivat Kyyrän vierailleen monissa Keski-Suomen pitäjissä, ainakin Vastingissa,¹⁴⁹ Längelmäellä,¹⁵⁰ Jyväskylässä,¹⁵¹ Jalasjärvellä,¹⁵² Multialla¹⁵³ Karstulassa, Kinnulassa,¹⁵⁴ Perhossa¹⁵⁵ ja Viitasaarella¹⁵⁶. Hänen kerrottiin käyneen myös kauempana kuten Helsingissä,¹⁵⁷ Mäntsässä,¹⁵⁸ Tampereella,¹⁵⁹ Kuhmoisissa,¹⁶⁰ sekä Pohjanmaalla¹⁶¹ ainakin Kuorevedellä¹⁶² ja Kokkolassa¹⁶³. Vuonna 1896 Kyyrä tuomittiin irtolaisuudesta vuodeksi pakkotyöhön,¹⁶⁴ ehkä liikkuvaisen elämäntapansa vuoksi.

Kaukana asuvat potilaat saattoivat kirjoittaa Kyyrälle, ja kutsua hänet kotikäynnille. Kyyrä kertoi Itkoselle saavansa joka päivä kirjeitä läheltä ja kaukaa, esimerkiksi Haukivuorelta, Mikkelin läänistä, Pohjanmaalta ja Helsingistä. Kerrontahetkelläkin hänellä oli parikymmentä kirjettä odottamassa vastausta.¹⁶⁵ Otto Tiihoselle Kyyrä oli kertonut, kuinka hänelle oli tullut

¹⁴⁶ SKS KRA. Kähkönen TK 52:9. 1961. – Juho Kähkönen, s. 1891, Kiuruvesi.

¹⁴⁷ SKS KRA. Paananen, Sirkka TK 70:43. 1961. – Olga Halmetoja, rouva, synt. 1887. Iisalmi mlk., Runni.

¹⁴⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

¹⁴⁹ SKS KRA. Rautiainen, Albert, 1019. 1938. – Karstula, Kertojat vanhoilta kuullut.

¹⁵⁰ SKS KRA. Maunula, T. E. 130. 1938. – Hilja Nummelin, s. 1883, Längelmäki.

¹⁵¹ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

¹⁵² SKS KRA. Nieminen, Otto TK 66:29. 1961. – Jussi Puttonen kirvesmies, s. 1891, Jyväskylä, Vaajakoski, Nojosniemi.

¹⁵³ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)224. 1907. Jyväskylän pit.

¹⁵⁴ SKS KRA. Rautiainen, Albert 1480. 1940 – Hilma Piispanen, s. 1879, Karstula.

¹⁵⁵ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:43. 1961. – Arvo Jänkä, s. 1912, Perho.

¹⁵⁶ SKS KRA. Vuoljärvi, Pekka Tk 120:69. 1961. – Uuno Paananen, ent. maanvilj. s. 1896, Viitasaari.

¹⁵⁷ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)196. 1907, Saarijärvi.

¹⁵⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

¹⁵⁹ SKS KRA. Harju, Otto, 48 v. KRK 70:726. 1835. – Johanna Heinänen, puusepäleski, 65 v., Saarijärvi, Mahlu.

SKS KRA. Paananen, Siiri TK 70:110. 1961. – Eelis Salminen, s. 1890, Äänekoski, Honkola.

¹⁶⁰ SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 67. 1938. – Juho Lindgren, s. 1860, Kuhmoinen.

¹⁶¹ SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:621. SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:46. 1961.

¹⁶² SKS KRA. Peijari, Laina KT 53:30. 1938 – Valdemar Humppi, s. 1873, Kuorevesi, Kortekylä. SKS KRA. Peijari, Laina KT 53:30. 1938 – Valdemar Humppi, s. 1873, Kuorevesi, Kortekylä.

¹⁶³ SKS KRA. Peijari, Laina KT 53:30. 1938 – Valdemar Humppi, s. 1873, Kuorevesi, Kortekylä. SKS KRA. Peijari, Laina KT 53:30. 1938 – Valdemar Humppi, s. 1873, Kuorevesi, Kortekylä.

¹⁶⁴ Saarijärven seurakunta, rikosluettelo 1890-1906, s. 59, No. 110.

¹⁶⁵ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:202. 1907, Saarijärvi.

Pohjanmaalta kirje, jossa häntä pyydettiin parantamaan kaatumatautista.¹⁶⁶ Kun Kokkolassa eräs tyttö sairastui ihotautiin, Kyyrä kutsuttiin kirjeitse paikalle. Kyyrä keitti tytölle voidetta kiehuvan lähteen vedestä, ja kehotti kirjoittamaan uudestaan, ellei vaiva paranisi kahdessa viikossa.¹⁶⁷ Matkakustannuksista Kyyrä vaati reilun korvauksen.¹⁶⁸

Kyyrä kertoi Itkoselle matkustavansa alituisen jalkaisin ja hevosella.¹⁶⁹ Useat kertojat muistelivat antaneensa Kyyrälle kyydin johonkin paikkaan. Esimerkiksi Juho Lindgren Kuhmoisista kertoi, kuinka Kyyrä kerran poikkesi hänen taloonsa, ja pyysi kyytiä Perkiö -nimiseen taloon. Hänen mukaansa Kyyrällä oli tapana esitellä selvänäkijän kykyjään kuvailemalla millaisesta paikasta kyytimies oli kotoisin, montako sisarusta hänellä oli, kuinka monta lehmää hän omisti, ja oliko hänellä viinaa hallussaan.¹⁷⁰ Sulo Haltt oli kuullut vaariltaan Mikolta, kuinka tämä oli kerran menossa Kokkolaan hakemaan suolaa ja jauhoa. Vetelissä Kyyrä nousi Mikon kyytiin, hän oli matkalla Perhoon. Matkan aikana tietäjä näytti Mikolle monenlaisia taikoja viinaa vastaan.¹⁷¹ Uuraisten kirkonkylän Nevalan torpan Ramsit olivat kyydinneet Kyyrää tämän parannusmatkoilla, ja he kehuivat miehen olevan ”mitä parhain, aina reilu maksamaan”.¹⁷² Juho Piispanen oli kuullut isältään Kalle Piispaselta, kuinka ”noin 65. vuotta takaperin” (siis 1890-luvulla) isä oli käynyt Kokkolan kaupungissa myymässä tervaa, ja hän oli yöpynyt tervaporvari Vinnilän hyvin lämmitetyssä majatuvassa, ja tuolloin Kyyrä oli yöpynyt samassa tuvassa ja tehnyt silmäkääntötemppeja.¹⁷³

Reissuillaan Kyyrä saattoi oleskella asiakkaan luona. Längelmäen Puharilassa asuva isäntä lähti hevosellaan hakemaan Kyyrää Saarijärveltä 16:n peninkulman päästä parantamaan sairaita lehmiä, ja Kyyrä oleskeli hänen talossaan viikon ajan taikoja tehden.¹⁷⁴ Kerrottiin myös että Kyyrällä oli eri pitäjissä tietyt vakituiset kortteeritalot, missä hän majaili useita päiviä ottaen vastaan sairaita.¹⁷⁵ Uno Paananen Viitasaarelta muisteli Kyyrän oleskelleen hänen lapsuudenkodissaan Paanasen ollessa 10-vuotias (noin vuonna 1906).¹⁷⁶ Puusepäleski Johanna Heinänen oli Kyyrän etäinen sukulainen, ja kerran Kyyrä yöpyi hänen luonaan Tampereella, kun hänet oli kutsuttu kaupunkiin parantamaan rikkaan kauppiaan kaatumatautista tytärtä.¹⁷⁷ Helsingissä

¹⁶⁶ SKS KRA. Harju, Otto KRK 69:120 – Tiihonen, Otto 61v., Saarijärvi.

¹⁶⁷ SKS KRA. Isohanni, Eino 42. 1952. – Emil Parkkonen, Toholampi.

¹⁶⁸ SKS KRA. Vuoljärvi, Pekka Tk 120:69. 1961. – Uno Paananen, ent. maanvilj. s. 1896, Viitasaari.

¹⁶⁹ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)196. 1907, Saarijärvi.

¹⁷⁰ SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 67. 1938. – Juho Lindgren, s. 1860, Kuhmoinen.

¹⁷¹ SKS KRA. Rautiainen, Albert Tk 85:44. 1961. – Sulo Haltt, s. 1895.

¹⁷² SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:198. b. 1907.

¹⁷³ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85.34. 1961. – Juho Piispanen, s. 1920, Kivijärvi.

¹⁷⁴ SKS KRA. Juusela, Edla KRK 58:12. 1935. – 64 v., Längelmäki, Puharila.

¹⁷⁵ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2401. 1951. – Aukusti Jokinen, nahanostaja, s. 1879, Saarijärvi, Hännilänkylä.

¹⁷⁶ SKS KRA. Vuoljärvi, Pekka Tk 120:69. 1961. – Uno Paananen, ent. maanvilj. s. 1896, Viitasaari.

¹⁷⁷ SKS KRA. Harju, Otto, 48 v. KRK 70:726. 1835. – Johanna Heinänen, puusepäleski, 65 v., Saarijärvi, Mahlu.

Kyyrä oleskeli Itkosen mukaan Vaasankadulla ”joidenkin tyttöjen” kamarissa, missä hän keitteli lääkkeitään.¹⁷⁸ Albert Jänkä muisteli kuinka Kyyrä oleskeli Perhossa monta viikkoa kerrallaan, ja otti vastaan parannettavia, joita kävi hänen luonaan paljon.¹⁷⁹

Ne ihmiset jotka majoittivat tietäjää, saattoivat myös suojella häntä poliisilta. Kerrottiin että Vastingilla käydessään Kyyrä piti usein vastaanottoa Pellonpään talossa, jonka isäntä Viljam Kemppainen suosi ja suojeli häntä, ja sellaisia taloja oli muuallakin Keski-Suomessa ja Pohjanmaalla.¹⁸⁰ Kerran kun Kyyrä oleskeli Karstulan Pellonpään talossa, tuli paikallinen poliisi sinne etsimään häntä. Talon isäntä käski Kyyrää piiloutumaan, ja kertoi poliisille nähneensä tietäjän menevän Kivijärvelle päin.¹⁸¹

Joskus Kyyrän mukana matkusti myös kumppani ja apulainen Meriläisen Selma. Kuoreveteläinen Juho Hietanen kertoi kuinka Kyyrä kerran pyysi yhdestä talosta yösijaa, mutta talon emäntä ei suostunut sitä tarjoamaan. Silloin padassa kiehuvat perunat alkoivat emännän suureksi hämmästykseksi hyppiä padan reunan yli. Silloin Meriläisen Selma meni emännän luo ja sanoi hiljaa: ”Voi hyvän aika kun kielsitte yöksi oton, tämä mies on se kuulu Kyyrän poika”. Emäntä taisi säikähtää aika lailla, sillä hän lupasi heti, että Kyyrä ja Meriläinen saisivat asua vierashuoneessa niin kauan kuin halusivat. He oleskelivat talossa toista viikkoa ja paransivat monia.¹⁸² Näin tietäjä saattoi siis hyödyntää pelottavaa mainettaan saadakseen yösijan.

2.5. Tietäjän taitojen siirtäminen: opettajat ja oppipojat

Suomalaisessa kansanuskossa Pulkkinen kirjoittaa tietäjien oppilaista: ”Tietäjät saivat yleensäkin käytännön opetuksen olemalla oppipoikina tai -tyttöinä vanhoilla tietäjillä. Näiden suoranainen velvollisuuskin oli opettaa taitonsa nuoremmilleen ja taata näin perinteen jatkuvuus.”¹⁸³ Siikala kirjoittaa, että tietäjän toimi ”periytyi usein suvunsisäisesti, vaikka se voitiin jättää myös taipumuksia osoittavalle ulkopuoliselle”.¹⁸⁴

Useat informantit kertoivat Mårdin saanen tietonsa samassa taloudessa asuneelta tädin mieheltä Kalle Lepistöltä, joka tunnettiin Pienenmäen tietäjänä.¹⁸⁵ Kiuruveteläisen Paavo Remeksen

¹⁷⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)196. 1907, Saarijärvi.

¹⁷⁹ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:43. 1961. – Arvo Jänkä, s. 1912, Perho.

¹⁸⁰ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:46. 1961.

¹⁸¹ SKS KRA. Rautiainen, Albert 85:33. 1961. – Heikki Vilmaan, Karstula, Oinoskylä.

¹⁸² SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:38. 1961. – Juho Hietaniemi, ent. poliisi, s. 1883, Kuorvesi Kk.

¹⁸³ Pulkkinen, 2017, s. 338.

¹⁸⁴ Siikaa, 1994, s.72.

¹⁸⁵ SKS KRA. Partanen, Olli TK 71:46. 1961. – Iisalmi. SKS KRA. Remes, Paavo TK 86:2. 1961. – Paavo Remes, synt. 1845, Kiuruvesi. SKS KRA. Paulaharju, Samuli 22551. 1933 – Mari Nokkosenmäki, 46 v. mp. 1917, Kärämäki.

mukaan Lepistö olisi opettanut myös Hätämaata Lepistön olleessa noin 80-vuotias ja Hätämaan noin 30-vuotias (siis 1870-luvulla). Remes arveli, että Lepistö ”huomasi Hätämaalaisen mieheksi jolle sopi kaiken neuvoa”, mutta Mårdin ja Hätämaan lisäksi Lepistö ei ollut ottanut muita oppilaita.¹⁸⁶ Remeksen vaarivainaja oli pitänyt Lepistöä Hätämaata parempana tietäjänä, kun taas Remeksen mielestä Lepistö oli kansanparantajana omaa luokkansa, mutta Hätämaa oli ”arvaajana” (selvänäkijänä) moniulotteisempi.¹⁸⁷ Samuli Paulaharju ei maininnut Lepistöä, vaan arveli, että Hätämaa oli pitkän elämänsä aikana opiskellut itseksensä kirjoista, ja ehkä myös oppinut jotain äitinsä isältä.¹⁸⁸ Haanpää sen sijaan viittasi romaanissaan *Hota-Leenan poika* uskomuksen, jonka mukaan Hätämaa olisi mahdollisesti oppinut taitonsa ”Tuli-Lapin poppamiehiltä”.¹⁸⁹

Kyyrällä ei kerrota olleen varsinaista opettajaa, vaan hänen kerrottiin saaneen voimansa yliluonnollisella tavalla. Suositun tarinan mukaan Kyyrä oli kerran lapsena antanut ruokaa vieraalle kulkumiehelle¹⁹⁰ tai kahdelle, minkä jälkeen hän oli myöhemmin saanut unessa lahjansa.¹⁹¹ Antti Hautala Perhosta kertoi pohjoisesta tulleesta vanhasta ”noitaämmästä”, jolle Kyyrä oli tehnyt jonkin palveluksen: Palkkioksi noita voiteli hänen silmänsä jollain nesteellä, jonka ansiosta hän näki sellaista mitä muut eivät nähneet, ja syötti hänelle jauhetta, jotta hänelle tulisi ”kova sydän”, ja hän uskaltaisi mennä minne vain.¹⁹² Useat informantit mainitsevat tämän mystisen kulkijan olleen kuljeksiva ”lappalaisnoita”.¹⁹³ Ehkä tähän tarinaan viitaten Kyyrän mainittiin saaneen oppinsa Lapista,¹⁹⁴ ja häntä kutsuttiin ”Lapintietäjäksi”¹⁹⁵ Lappi ja ”lappalaiset” ilmeisesti nähtiin yleisesti tietäjien taitojen mahdollisena lähteenä, ja sillä kuten edellä mainitsin, Pentti Haanpää oli kuullut Hätämaan oppineen taitonsa mahdollisesti ”Tuli-Lapin poppamiehiltä”,¹⁹⁶ ja myös Mårdin opettajan Kalle Lepistön kerrottiin hakeneen aikoinaan tietonsa Lapin tietäjältä.¹⁹⁷

Suomalaisessa kansanuskossa Pulkkinen puhuu myös henkikutsun eli vokaation käsitteestä. Vanhojen aikojen samaaneista tuli samaaneja, kun henget kutsuivat heidät samaanin

SKS KRA. Paananen, Sirkka TK 70:46-47. 1961. – Iisalmi mlk. SKS KRA. Ruotsalainen, Paavo KT 101. 9. 1838. – Kiuruvesi.

¹⁸⁶ SKS KRA. Remes, Paavo TK 86:2. 1961. – Paavo Remes, synt. 1845, Kiuruvesi.

¹⁸⁷ SKS KRA. Remes, Paavo TK 86:6. 1961. – Kiuruvesi.

¹⁸⁸ SKS KRA. Paulaharju, Samuli E 75, s.1. ja 5-6. 1910. – Piippola.

¹⁸⁹ Haanpää, 1955, s. 99.

¹⁹⁰ SKS KRA. Loukola, Jaakko KRK 191:229. 1935. – Jaakko Vainio, 68 v., Lappajärvi.

¹⁹¹ SKS KRA. Isohanni, Eino 205. 1953, Veteli. SKS KRA. Tullila, Taavi KT 178. 14. 1938, Toholampi.

¹⁹² SKS KRA. Isohanni, Eino 650. 1935. – Antti Hautala, s. 1872, Perho.

¹⁹³ SKS KRA. Paananen, Siiri TK 70:110. 1961. – Eelis Salminen, s. 1890, Äänekoski, Honkola. SKS KRA. Mäkinen, Pauli L. 207. 1936. – Saarijärvi, Mahlu – Utsjoki.

¹⁹⁴ SKS KRA. Tuomaala, Väinö 3253. 1949. – Oskari Tupala, s. 1896, Ähtäri, Kivijärvi.

¹⁹⁵ SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 67. 1938. – Juho Lindgren, s. 1860, Kuhmoinen.

¹⁹⁶ Haanpää, 1955, s. 99.

¹⁹⁷ SKS KRA. Paananen, Sirkka TK 70:46-47. 1961. – Iisalmi mlk.

toimeen.¹⁹⁸ Myös myöhemmin aikoina tietäjäksi tulemiseen liittyi usein myös jonkinlainen henkikutsu, jossa ihminen saattoi vajota jopa psykoosia muistuttavaan tilaan, jollainen on kuulunut samaanikutsuun monissa kulttuureissa.¹⁹⁹ Tutkimieni kolmen tietäjän kohdalla ei löydy juuri merkkejä henkikutsusta. Vain Iisalmen maalaiskunnassa asuneen Paanasen Sirkka Paanasen äiti, joka oli ilmeisesti sukua Mårdin opettajalle tietäjä Kalle Lepistölle, uskoi että Jumala teki tietäjien kautta ihmeitä, ja tietäjien oli pakko tehdä mitä (pyhä) henki käski.²⁰⁰ Tämä erikoinen lausunto vaikuttaa melkein kuin jonkinlaiselta kristilliseltä muunnelmalta samanistisesta henkikutsusta.

Aikanaan kaikki kolme tietäjää myös pyrkivät opettamaan vuorostaan seuraavaa sukupolvea. Itkonen vieraili Arvolan talossa, missä Kyyrä oleskeli viimeisen elinvuotensa aikana, ja tuolloin Itkonen haastatteli Kyyrän lisäksi myös ”talon poikaa Juhaa”, eli Juho Arvolaa. Arvola kertoi olleensa useita kertoja Kyyrän mukana ”kirkkomatkoilla”, siis taikomassa yöllä kirkossa. Itkonen kuvaili Arvolaa tietäjän oppilaaksi ja ihailijaksi. Arvola kertoi tehneensä ”pari koetta”, ja Itkonen arveli hänen ottaneen osaa kokeelliseen taikuuteen ja luonnonlääkkeillä parantamiseen.²⁰¹ Arvola oli myös tilannut Amerikan-sedältään Musta Raamatun, jota hän piti ”tietojen kirjana”. Arvola kertoi, että hänestä oli määrä tulla ”tietomies” seuraavana kesänä. Ilmeisesti tietäjäksi tulemiseen liittyi jonkinlainen rituaali, sillä Kyyrä oli sanonut että tietäjäksi tuleminen onnistuisi parhaiten kesällä metsässä, missä oli saatavilla tarvittavia välineitä.²⁰² Vuonna 1935 Otto Harju haastatteli 53-vuotiasta Jussi Arvolaa, joka oli ilmeisesti sama henkilö kuin Itkosen tapaama Juho Arvola. Keski-ikäinen Arvola kertoi kyllä Harjulle Kyyrärästä, muttei jostain syystä sanallakaan maininnut olleensa itse tietäjän oppipoikana.²⁰³

Useat informantit myös mainitsevat naisen nimeltä Meriläisen Selma, joka oli Kyyrän vihkimätön kumppani ja apulainen. Albert Jokisen mukaan Kyyrällä oli ”jalka-akka” nimeltä Selma Meriläinen. Hän oli kotoisin Kyyjärven Saunakylältä, ja hän matkusti usein Kyyrän mukana, ja kävi tämän kanssa öisin kirkoissa taikomassa.²⁰⁴ Heikki Vilman kertoi, kuinka Selma kävi yöllä Kyyrän kanssa Karstulan kirkossa parantamassa kaatumatautista, ja lisäksi hän teki lääkkeitä Kyyrän

¹⁹⁸ Pulkkinen, 2017, s. 238.

¹⁹⁹ Pulkkinen, 2017, s. 337 – 338.

²⁰⁰ SKS KRA. Paananen, Sirkka TK 70:46-47. 1961. – Iisalmi mlk.

²⁰¹ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

²⁰² SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi.

²⁰³ SKS KRA. Harju, Otto 47v. KRK 69:125. 1935 – Jussi Arvola, 53 v., Saarijärvi, Mahlu. SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:689, 1935. – Jussi Arvola, kot. Saarijärven Härmilän kylästä, Saarijärvi, Mahlu.

²⁰⁴ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2401. 1951. – Aukusti Jokinen, nahanostaja, s. 1879, Saarijärvi, Hännilänkylä.

ohjeiden mukaan, ja poimi lääkekasveja metsästä ja hautausmailta. Kertoja korosti Merilaisen oppineisuutta toteamalla, että hän oli ”kuin nykyajan rovissoori”.²⁰⁵

Entinen poliisi Juho Hietaniemi kertoi Albert Rautiaiselle, että Kyyrä oli ”noin 65. vuotta takaperi” (noin vuonna 1894) tullut Karstulaan mukanaan Meriläinen, jota tietäjä ”piti akkana visillä puhheellaan”. Meriläinen myös matkusteli Kyyrän mukana tapaamassa asiakkaita.²⁰⁶ Albert Rautiainen piti Meriläistä ”kovaluontoisena akkana”, kun tämä uskalsi käydä Kyyrän kanssa yöllä kirkossa ja hautausmaalla, missä tietäjä nosteli ruumiita haudoista. Kirkossa Meriläisen oli kuitenkin odotettava yksin kirkon kongin risteyksessä sillä aikaa, kun Kyyrä meni viinihalvian mukana hakemaan ehtoollisviiniä taikoja varten. Meriläistä pelotti seistä yksin kirkonväen keskellä, joten Kyyrä pyyhkäisi hänen silmiään, ja sen jälkeen hän ei enää nähnyt aaveita.²⁰⁷

Pulkkisen mukaan tietäjän oppilaaksi päästäkseen piti olla lujaverinen eli peloton,²⁰⁸ ja tutkimani aineisto tukee tätä lausuntoa. Kiuruveteläisen Eino Linnan mukaan Mård olisi ollut halukas opettamaan taitojaan muillekin, mutta oppiin pyrkijöiltä puuttui rohkeutta. Mankilan kylässä oli eräs maanviljelijä, joka oli nuorena Mårdin opissa sen verran, että oppi parantamaan omat eläimensä, muttei jatkanut sen pidemmälle.²⁰⁹ Valtimolainen Lauri Laukkanen muisteli, että moni yritti päästä Hätämaan oppilaaksi, mutta Hätämaa näytti oppilailleen sellaisia näkyjä, ja käski heitä tekemään sellaisia asioita, ettei heillä riittänyt rohkeus. Niinpä Hätämaa vei tietonsa ja taitonsa mukanaan hautaan.²¹⁰

Haanpään *Hota-Leenan poika* -romaanissa esiintyvällä Hätämaahan perustuvalla sokealla tietäjällä on talossaan apulainen nimeltä Hallelujaa-Aatami, joka hoitaa potilasta tietäjän ohjeiden mukaan,²¹¹ auttaa saunottamaan mielisairasta potilasta,²¹² ja kertoo käyneensä yöllä tietäjän kanssa kirkossa sekä varastamassa luita hautausmaalta.²¹³ Hätämaa meinaa myös värvätä tarinan päähenkilön, nuoren Tanelin oppipojaksi. Hallelujaa-Aatami pelkää virkansa menettämistä, ja pelottelee Tanelia kertomalla, kuinka oli tietäjän kanssa hautausmaalla keräämässä luita, ja kohtasi aaveen.²¹⁴ Tanelia pelottaa kovasti, mutta hän päättää lopulta silti jäädä tietäjän taloon, koska arvelee että työ on siellä kevyempää kuin aiemmassa palveluspaikassa.

²⁰⁵ SKS KRA. Rautiainen, Albert 85:33. 1961. – Heikki Vilmaan, Karstula, Oinoskylä.

²⁰⁶ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:38. 1961. – Juho Hietaniemi, ent. poliisi, s. 1883, Kuorvesi Kk.

²⁰⁷ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:46. 1961.

²⁰⁸ Pulkkinen, 2017, s. 337 – 338.

²⁰⁹ SKS KRA. Linna, Eino, TK 58:56. 1961, Kiuruvesi.

²¹⁰ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3080. 1955. – Lauri Laukkanen, Valtimo, Pyhäjärvi.

²¹¹ Haanpää, 1955, s. 98.

²¹² Haanpää, 1955, s. 106.

²¹³ Haanpää, 1955, s. 104.

²¹⁴ Haanpää, 1955 s. 104–105.

Ilmeisesti myös oppipojan perheenjäsenet saattoivat suhtautua nuivasti tietäjän uraan, sillä ainakin Haanpään tarinassa päähenkilön uskovainen äiti hakee pojan pois tietäjän opista, koska pelkää että tietäjä myy pojan sielun pirulle.²¹⁵

Oppilaskandidaatti ei saanut olla liian ylimielinen. Piippolalainen Eino Linna kertoi miehestä, joka pyrki Hätämaan oppiin, ja jolla oli vähän oppia jo ennestäänkin. Mies meni Hätämaan kanssa saunaan, ja kun he laskeutuivat alas lauteilta, huomasi mies vaatteidensa jäätyneen kiinni maahan. Hätämaa kysyi: ”Mitä sinä myskäät?” Mies selitti mitä oli tapahtunut, ja Hätämaa vastasi: ”Kun tulit, etkä tietoisesti paljastanut, minulta ei ollut salassa se etteikö sinulla ollut tietoa mutta varsin kokeilin, mihin kykenet.”²¹⁶ Näin Hätämaa siis paljasti oppilaskandidaatin isottelevaksi huijariksi, eikä oletettavasti huolinut tätä oppilaakseen. Samuli Paulaharju kuitenkin mainitsi, että Hätämaalla olisi ollut apulaisena ja oppilaana noin 20-vuotias sukulaismies Kiuruvedeltä.²¹⁷

Siikalan mukaan tietäjäyys peritytyi yleensä suvunsisäisesti,²¹⁸ ja Pulkkinen mainitsee kaksi tietäjää, jotka ilmeisesti oppivat tietäjän taitoja isiltään²¹⁹ Hätämaa ja Kyyrä olivat lapsettomia, mutta Mårdilla oli kaksi poikaa. Siiri Oulasmaa Pyhäjärveltä kertoi, että Mårdin kuoltua toinen hänen pojistaan jatkoi tietäjänvirkaa. Sanottiin että pojalla oli sellaiset ”taikasilmät”, että kun hän katsoi potilasta, kipu lakkasi heti. Nämä taikasilmät hänellä oli ehkä luonnostaan, tai sitten äiti oli jotenkin hankkinut ne hänelle. Sinke -niminen nainen oli kertonut Oulasmaalle, kuinka Mårdin poika paransi hänen ajettuneet rintansa katseensa voimalla.²²⁰ Myös Uno Tikkanen Kiuruvedeltä mainitsi Mårdin pojan olevan itsekin tietäjä,²²¹ kun taas niin ikään kiuruveteläisen Väinö Pennasen mukaan Mårdin poika oli perinyt vähän äitinsä tietäjänviisautta, muttei kuitenkaan ollut niin suuri tietäjä.²²²

Tietäjän sukulaisilla saattoi olla varsin kompleksinen suhde perintöönsä. Kun runnilainen Sirkka Paananen alkoi haastatella kotiseutunsa ihmisiä tietäjistä, hänelle selvisi, että Mårdin opettaja Kalle Lepistö eli Pienenmäen tietäjä oli hänen isoisoisänsä. Paananen sukulaiset olivat valehdelleet isoisoisän olleen joku aivan toinen mies. Paananen elossa olevat tädit olivat hyvin taikauskoisia, ja he paheksuivat suuresti sitä, että Paananen tutki niitä asioita. He uskoivat, että Paanaseen oli ”jäänyt pirun riivajainen” kun tämä halusi tutkia vanhan ajan taikuutta ja lailla

²¹⁵ Haanpää, 1955 s. 108.

²¹⁶ SKS KRA. Linna, Eino TK 58:87. 1961. – Piippola.

²¹⁷ SKS KRA. Paulaharju, Samuli E 75, s.1. ja 5-6. 1910. – Piippola.

²¹⁸ Siikaa, 1994, s.72.

²¹⁹ Pulkkinen, 2017, s. 337 – 338.

²²⁰ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3113. 1955 – Pyhäjärvi Ol.

²²¹ SKS KRA. Tikkanen, uno TK 103:2. 1961, Kiuruvesi.

²²² SKS KRA. Pennanen, Väinö KT 97. 3. 19938. – Kiuruvesi.

kiellettyjä asioita. He pitivät näiden asioiden tutkimista jopa vaarallisena, ja kun yksi talon kanoista rupesi laulamaan, uskoivat tädit sen johtuvan Paanasen tutkimustyöstä. Paanasen äiti kuitenkin sanoi, että ”Haapalainen” (jostain syystä hän kutsuu Lepistöä ”Haapalaiseksi”) oli syvästi uskovainen mies, joka ”vain hyvässä mielessä” paransi tauteja, eikä käyttänyt mitään noidankonsteja, vain ”maanlääkkeitä” ja rukousta. Äidin mukaan ”tietäjien työssä piili syvä Jumalan pelko ja uskovaisuus ja ne luotti Jumalan tekevän kauttaan ihmeitä, eikä heillä ollut muuta kuin tehdä, minkä henki käski”. Äiti kuitenkin sanoi, että tietäjän touhut olivat tuottaneet suvulle paljon kirousta ja kärsimystä, eikä hän halunnut, että sukulaisuus tulisi julki, koska ”ei ajassa tiedä, mitä uusia lakeja laaditaan ja tulevat sukupolvet saavat kärsiä meidän vuoksi yhä edelleen kuten aikoinaan ovat kärsineet”. Mårdkin oli sanonut, että ”antaa loppua itseensä tämän tiedon”.²²³

2.6. Palkolliset ja tilapäiset apumiehet

Perinnelajikortiston aineistosta selviää, että oppipoikien ja -tyttöjen lisäksi tietäjät käyttivät ammatinharjoituksessaan myös muuta apuvoimaa. Esimerkiksi Hätämaan talo työllisti useita piikoja ja renkejä,²²⁴ ja muiden töiden lisäksi palkolliset myös auttoivat tietäjän toimessa. Kun asiakkaat saapuivat tietäjän luo, renkipoika auttoi viemään hevoset talliin, ja palvelija keitti kahvit.²²⁵ Kerrottiin että Hätämaa tiesi jo vuorokautta ennen että minkälainen parannettava hänen luokseen tuodaan, ja käski renkiään lämmittämään saunan.²²⁶ Vanha muurari, joka oli nuorena ollut Hätämaan talossa renkinä, muisteli joutuneensa taluttamaan sokeaa tietäjää.²²⁷

Hätämaan talon palkolliset osallistuivat myös lääketarpeiden hankkimiseen. Hätämaan piikojen piti aina säästää uuninluutavesi, sillä tietäjä teki siitä lääkettä.²²⁸ Kerran kun uusi piika hätisteli talon rapulta käärmeitä luudalla, Hätämaa käski hänen lopettaa, ja sanoi että käärmeet olivat hänen vieraitaan ja ystäviään, ja hän valmisti niistä lääkkeensä.²²⁹ Hätämaalla oli tapana lähettää renkinsä keräämään hänelle käärmeitä,²³⁰ ja hän osasi kertoa, mistä käärmeitä löytyisi.²³¹

²²³ SKS KRA. Paananen, Sirkka TK 70:46-47. 1961. – Iisalmi mlk.

²²⁴ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1881-1890, s. 188-189, Leskelä 18 Hätämaa. Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1891-1900, s. 193-195, Leskelä 18 Hätämaa. Piippolan seurakunta, rippikirja 1901-1910, s. 669- 670 Leskelä no 18 Hätämaa.

²²⁵ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen maanvilj. synt. 1890, Iisalmi.

²²⁶ SKS KRA. Jaakola, Valmasisko TK 25:64. 1961. – Ville Pulkkinen, synt. 1890, Haukipudas.

²²⁷ SKS KRA. Punkeri, Elsa TK 77:35. 1961. – Vanha muurari kertoi. (Nimeä en muista) vuonna 1951, Rantsila, Sipola.

²²⁸ SKS KRA. Lämsä, Sigrid 28. H 1936. – M. Seppälä, 50 v., Kestilä.

²²⁹ SKS KRA. Hannula, Kerttu TK 13:19. 1961. – Huuko Kokko, Piippola.

²³⁰ SKS KRA. Jaakola, Valmasisko TK 25:64. 1961. – Ville Pulkkinen, synt. 1890, Haukipudas.

²³¹ SKS KRA. Näsänen, Aune TK 68:96. 1961. – Rantsila, Savaloja.

Keski-Pohjanmaalaisen Niilo Uusitalon mukaan Hätämaalla oli vakituiset käärmeenkerääjät.²³² Lisäksi hän lähetti kylän lapset keräämään metsästä ”kasvien juuria, ampiaisia ja mehiläispesiä” lääkkeitä varten.²³³

Tarinoissa tietäjän talo näyttäytyy melko hermostuttavana työpaikkana, missä joutui tottumaan monenlaisiin kummallisuuksiin. Lauri Laukkanen Valtimosta kertoi, että kun Hätämaan renki lähti kyntämään, tietäjä kielsi häntä katsomasta taakseen. Renki oli kuulevinaan takaansa askeleita ja laulua, ja lopulta uteliaisuus voitti, ja hän kääntyi katsomaan. Hän näki tyhjät saappaat, jotka kulkivat kynnöksellä ja lauloivat: ”leipä kasvaa, leipä kaaasvaa”. Renki säikähti niin että juoksi pakoon.²³⁴ Samantapaisen jutun kertoi myös Eino Linna Piippolasta.²³⁵ Niin ikään piippolalainen Huuko Kokko taas kertoi rengistä, joka oli kyntämässä, kun yhtäkkiä vaossa hänen edessään näkyi naisen paljaat reidet ja sukuelin. Renki säikähti, ja Hätämaa istui pientareella nauramassa silmäkääntötempulleen.²³⁶

Pyhäjärveläinen Eemeli Rauha muisteli olleensa Hätämaan luona hoidattamassa jalassaan olevaa luumätää ja ruusua, kun yhtäkkiä talon piika alkoi kärsiä hirveistä tuskista. Hätämaa kutsuttiin kamarista ja tuska loppui heti. Tietäjä kysyi piialta: ”Miksi et kysynyt, olisithan sinä saanut kaksikin, kun vaan olisit pyytänyt.” Piika oli näet varastanut silakan.²³⁷ Piippolalainen Viija Aho kertoi piikoneensa nuoruudessaan Hätämaan talossa. Talossa piian ruokavalio oli kovin yksipuoleinen, ja kerran Aho päätti mennä salaa riiheen syömään viiliä. Hän tiesi että Hätämaa oli kamarissaan, mutta silti tietäjä sai jotenkin tietää tapahtuneesta, ja syytti Ahoa varkaudesta. Aho yritti ensin kieltää tapahtuneen, mutta tietäjä vaati häntä maksamaan viilin, sanoen: ”Voisi seurata sulle pahempaakin mutta antaa nyt olla.” Aho muisteli myös, kuinka piikojen kamariin kokoontunut nuoriso oli juorunnut Hätämaasta, kun yhtäkkiä tietäjä oli ilmestynyt tyhjistä nurkasta aivan kuin seinä olisi avautunut, ja säikäyttänyt heidät pahanpäiväisesti.²³⁸

Pentti Haanpää kertoo *Hätämaasta* -novellissa, että parantunnettuja tai parantuvia ”rampoja ja vähämielisiä” olisi jäänyt Hätämaan taloon töihin. Haanpää kuitenkin arvioi, etteivät nämä ihmiset oikeasti kyenneet tekemään työtä, vaan Hätämaa ruokki heitä hyvää hyvyttään.²³⁹

²³² SKS KRA. Heilala, Pentti E 183, s. 42. – Niilo Uusitalo, Keski-Pohjanmaa.

²³³ SKS KRA. Toppila, Jorma KRK 226. – Fiia Hyväri synt. Pulkkilassa, Rantsila.

²³⁴ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3080. 1955. – Lauri Laukkanen, Valtimo, Pyhäjärvi.

²³⁵ SKS KRA. Linna, Eino TK 58:87. 1961. – Piippola.

²³⁶ SKS KRA. Hannula, Kerttu TK 13:19. 1961. – Huuko Kokko, Piippola.

²³⁷ SKS KRA. Peltomaa, Lauri 148. 1937. – Eemeli Rauha, Pyhäjärvi O. I.

²³⁸

²³⁹ Haanpää, 1950, s. 82.

Haapaveteläinen Hulda Niemelä muisteli, että Hätämaan talossa oli sotkuista, koska hän palkkasi piioiksi ”vajaakykyisiä tyttöjä”.²⁴⁰

Kyyrä itse ei pitänyt palkollisia, mutta hän asui Kyyrän talossa, joka kuului ensin hänen veljelleen ja myöhemmin Giideon Harjulalle, jotka molemmat palkkasivat piikoja ja renkejä.²⁴¹ Ilmeisesti nämä palkolliset avustivat toisinaan tietäjääkin. Hilda Rautiainen kertoi, että hänen sisarensa oli Kyyrän talossa piikana, ja kerran Hilda oli hänen sijaisenaan neljän viikon ajan. Hän muisteli, kuinka selvänäkijä Kyyrä saattoi jo aamupäivällä sanoa: ”Pankaa rukkinne syrjään, tänne tuodaan pian hullu”.²⁴² Kun Kyyrän luo tuli tamperelaisnainen, jonka rinta oli suurentunut, musta ja visvainen, Kyyrä käski renkiään hakemaan elävän kanan, jota tarvittiin parantamiseen. Kesällä Kyyrä käski apulaisensa raahaamaan lakanoita pitkin kukkaketoja, jotta aamukaste tarttui niihin. Kyyrä puristi veden vateihin, ja käytti sitä parantamiseen. Lisäksi J. H. Vesterinen, joka piti Kyyrää puoskarina, kertoi että Kyyrällä oli apulaisena ”puoli sokea tyhjän toimittaja” mies, jonka hän lähetti tienristeykseen passiin. Mies haastatteli ohi kulkevia avunhakijoita, ja juoksi sitten kertomaan Kyyrälle mistä potilaat olivat tulossa, ja mikä vaiva heillä oli. Näin Kyyrä saattoi esittää selvänäkijää.²⁴³ Myös *Suomalaisessa kansanuskossa* mainitaan Kotikylällä kerrotun, että Kyyrän sukkelajalkainen renkipoika päivysti tienvarressa, ja juoksi sitten kertomaan tietäjälle tulijoista ja näiden vaivoista, niin että tämä vaikutti ennustavan.²⁴⁴

Liikkuvaista elämää viettänyt Kyyrä käytti usein tilapäisiä apumiehiä. Kun Kyyrä lähti yöllä kirkolle parantamaan kaatumatautista poikaa, hän pyysi talon renkiä mukaan, mutta renki ei uskaltanutkaan tulla kirkolle asti.²⁴⁵ Saunottaessaan luumädästä kärsivää ilmolahtelaisisäntää, Kyyrä käski ”pojan” (ilmeisesti isännän pojan) hakemaan pesuvettä.²⁴⁶ Kun Kyyrä ja hänen apulaisensa Meriläisen Selma veivät kaatumatautisen miehen yöllä kirkkoon parannettavaksi, oli miehen veljen jäätävä vahtimaan hevosta.²⁴⁷

Työmies Alex Salminen, joka kertoi olevansa Kyyrän sukulainen, muisteli kuinka Kyyrä oli harjoittanut Helsingissä ”lääketoimiaan”. Kyyrällä oli ollut niin paljon työtä, että hän oli pyytännyt Salmista juoksupojakseen. Kyyrä oli tienannut niin hyvin, että pystyi maksamaan

²⁴⁰ SKS KRA. Niemelä, Hulda KRK 216:28 1936. – Haapavesi.

²⁴¹ Saarijärven seurakunta, rippikirja 1890-1900, s. 331-332 Kiimasjärvi 3 Kyyrä (yliviivattu) Kojola. Saarijärven seurakunta, rippikirja 1900-1909, s. 466-467 Kiimasjärvi 3 Kyyrä.

²⁴² SKS KRA. Harju, Otoo. 229. 1938. – Hilda Rautiainen, s. 1857, Saarijärvi.

²⁴³ SKS KRA. Vesterinen, J. H. TK 116:10. 1961, Saarijärvi.

²⁴⁴ Pulkkinen, 2017, s. 344 – 345.

²⁴⁵ SKS KRA. Harju, Otto KRK 69:120 – Tiihonen, Otto 61v., Saarijärvi.

²⁴⁶ SKS KRA. Halmesmäki, Simo-Heikki KT 61:27. 1938. – Aapeli Paananen, työmies, synt. 1864, Viitasaari, Halmesmäki.

²⁴⁷ SKS KRA. Rautiainen, Albert 85:33. 1961. – Heikki Vilmaan, Karstula, Oinoskylä.

Salmiselle saman palkan kuin muutkin.²⁴⁸ Kun Kyyrä kutsuttiin Tampereelle parantamaan rikkaan kauppiaan kaatumatautista tytärtä, hän yöpyi sukulaisensa Johanna Heinäsen luona. Kyyrä paransi tyttöä yöllä hautausmaalla, ja hän pyysi Johannan miestä, puuseppä Heinästä, tulemaan apumieheksi. Miehen olisi pitänyt seistä portilla vahdissa, ja kun Kyyrä tulisi portille, pitäisi miehen ojentaa hänelle 25 pennin hopearahaa, joita hän tarvitsi johonkin tuntemattomaan tarkoitukseen. Mies ei kuitenkaan lähtenyt tietäjän avuksi, koska vaimo Johanna vastusti ajatusta voimakkaasti.²⁴⁹

Apumiehen ei sopinut urkkia tietäjän salaisuuksia. Huima Jussi oli kertonut Matti Viinamäelle, kuinka hän oli kerran Kyyrän mukana apumiehenä, kun tietäjä vei kaatumataudista kärsivän miehen yöllä hautausmaan luo. Kyyrä meni itse hautausmaalle, mutta käski toisten pysyä aidan takana. Huima Jussi oli kuitenkin utelias, ja hän yritti monta kertaa hiipiä hiljaa portista sisälle, mutta aina Kyyrä päättää haudasta ja komensi häntä menemään pois. ”Vaikka tulisit miten hiljaa, vaikka lentäen, niin minä kuulen heti kun tulet hautausmaalle”, Kyyrä sanoi.²⁵⁰

Mårdin mäkituvassa ei ollut palkollisia,²⁵¹ eikä hänellä vaikuta olleen juuri tilapäistäkään apua. Yksi kertoja kuitenkin mainitsee Mårdin lähettäneen poikansa hakemaan lääkkeitä potilaalle,²⁵² mutta muuten perheenjäsentenkään ei mainita juuri osallistuneen tietäjän työhön. Kirsi Penttisen Kansallisbiografiaan kirjoittamassa artikkelissa on yhtenä tietolähteenä Pentikäisen haastattelema Mårdin pojantytär, jonka mukaan tietäjämummon aviomies ei alkuunkaan pitänyt vaimonsa toiminnasta,²⁵³ joten ei ole yllättävää ettei aviomiehen mainita paljoa autelleen.

Myöskään Hätämaan ja Kyyrän perheenjäsenten ei mainita juuri osallistuneen tietäjäntyöhön, paitsi yksi informantti muisteli Hätämaan vaimon laittaneen potilaan mekon kuivumaan, kun siihen oli kaatunut olutta.²⁵⁴

²⁴⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:195. 1907. – Alex Salminen.

²⁴⁹ SKS KRA. Harju, Otto, 48 v. KRK 70:726. 1835. – Johanna Heinänen, puusepäleski, 65 v., Saarijärvi, Mahlu.

²⁵⁰ SKS KRA. Harju, Otto. 193. 1938. – Matti Viinamäki. s. 1870, Saarijärvi.

²⁵¹ Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1901-1910, s. 1002 Remekselä 16 Haapakumpu Pohjois-aho. Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1911-1920, s. 1336 Remekselä 16 Haapakumpu Pohjois-aho.

²⁵² SKS KRA. Savolainen Jukka TK 94:60. 1961. – Varpaisjärvi, Muistiinpantu Lopella.

²⁵³ Penttinen, 2001.

²⁵⁴ SKS KRA. Punkeri, Elsa Tk 77:33. 1961. – Sofia Hyväri, emäntä, synt. 1874, Rantsila, Kirkonkylä.

2.7. Konflikteja tietäjien välillä

Aineistosta ilmenee, että tietäjien keskinäiset suhteet saattoivat olla varsin jännitteiset. Kyyrä puhui Itkoselle hyvin paheksuvaan sävyyn toisesta keskisuomalaisesta tietäjästä, Jyväskylän lähellä asuneesta Muurmäen Joonasta. Kyyrän mukaan Muurmäki ei ollut ”rehellinen tietomies”, ja hän oli myynyt sielunsa pirulle, ja kaikki hänen taikansa tapahtuivat pirun voimalla. Tämän vuoksi Muurmäki ei saanut yöllä lepoa eikä päivällä rauhaa, eikä hän saanut ottaa maksua mistään, tai hän tulisi hulluksi. Kiinnostavaa kyllä, itsekin kovana alkoholistina tunnettu Kyyrä syytti Muurmäkeä myös ryyppäämisestä. Kyyrän mukaan Muurmäki otti palkkansa viinana, ja vaikka hänelle tuotiin viisi litraa, hänen oli juotava se yhdellä kertaa, sillä se oli jonkinlainen ”uhri”. Lisäksi Kyyrä mainitsi, että Muurmäellä oli kuolleen silmämunat ja luita²⁵⁵ (tosin myös Kyyrän itsensä huhuttiin yleisesti käyttävän taioissaan haudoista kaivettuja luita²⁵⁶ ja ruumiita).²⁵⁷

Itkonen haastatteli myös Muurmäen Joonasta, joka puolestaan paheksui Kyyrän tapaa käydä öisin kirkoissa taikomassa. Muurmäen mukaan Kyyrä ei useinkaan edes päässyt sisään kirkkoihin, vaikka yritti, ja Jyväskylän kirkolla hän oli joutunut pidätetyksi ja Multian kirkolla hakatuksi (oletettavasti Muurmäki pyrkii tässä todistelemaan Kyyrän voimien heikkoutta). Muurmäki väitti Kyyrän yrittäneen hakea häneltä tietoja, mutta tämä oli joutunut lähtemään tyhjin käsin. Lopuksi Muurmäki vielä sanoi: ”Ei tarvitse kirkoissa kamuta, eikä saa toimittaa pahaa kellekään, mutta hyvää on aina tehtävä.” Näin Muurmäki antoi ymmärtää, että Kyyrä teki ihmisille pahaa, ja oli siksi kelvoton tietäjä.²⁵⁸ Itkosen mukaan myöskään toinen tietäjä Taavetti Pellonpää ei hyväksynyt Kyyrän tapaa taikoa kirkoissa.²⁵⁹

Viitasaarelainen Aapeli Paananen uskoi Hätämaan aiheuttaneen Kyyrän kuoleman. Paanasen mukaan Kyyrä oleskeli pari viikkoa Viitasaaren Suovanlahdella yhdessä talossa, riitaantui talonväen kanssa, ja laittoi kostoksi kaatumataudin talon poikaan. Talon isäntä vei pojan Hätämaan luo. Hätämaa otti pojan päästä pari hiusta, hyppäsi niiden päälle, sanoi ettei Kyyrä astuisi enää montaa askelta, ja samana päivänä Kyyrä kuoli Viitasaarella kävellessään maantiellä.²⁶⁰ Tietäjien ajateltiin siis voivan rangaista toisiaan vääränlaisesta magian käytöstä.

²⁵⁵ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:202 b. 1907. – Kyyrän Jussi, Yli 50 v., Saarijärvi.

²⁵⁶ SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:689, 1935. – Jussi Arvola, kot. Saarijärven Härmilän kylästä, Saarijärvi, Mahlu. SKS KRA. Harju, Otto 47v. KRK 69:126. 1935 – Jussi Arvola, 53 v., Saarijärvi, Mahlu. SKS KRA. Laurila, Lauri. 22. 1936, Kannonkoski.

²⁵⁷ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:46. 1961. SKS KRA. Rautiainen, Albert, 1019. 1938. – Karstula, Kertojat vanhoilta kuullut. SKS KRA. Rautiainen, Albert 2269. 1950. – Ales Äijäinen s. 1896, Laukaa. SKS KRA. Mäkinen, Pauli KRK73 – Taavetti Pellonpää, s. 1892, Saarijärvi, Mahlu.

²⁵⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)224. 1907. Jyväskylän pit.

²⁵⁹ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

²⁶⁰ SKS KRA. Halmesmäki, Simo-Heikki KT 61 61:25. 1938. – Aapeli Paananen synt. 1864, Viitasaari.

2.8. Tietäjän monitahoinen ammatti

Tietäjän tärkein tehtävä oli parantaminen, ja aineistosta löytyy paljon tarinoita sekä ihmisten että eläinten parantamisesta. Lisäksi tietäjät auttoivat pahantahtoisen noituuden uhriksi joutuneita (ja joskus myös rankaisivat syyllistä), ratkaisivat varkaustapauksia, auttoivat yliluonnollisten olentojen vainoamia ihmisiä, ja jopa hoitivat ihmissuhdekiemuroita esimerkiksi loitsimalla karanneen aviomiehen takaisin kotiin.

Tietäjien maksukäytännöt vaikuttavat olleen varsin kirjavia. Hätämaa ei yleensä määrännyt tietyn suuruista maksua, vaan antoi asiakkaan päättää itse hinnan, ja köyhiä hän auttoi ilmaiseksi. Kuitenkin jos joku asiakas yritti jotenkin huijata, saattoi loukattu tietäjä määrätä tietyn suuruisen maksun. Hätämaasta poiketen Kyyrällä oli tapana vaatia tietyn suuruinen maksu, mutta maksu ei ollut kohtuuttoman suuri, ja köyhiä hän saattoi auttaa ilmaiseksikin. Kyyrä uskoi, että rehellinen tietäjä saa ottaa maksun palveluksistaan. Sekä Hätämaa että Kyyrä tienasivat välillä hyvin palvellessaan rikkaita asiakkaita. Hätämaasta ja Kyyrämästä poiketen Mård ei useimpien kertojien mukaan ottanut vastaan rahaa, vain lahjoja, mahdollisesti koska halusi välttää puoskarointisyytteet.

Tutkimaani kolmea tietäjää pidettiin omana aikanaan kuuluisuuksina, ja aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että heidän maineensa todellakin levisi varsin laajalle. Heidän luokseen matkusti asiakkaita kaukaa eri puolilta Suomea, Hätämaan luokse tuli asiakkaita jopa Venäjän puolelta asti. Tietäjän maine saattoi olla suurempi kotikylän ulkopuolella, ja joskus omat naapurit suhtautuivat tietäjään vieraspaikkakuntalaisia skeptisemmin. Pitkän matkan taittaminen ei ollut yksinkertaista, asiakkaat saattoivat joutua lainaamaan hevosen, tai taittamaan pitkiä matkoja jalan. Usein kaukaa tulleet asiakkaat yöpyivät tietäjän luona. Kuitenkaan aina asiakkaan ei itse tarvinnut itse tulla tietäjän luokse, vaan riitti kun hän lähetti jonkun toimittamaan asian puolestaan.

Hätämaa ja Mård eivät ilmeisesti matkustelleet paljoakaan, vaan harjoittavat ammattiaan yleensä kodeistaan käsin. Kyyrä sen sijaan kierteli ympäri Suomea tarjoamassa palveluksiaan, ja mahdollisesti tähän liittyen hänet tuomittiin irtolaisuudesta. Kaukana asuvat asiakkaat saattoivat kirjoittaa Kyyrälle, ja kutsua hänet luokseen kotikäynnille. Kyyrä pyysi usein kyytiä joltain samaan suuntaan matkustavalta henkilöltä, ja usein hän viihdytti kyytimiestä taioillaan, tai hän saattoi maksaa kyydistä rahallakin. Matkoillaan Kyyrä saattoi oleskella asiakkaan luona, mutta hänellä oli myös eri pitäjissä vakituisia ”kortteeritaloja”, joiden isännät saattoivat

piilotella häntä poliisiltakin. Hänen kanssaan matkusteli toisinaan kumppani ja apulainen nimeltä Meriläisen Selma. Tietäjän pelottava maine saattoi auttaa yösijan hankkimisessa.

Informanteilla oli selvästi se käsitys, että tietäjätaitoa voi siirtää eteenpäin. Useat kertojat muistelivat Pienenmäen tietäjän eli Kalle Lepistön opettaneen kasvattitytärtään Mårdia, ja mahdollisesti Lepistö opetti Hätämaatakin. Kyyrän taas uskottiin saaneen taitonsa ylikuonnollisena lahjana ohikulkeneelta tietäjältä tai tietäjiltä, joita hän oli auttanut. Lisäksi Lapin tietäjät mainittiin monissa tarinoissa mahdollisina opettajina. Kaikilla kolmella tutkimallani tietäjällä mainitaan olleen ainakin joskus joku oppilas, mutta tietäjän oppilaaksi ei ollut helppo päästä, sillä kandidaatin oli oltava rohkea pärjätäkseen työssä. Mårdin tapauksessa poika peri äidiltään tietäjätaidot, mutta suku piti tietäjyyttä lähinnä kirouksena, ja ilmeisesti Mård itsekin ajatteli samoin, sillä hän ei halunnut siirtää kykyjään eteenpäin.

Oppipoikien ja -tyttöjen lisäksi tietäjät käyttivät vaihtelevassa määrin muita apuvoimia. Hätämaalla oli talossaan paljon palkollisia, jotka auttoivat myös tietäjän työssä. Tietäjän talo miellettiin oudoksi ja hieman pelottavaksikin työpaikaksi. Kyyrällä ei ollut omia palkollisia, mutta hän asui talossa joka oli toisen omistuksessa, ja talon palkolliset avustivat myös tietäjää. Matkoillaan Kyyrä palkkasi myös tilapäisiä apumiehiä. Mård sen sijaan harjoitti tietäjätointa enimmäkseen yksin. Näiden kolme tietäjän perheenjäsenet eivät vaikuta osallistuneen kovin aktiivisesti tietäjän työhön.

Tietäjien välille saattoi syttyä konflikteja. Kyyrä ja Jyväskyläläinen tietäjä Muurmäen Joonas syyttivät toisiaan vääränlaisesta magian käytöstä. Kerrottiin myös että Hätämaa olisi surmannut Kyyrän magian keinoin rangaistuksena pahantahtoisesta noituudesta.

3. Mitä tietäjästä ajateltiin?

3.1. Tietäjän mahti

Pulkkinen kuvailee, kuinka tietäjä sai ajan myötä yhteisönsä tunnustuksen.²⁶¹ Starkin mukaan tietäjiä kunnioitettiin heidän tietojensa ja mysteerisyyden auransa vuoksi.²⁶² Kanaoja toteaa, että

²⁶¹ Pulkkinen, 2017, s. 335.

²⁶² Stark, 2006, s. 177-180.

ainakin naapurit ja saman kylän asukkaat uskoivat tietäjien mahtiin, ja kaukaa matkustavat potilaat vielä lujittivat tietäjän mainetta.²⁶³

Piippolalainen Eino Linna arvioi, että Hätämaa tunnettiin kautta valtakunnan, ja toiset tietäjätkin kumarsivat häntä.²⁶⁴ Valtimon Pyhäjärvellä asunut Jussi Puro piti Hätämaata yhtenä suurimmista tietäjistä, mitä siellä päin oli elänyt, ja kaikkein etevimpänä taikurina.²⁶⁵ Oululaisen Johan Aholan mukaan että moni uskoi Hätämaan ”konstiin”, ja arveli, että se oli niin tunnettu, ettei siitä tarvinnut kertoa enempää.²⁶⁶ Haapavedellä Ville Pulkkinen sanoi Hätämaan olleen aivan kuin Jeesus, koska hän kykeni tekemään ”ihmeitä”, eli parantamaan tauteja joille lääkärit eivät voineet mitään.²⁶⁷ Pentti Haanpää kirjailija luonnehti Hätämaata ”ihmeiden tekijäksi”.²⁶⁸ Rantsilalainen Sofia Hyväri, jonka Hätämaa oli parantanut melisairaudesta, sanoi että monet muutkin tietäjän pelastamat ihmiset kiittelivät tätä.²⁶⁹ Olli Kontturi Kontiolahdelta kertoi, että Hätämaan kuoltua häntä kaivattiin laajalla alueella, ja piippolalaisista tuntui, että pitäjästä oli kaikki mahti oli mennyt tietäjän mukana maanrakkoon.²⁷⁰

Kyyrän Jussia kuvailtiin varsin samaan tyyliin. Kivijärveläisen Emil Pasasen mukaan Kyyrä oli noitana maankuulu, ja hänen luokseen riennettiin kaikkialta maasta. Hän osasi parantaa kaikki taudit, sellaisetkin, joita eivät kuuluisatkaan koululääkärit saaneet parantumaan.²⁷¹ Saarijärveläinen Paavo Mäkinen kertoi, että Kyyrä oli ”ehdottomasti kuuluisin keski-suomalainen kansanparantaja ja taikojen tekijä”, jonka melkein kaikki vanhemmat keskisuomalaiset muistivat kerrontahetkellä (vuonna 1936).²⁷² Toholampelainen Taavi Tullila sanoi Kyyrän tehneen ”suuria ihmeitä”.²⁷³

Myös Mårdin voimia ylistettiin. Vieremäläinen seppä ja metsästäjä Antti Kärkkäinen kuvaili Mårdia Savon suurimmaksi taikuriksi,²⁷⁴ ja Jukka Savolaisen mukaan Mård oli Pohjois-Savon kuuluisin kansanparantaja.²⁷⁵ Pyhäjärveläinen kertoja uskoi Mårdilla olevan salattua tietoa, sillä ”hän tiesi kaiken”.²⁷⁶ Kiuruveteläinen Juho Kähkönen kertoi, kuinka Mård selvänäkijän

²⁶³ Kanaoja, 2021, s. 27-28.

²⁶⁴ SKS KRA. Linna, Eino TK 58:87. 1961. – Piippola.

²⁶⁵ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3160. 1955. – Jussi Puro, Valtimo, Pyhäjärvi.

²⁶⁶ SKS KRA. Ahola, Johan KRK 207. – Oulu.

²⁶⁷ SKS KRA. Jaakola, Valmasisko TK 25:64. 1961. – Ville Pulkkinen, synt. 1890, Haukipudas.

²⁶⁸ Haanpää, 1950, s. 80.

²⁶⁹ SKS KRA. Punkeri, Elsa Tk 77:33. 1961. – Sofia Hyväri, emäntä, synt. 1874, Rantsila, Kirkonkylä.

²⁷⁰ SKS KRA. Leppänen, Jalmari 113. – Kontturi, Olli s. 1893 Kontiolahdella, Nyk. kirjoilla Kokkolassa, Kannus KRK 183.

²⁷¹ SKS KRA. Leppänen, Jalmari 119. – Pasanen, Emil, 54 v. Kot. Kivijärven Kuivaniemenkyl., Kannus.

²⁷² SKS KRA. Mäkinen, Pauli L. 207. 1936. – Saarijärvi, Mahlu – Utsjoki.

²⁷³ SKS KRA. Tullila, Taavi KT 178. 14. 1938, Toholampi.

²⁷⁴ SKS KRA. Mäntylä, Pauli 258. 1948. – Antti Kärkkäinen, s. 1889 Vieremällä, seppä ja metsästäjä, Vieremä.

²⁷⁵ SKS KRA. Savolainen Jukka TK 94:60. 1961. – Varpaisjärvi, Muistiinpantu Lopella.

²⁷⁶ SKS KRA. Pyhäjärvi Ol. Siiri Oulasmaa 2597. 1954.

kykyjensä avulla selvitti useita arvoituksia, ja lisäsi loppukaneettina: ”Sanokaapas, mikä oli tämä yli luonnollinen mahti Haapakummun Anna Mariassa, joka nyt totena tulevalle sukupolville kerrotaan”.²⁷⁷

Suurenkaan tietäjän mahtia ei kuitenkaan pidetty rajattomana, vaan aineistosta löytyy myös kertomuksia tapauksista, jotka olivat tietäjälle yksinkertaisesti liian vaikeita. Hätämaan talossa renkinä ollut mies muisteli, että Hätämaa paransi useimmat luokseen tuodut mielisairaavat, mutta kerran tietäjä oli jo etukäteen sanonut, että pian tuotaisiin komealla orilla ”raivohullu” mies, jota hän ei pystynyt auttamaan.²⁷⁸ Kerrottiin myös, ettei Hätämaa edes yrittänyt parantaa luumätää, jos hän arvioi että ”syänsuonet” olivat jo ehtineet pilaantua.²⁷⁹ Pentti Haanpää, joka luonnehti Hätämaata ”ihmeiden tekijäksi”, totesi kuitenkin, ettei Hätämaakaan kyennyt kaikkia parantamaan.²⁸⁰ Perhossa taas kerrottiin miehestä, joka kovalla työllä ja vaivalla matkusti hakemaan Kyyrää, jotta tämä parantaisi hänen ”raivohullun” poikansa. Potilaan nähdessään tietäjä totesi heti, että veri oli jo ehtinyt mennä pilalle, kun häntä ei oltu haettu ajoissa, ja että tapaus oli toivoton, ja poika kuolikin sitten kahden kuukauden kuluttua.²⁸¹ Kiuruveteläinen Kaisa Kämäräinen oli kuullut naisesta, jonka lapsi putosi saunan lattialle, minkä jälkeen lapsi alkoi nilkuttaa, vaikkei mitään näkyviä vammoja ollut. Mård uskoi vaivan johtuvan siitä, että saunanhaltijat olivat suuttuneet, ja iskeneet pahat henkensä lapseen. Mård ei suostunut tekemään lapselle lääkkeitä, koska silloin pahat henget olisivat saattaneet hyökätä hänen itsensä kimppuun.²⁸² Toisessa tapauksessa Mårdin luotu tiin kaatumatautinen tyttö, ja tietäjä ilmoitti heti, ettei pystynyt auttamaan, sillä veden väki oli aiheuttanut taudin, eikä hän kyennyt hallitsemaan veden väkeä.²⁸³

Uskottiin myös, että tietäjän taidot saattoivat vähentyä. Emil Pasanen Kivijärveltä arvioi, että Kyyrä menetti alkoholismien seurauksena tehokkuuttaan siinä määrin, ettei enää aina onnistunut vaikeimpien tapauksien parantamisessa.²⁸⁴ Olli Kontturin mukaan Hätämaalta tietäjän ammatti ei käynyt enää entisellä varmuudella sen jälkeen kun hän tuli sokeaksi,²⁸⁵ ja Kuhmolaisen Jeremias Seppäsen mukaan Hätämaan tiedot vähenivät kun hän tuli vanhaksi.²⁸⁶

²⁷⁷ SKS KRA. Kähkönen TK 52:9. 1961. – Juho Kähkönen, s. 1891, Kiuruvesi.

²⁷⁸ SKS KRA. Punkeri, Elsa TK 77:35. 1961. – Vanha murari kertoi. (Nimeä en muista) vuonna 1951, Rantsila, Sipola.

²⁷⁹ SKS KRA. Paulaharju, Samuli E 75, s.1. ja 5-6. 1910. – Piippola.

²⁸⁰ Haanpää, 1950, s. 80.

²⁸¹ SKS KRA. Isohanni, Eino 650. 1935. – Antti Hautala, s. 1872, Perho.

²⁸² SKS KRA. Nivalainen, Juho 92. 1936. – Kaisa Kämäräinen, s. 1872, Kiuruvesi.

²⁸³ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 2635. 1954 – Taavetti Puri, Pyhäjärvi Ol.

²⁸⁴ SKS KRA. Leppänen, Jalmari 119. – Pasanen, Emil, 54 v. Kot. Kivijärven Kuivaniemenkyl., Kannus.

²⁸⁵ SKS KRA. Leppänen, Jalmari 113. – Kontturi, Olli s. 1893 Kontiolahdella, Nyk. kirjoilla Kokkolassa, Kannus KRK 183.

²⁸⁶ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 22457. 1933. – Jeremias Seppänen, 75 v. mp. 1915, Kianta – Kuhmo.

3.2. Epäuskoa ja huijaussyytöksiä

Kouvola kuvailee väitöskirjassaan, kuinka 1800-luvun lopulla sanomalehdissä kirjoitettiin kansanparantamisesta stigmatisoivaan tyyliin, ja tietäjien apuun turvautuvat ihmiset kuvattiin tietämättöminä.²⁸⁷ Myös monet 1900-luvun alkupuolella haastatellut informantit vaikuttavat omaksuneen ajatuksen tietäjistä paheksuttavina puoskareina, ja monet olivat myös käytännössä todistaneet tietäjän taikojen tehottomuutta. Etenkin Kyyrää syytetään monissa tarinoissa suoranaisestä petkuttamisesta. Kyyrään hyvin negatiivisesti suhtautunut J. H. Vesterinen arvioi, että Kyyrä oli älykäs ja hyvällä huomiokyvyllä varustettu mies, joka huijasi herkkäuskoisia. Vesterisen mukaan Kyyrä alkoi ryypätä jo nuorena poikana, eikä suostunut osallistumaan tilan töihin. Ryyppyreissuillaan hän tutustui Kulperi-nimiseen puoskariin, ja oppi että ihmisiä huiputtamalla tienaa hyvin ja saa rahaa viinaan. Kyyrän isäkin paheksui poikansa touhuja. Kyyrä pyrki kasvattamaan mainettaan levittämällä huhua, jonka mukaan hänet oli kutsuttu Helsinkiin parantamaan erään professorin rouvaa, jota oikeat lääkärit eivät olleet saaneet paranemaan. Lisäksi hän tilasi Vöyristä ja muualta Pohjanmaalta ketunraatoja (oletettavasti taikoja varten), ja näin hänen maineensa levisi ympäri Pohjanmaata, ja pian sieltä tuli kymmeniä hevoskuormallisia avunhakijoita. Kyyrällä oli myös apulaisenaan ”puoli sokea tyhjän toimittaja” mies, jonka hän lähetti tienristeykseen haastattelemaan tietäjän luo ajavia tulevia asiakkaita. Mies selvitti mistä potilaat olivat tulossa, ja mikä vaiva heillä oli, ja juoksi sitten kertomaan Kyyrälle, niin että tämä saattoi esiintyä selvänäkijänä.²⁸⁸

Edla Juusela Längelmäen Puharilasta kertoi vanhasta jo edesmenneestä miehestä, joka ei kokemustensa vuoksi uskonut noitiin, sillä hän oli kerran päässyt todistamaan Kyyrän taikojen tehottomuutta. Eräässä talossa lehmät kävivät niin heikoiksi etteivät päässeet ylös, ja sitten yksi niistä kuoli. Talon isäntä ja emäntä uskoivat mustalaisten noituneen eläimet. He hakivat Kyyrän hevosella 16:n kilometrin päästä, ja Kyyrä oleskeli talossa viikon ajan taikoja tehden, kävi isännän kanssa keskiyöllä hautausmaalla, ja ”heitteli suoloja kolmen tien haarassa ym.” Kyyrä lähti pois hyvän palkan kanssa vakuuttaen, että pian lehmät paranisivat, kunhan hän ehtisi käydä vielä kolmella hautausmaalla taikomassa. Lehmät eivät kuitenkaan parantuneet, ja lopulta paikalle haettiin eläinlääkäri. Hän arvasi vaivan johtuvan aliravitsemuksesta, ja käski antamaan lehmille kauruja, minkä seurauksena ne paranivatkin.²⁸⁹

²⁸⁷ Kouvola, 2023, s. 80-82.

²⁸⁸ SKS KRA. Vesterinen, J. H. TK 116:10. 1961, Saarijärvi.

²⁸⁹ SKS KRA. Juusela, Edla KRK 58:12. 1935. – 64 v., Längelmäki, Puharila.

Saarijärveläinen Semmi Heimonen oli kuullut isältään, kuinka erään talon sonni kerran katosi metsään. Isäntä haki Kyyrän apuun, ja antoi tälle viinapullon. Paikalla oli paljon väkeä (ehkä seuraamassa tietäjän toimia), ja Kyyrä käski heitä kävelemään joka ilmansuuntaan. Kyyrä itse meni kertojan isän kanssa piiloon ryyppäämään, ja sanoi: ”Mistä minä tiijän missä se mulli on, muttaa kyllähä sen niin suur sakki jostaakil löytää.” Aamuyöllä joku löysikin sattumalta sonnin, ja Kyyrä sai siitä mainetta.²⁹⁰ Kerrottiin myös, että kerran Kyyrä meni taloon jossa oli pyörtyväinen tytär, ja lupasi parantaa tytön, jos saisi 20 markkaa. Rahat saatuaan Kyyrä kuitenkin meni tiehensä, ilmeisesti parantamatta tyttärtä.²⁹¹

Useat informantit kertoivat haastaneensa Kyyrää näyttämään voimansa, laihoihin tuloksin. J. H. Vesterinen kertoi, että Kyyrä oli kerran kehuskellut hänen isälleen osaavansa taikoa kirkon oven auki puhaltamalla avaimenreikään. Silloin isä yllytti: ”näytä taitos puhalla tuo jyvä aitaan ovi auki niin heti aitan täysineen saat”, mutta Kyyrä ei lähtenyt sitä koettamaan.²⁹² Eräs saarijärveläismies kertoi kuinka hän kerran väitteli Kyyrän kanssa ja pyysi tätä näyttämään taitoaan, mutta Kyyrä sanoi ettei tiennyt mitään.²⁹³ Keuruulla sahatyöläinen sai päähänsä haavan joka vuosi kovasti verta, ja sahatyöläiset menivät Kyyrän luo ja pilkkasivat häntä sanoen: ”Näytäppä nyt mahtisi, Kyyrän Jumala”.²⁹⁴

Itkosen keräämä tarina kertoo, kuinka pientilallinen nimeltä Kautto kerran nuorena juopotteli Kyyrän kanssa, ja heille tuliriitaa, kun Kautto epäili Kyyrän taikavoimia. Kyyrä uhkasi kutsua hätiin ”pienet miehensä” (oletettavasti jonkinlaisia taikaolentoja), mutta Kautto vain nauroi ja antoi Kyyrälle luvan yrittää tuhota hänet. Kyyrä käski Kauttoa istumaan tuolille ja ryhtyi kiertämään tuolia höpisten jotain, ja Kautto kyseli ivallisesti: ”eikö niitä ala näkyä pahoja henkiä”. Kyyrä suuttui ja hyökkäsi kuristamaan Kauttoa, joka paiskasi hänet nurkkaan. Kautto olisi pahoinpidelty ”moista humhuukimestaria” vielä lisää, mutta toiset tulivat väliin. Silloin Kyyrä myönsi ettei kykene tekemään taikoja, ja olla puhumatta niistä enää.²⁹⁵

Aineistosta löytyy myös Hätämaan tietäjään epäilevästi suhtautuvia informantteja. Iisalmelainen maanviljelijä J. Kääriäinen kertoi kuitenkin Harjamäen talon isännästä, joka kärsi paiseista, joita lääkäri ei saanut paranemaan. Isännän veli oli kuullut Hätämaasta paljon kertomuksia, ja hän ehdotti tietäjän luo menemistä. Hän ei selvästikään uskonut tietäjään mitenkään varauksettomasti, sillä hän perusteli ehdotustaan sanoen: ”eihän tuo ota jos ei annakaan”, ja ”eihän

²⁹⁰ SKS KRA. Heimonen, Semmi TK 15:11. 1961., Saarijärvi.

²⁹¹ SKS KRA. Kärki, Frans 3611. 1948. – mv. em. Hulda Puntala, 74 v., Lempäälä, Tiura. Kotoisin Keuruu Mäntästä.

²⁹² SKS KRA. Vesterinen, J. H. TK 116:10. 1961, Saarijärvi.

²⁹³ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:199. 1907, Saarijärvi. katsoo inhoten.

²⁹⁴ SKS KRA. Teppoo, H. 92. 1935. – Keuruu

²⁹⁵ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:200. 1907, Saarijärvi.

tuole kovin kaukana - noin 50 kilometrin päässä.”²⁹⁶ Pyhännän kunnallislautakunnan esimies Aappo Mäläskä taas kertoi tuttavastaan, jonka lääkäri oli todennut kärsivän parantumattomasta, kuolemaan johtavasta taudista. Mies meni Hätämaan luokse, ja ilmoitti tullessaan ”huvikseen”,²⁹⁷ eli hän ei tosissaan uskonut tietäjän voivan auttaa. Rahtimiehenä työskennellyt Kortekangas muisteli kuinka rahtimiehet kerran päätyivät väittelemään, kun jotkut heistä uskoivat Hätämaan taitoihin täysin, ja toiset epäilivät. Kortekangas itse piti Hätämaata puoskarina. Hän muisti kaksi tapausta, jolloin oli käännytty Hätämaan puoleen, mutta kummallakaan kerralla tietäjästä ei ollut ollut mitään apua. Hän arveli, että joidenkin oli kyllä täytynyt saada Hätämaalta apua, sillä ”eihän hän olisi muutoin noin kuulaksi tullut”, mutta uskoi että kuuluisuus johtui enimmäkseen taikauskosta, joka tuolloin vielä ”rehotti” voimakkaana.²⁹⁸

Useissa tarinoissa epäilijä lopulta päätyy uskomaan tietäjän mahtiin. Pyhännälle muuttanut turkulainen Mikko Fryyhd sairastui vuonna 1919 vaikeaan ihotautiin, johon hän kokeili ensin lääkärin määräämiä lääkkeitä, mutta niistä ei ollut apua. Fryyhd ei olisi halunnut mennä tietäjän luokse, sillä hän ei uskonut noitiin, ja sitä paitsi hän oli uskonnollinen mies, mutta hän koki ettei muuta vaihtoehtoa ollut. Niinpä hän lopulta meni Hätämaana luo, ja tämä vei hänet saunaan ja pesi hänen ihonsa jollakin voiteella. Sitten tietäjä käski Fryyhdiä hakkaamaan kirveen hamarapuolella saunan kynnystä, ja Fryyhdistä se tuntui lapselliselta, mutta hän teki sen kuitenkin. Hoidon jälkeen tauti paranikin pysyvästi, ja se oli Fryyhdin mielestä ”ihme”.²⁹⁹

Haapaveteläisen Hulda Niemelän mukaan Hätämaa ei mielellään auttanut sellaisia asiakkaita, jotka eivät hänen taikoihinsa uskoneet.³⁰⁰ Jaako Lumiaho Rantsilasta kertoi miehestä, jonka käsi kipeytyi. Mies lähti hakemaan apua, ja tienhaarassa hän pysähtyi pohtimaan, menisikö lääkäriin vai Hätämaan luo. Lopulta hän päätti kuitenkin kääntyä tietäjän puoleen. Hätämaa kuitenkin kieltäytyi hoitamasta häntä, koska hän oli seissyt tienhaarassa epäröimässä, eikä hän siis täysin luottanut Hätämaan kykyyn.³⁰¹

Pyhäjärveläisen kertojan vaimo oli sairaana, ja kun paikkakunnalla ei ollut lääkäriä, vaati vaimo kertojaa hakemaan apua tietäjältä. Kertoja itse ei olisi millään halunnut lähteä, sillä hän ei ollenkaan uskonut tämän taitoihin, ja matkalla kertoja manaili kun piti ”mokoman velhon luona laukata”. Kun kertoja astui Mårdin tupaan, tietäjä katsoi häntä terävästi ja tokaisi: ”En minä oo

²⁹⁶ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen maanvilj. synt. 1890, Iisalmi.

²⁹⁷ SKS KRA. Väyrynen, Iisakki KT 161:25. 1936. – Aappo Mäläskä.

²⁹⁸ SKS KRA. Kortekangas, Matti TK 45:9. 1961. – Rahtimiehet v:lta 1904-1910. muistelen Kemissä, v:1961. Rantsila, Sipoonkylä.

²⁹⁹ SKS KRA. Väyrynen, Iisakki KT 14:24. 1936. – Mikko Fryyhd, Turku – Pyhäntä.

³⁰⁰ SKS KRA. Niemelä, Hulda KRK 216:29 1936. – Haapavesi.

³⁰¹ SKS KRA. Hyvärinen, Raili 109. 1954. – Jaako Lumiaho, synt. 1863, Rantsila.

velho, vaikka tullessasi kiroilit kun pittää sun velhon luona laukata. Velho tekkee pahhaa, minä teen hyvää. Siinä on ero”. Kertoja yritti kiistää kironneensa Mårdia, mutta kun Mård edelleen väitti hänen kironneen, myönsi kertoja lopulta ja totesi: ”Teistä ei oo hyvä pahhaa puhua”. Silloin Mård leppyi, alkoi käyttäytyä ystävällisesti ja valmisti lääkettä vaimolle. Lääkkeiden avulla vaimo paranikin, ja silloin kertoja uskoi, että Mårdilla oli salattua tietoa, jota muilla ei ollut, ja että hän ”tiesi kaiken”.³⁰²

3.3. Avulias ja hyväntahtoinen tietäjä

Pulkkinen ja Siikala mainitsevat tietäjän kyvyn auttaa lähimmäistään osana tämän roolia yhteisössään,³⁰³ ja auttaminen korostuu myös monissa tutkimissani tarinoissa. Etenkin Hätämaa vaikuttaa olleen yhteisössään varsin pidetty mies, sillä hänen luonteestaan löytyy runsaasti positiivisia kuvauksia. Kerrottiin, että kaikki hänet tunteneet muistelivat häntä kaipauksella³⁰⁴ ja häntä kaivattiin ”laajalla alalla Piippolan ympäristössäkkin”, koska hän ei koskaan tehnyt kenellekään pahaa, vaan ”toimi aina todellisena auttajana”.³⁰⁵ Hän oli ”luonteeltaan kaikin puolin lähimmäisensä parasta katsova”,³⁰⁶ leikkisä ja hyväntuulinen mies, joka ei hautonut pahaa ”kuten muut poppamiehet ja naiset”.³⁰⁷ Haapaveteläisen työmies Kalle Karjalaisen mukaan Hätämaa auttoi kaikkia avunhakijoita, vaikka papit ja lääkärit paheksuivat tietäjän toimintaa.³⁰⁸ Pulkkilalainen Fiia Hyväri muisteli lääkärien nostaneen Hätämaata vastaan syytteen taikuudesta, ja tietäjä puolustautui sanomalla, että hän tekee vain hyvää, eikä kellekään pahaa.³⁰⁹

Hätämaata kuvailtiin myös varsin anteliaaksi. Haapaveteläinen Hulda Niemelä kuvaili, kuinka Hätämaa juhli Juhannuksena nimipäiväänsä kutsumalla alueen köyhät luokseen juhlimaan.³¹⁰ Pentti Haanpää kertoo *Hätämaasta* -novellista, että parannettuja tai parantuvia ”rampoja ja vähämielisiä” jäi Hätämaan taloon töihin. Haanpää kuitenkin arvioi, etteivät nämä ihmiset kyenneet töihin, vaan Hätämaa ruokki heitä hyvää hyvyyttään. Haanpää toteaa, ettei tietäjä ”kaiketi perustanut kovinkaan paljon siitä, jota koi syöpi ja ruoste raiskaa ja varkaat kaivavat ja

³⁰² SKS KRA. Pyhäkäarvi Ol. Siiri Oulasmaa 2597. 1954.

³⁰³ Pulkkinen, 2017, s. 336. Siikala, 1994, s.72.

³⁰⁴ SKS KRA. Leppänen, Jalmari KRK 183. 114. – Juho Perttula, maanv.

³⁰⁵ SKS KRA. Leppänen, Jalmari 113. – Kontturi, Olli s. 1893 Kontiolahdella, Nyk. kirjoilla Kokkolassa, Kannus KRK 183.

³⁰⁶ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen, maanvilj., synt. 1890, Iisalmi.

³⁰⁷ SKS KRA. Ahola, Johan KRK 207. – Oulu.

³⁰⁸ SKS KRA. Railonsala, Artturi 7457. 1962. – Kalle Karjalainen, työmies, Haapavesi, Kirkkonkylä.

³⁰⁹ SKS KRA. Toppila, Jorma KRK 226. – Fiia Hyväri synt. Pulkkilassa, Rantsila.

³¹⁰ KS KRA. Niemelä, Hulda KRK 216:29 1936. – Haapavesi.

varastavat”.³¹¹ Tämä on viittaus vuorisaarnan kohtaan, jossa Jeesus neuvoo ettei kannata keskittyä katoavaisen maanpäällisen omaisuuden haalimiseen (Matt. 6:19-21). Haanpää antaa siis ymmärtää, että Hätämaa oli omaksunut joitakin kristillisiä hyveitä.

Mårdia ei ylistetä aivan yhtä paljon kuin Hätämaata, mutta hänenkin luonteestaan löytyy muutama myönteinen kuvaus. Kiuruveteläisen Paavo Ruotsalaisen mukaan Mård ”teki hyvää kaikille, jotka pyysivät häneltä apua”, eikä ottanut ottanut avustaan maksua.³¹² Olli Partanen kertoi, että Mård oli hänen hyvä tuttavansa jo nuoruusajoilta ja ”lysti tarina ihminen”.³¹³

Myös Kyyrän luonteesta löytyy pari myönteistä lausuntoa. Uuraisten kirkonkylän Nevalan torpan Ramsit, jotka olivat kyydinneet Kyyrää tämän lääkärimatkoilla, raportoivat miehen olevan ”mitä parhain, aina reilu maksamaan”. Lisäksi Kyyrä oli hauska seuramies, vaikkakin kovin viinaan menevä.³¹⁴ Antti Hautala Perhosta sanoi kuulleensa, että Kyyrän teki mielellään hyvää, mutta saattoi tarvittaessa tehdä myös pahaakin. Kaikkein eniten hän nautti, kun sai pakotettua varkaan palauttamaan varastamansa tavaran.³¹⁵

3.4. Pelottava tietäjä

Pulkkinen ja Siikala ovat todenneet, että vaikka tietäjän uskottiin voivan auttaa lähimmäisiään, ajateltiin hänen kykenevän yhtä hyvin vahingoittamaankin.³¹⁶ Tutkimastani aineistosta löytyy useita tarinoita, joissa tietäjä esiintyy pelottavana kostajana.

Vilho Härkönen Iisalmelta kertoi kuinka joukko tukkilaisia poikkesi Mårdin taloon pyytämään kahvia. Kun tietäjän silmä vältti, yksi heistä laittoi Mårdin kissan pää alaspäin voikirnuun. Pahaenteiseen sävyyn Mård ilmoitti tietävänsä kuka syyllinen oli, ja jonkin ajan kuluttua syyllinen menetti järkensä ja joutui Niuvanniemen mielisairaalaan, mutta parani kuitenkin lopulta täysin normaaliksi.³¹⁷ Kun eräs mies yritti huiputtaa Mårdia, tietäjä uhkasi ”antaa hänelle sellaista minkä hän muistaisi lopun elämänsä ajan”, minkä seurauksena mies päätyi tunnustamaan huijauksen.³¹⁸ Valtimolainen informantti sanoi, ettei Mårdia kannattanut nimitellä, sillä tietäjän vihamieheksi joutunut sai elää ”alituiseen pelkomielellä”.³¹⁹

³¹¹ Haanpää, 1950, s. 82.

³¹² SKS KRA. Ruotsalainen, Paavo KT 101. 9. 1838. – Kiuruvesi.

³¹³ SKS KRA. Partanen, Olli TK 71:48. 1961. – Vieremä.

³¹⁴ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:198. b. 1907.

³¹⁵ SKS KRA. Isohanni, Eino 650. 1935. – Antti Hautala, s. 1872, Perho.

³¹⁶ Pulkkinen, 2017, s. 336. Siikala, 1994, s.72.

³¹⁷ SKS KRA. Vilho Härkönen. 119. 1938 – Vilho Härkönen, s. 1917, Iisalmi.

³¹⁸ SKS KRA. Tikkanen, Uuno TK 103:5. 1961. – Kiuruvesi.

³¹⁹ SKS KRA. Oulasmaa, Siisi 2641. 1954 – Valtimo.

Emäntä Vatanen Piippolasta kertoi, että vaikka Hätämaa oli ollut suuri parantaja, ”oli hän ollut pahakin jos oli huonoihin väleihin joutunut”.³²⁰ Niin ikään piippolalainen Susanna Sofia Heiskala muisteli, ettei hän nuoruudessaan meinannut millään uskaltaa mennä Hätämaan luo, vaikka tarvitsi tietäjän apua.³²¹ Kerrottiin myös, että Hätämaa oli luonteeltaan kovin kiivas. Kerran tietäjän sukulaispoika laskeskeli, ettei sokea ukko mitään huomaa, ja päätti varastaa tältä kermaa. Jollain ihmeellisellä keinolla Hätämaa kuitenkin sai tietää mitä oli tapahtunut ja sanoi pahaenteisesti, että poika joutuisi kantamaan kermatorvea lopun ikäänsä. Pian poika loukkasikin jalkansa, ja lääkäri laittoi jalkaa tukemaan metallisen ”torven”, jota poika joutui käyttämään niin kauan kuin eli.³²² Jää tosin epäselväksi uskoiko kertoja Hätämaan aiheuttaneen jalan loukkaantumisen kostoksi, vai oliko kyseessä jonkinlainen jumalallinen rangaistus, jonka tapahtumisen tietäjä ennusti, mutta jota hän ei aiheuttanut.

Myös Kyyrämästä kerrottiin monia tarinoita, joissa hän kosti jonkin henkilökohtaisen loukkauksen. Itkosen mukaan Saarijärvellä kerrottiin yleisesti, kuinka Kyyrä kerran yritti sisään Jyväskylän kirkkoon taikomaan. Kirkon vahtimestari ilmiantoi tietäjän poliisille, ja hänet pidätettiin. Kyyrämä ilmoitti, että samalla hetkellä kun hän astuu vankilan rappuja ylös, vahtimestari kuolee, ja niin tapahtuikin.³²³ Otto Tiihonen taas kertoi, että kerran kun Kyyrä saapui Lapualle, kehoitettiin häntä välttelemään nimismiestä, joka oli uhannut vangita hänet. Reissun aikana Kyyrä poikkesi sattumalta yhden talon keittiöön, ja se olikin nimismiehen talo. Piika meni heti kertomaan nimismiehelle, joka tuli keittiöön ja syytti Kyyrämää ihmisten petkuttamisesta. ”En minä ole ketään petkuttanut, vaan ainoastaan auttanut apua tarvitsevia”, Kyyrä sanoi. Nimismies uhkasi pidättää Kyyrämän, ellei tämä heti poistuisi pitäjästä. Kyyrä uhkasi: ”Jos te minut kruununkyydillä lähetätte, niin mätänemällä kuolate. Olen minä sellainen Jussi.” Silloin nimismies laitatti Kyyrämän kahleisiin ja lähetti hänet kruununkyydillä Saarijärvelle. Pian nimismieheen tuli paiseita, jotka lääkäreiden hoidosta huolimatta pahenivat pahenemistaan, ”kunnes lihat rupesivat tippumaan pois”, ja nimismiehen rouva muistutti miestä Kyyrämän uhkauksesta.³²⁴ f

Edellä mainituissa tarinoissa tietäjät rankaisevat heitä loukanneita ihmisiä varsin ankarasti, suorastaan julmasti. Rangaistukselle on kuitenkin yleensä jokin syy, koskaan ei kerrota tietäjän tehneen pahaan täysin ilman syytä. Informantit kuvasivat tietäjät mahtaviksi henkilöiksi, jotka saattoivat kostaa jos heitä loukattiin, mutta heitä ei mielletty miksiäkään julmiksi hirviöiksi, jotka vaanivat viattomia.

³²⁰ SKS KRA. Hannula, Kerttu TK 13:18. 1961. – Emäntä Vatanen, Piippola.

³²¹ SKS KRA. Hannula, Kerttu Maria TK 13:14. 1961. – Susanna Sofia Heiskala, s. 1887, kerääjän äiti, Piippola.

³²² SKS KRA. Hannula, Kerttu TK 13:12. 1961. – Piippola.

³²³ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

³²⁴ SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:621.

Ainoa kertomus, josta voidaan löytää tuomitseva suhtautuminen tietäjän harjoittamaa vahingoittava magiaa kohtaan, on viitasaarelaisen Aapeli Paanasen kertoma tarina, jonka mukaan Kyyrä oleskeli pari viikkoa Viitasaaren Suovanlahdella yhdessä talossa, riitaantui talonväen kanssa, ja laittoi kostoksi kaatumataudin talon poikaan. Kun Hätämaa kuuli tästä, hän noitui Kyyrän niin että tämä kuoli.³²⁵ Kostossakin ajateltiin siis olevan jonkinlaiset rajat, ja jos ne ylitti, saattoi toinen tietäjä rangaista.

Pelottava maine ei aina merkinnyt sitä, että tietäjää olisi kohdeltu kunnioittavasti. J-Kääriäinen Iisalmelta tiesi kertoa, että kerran nuorena miehenä Hätämaa oli tulossa jostain kemuista aamuyöllä, ja hänen ja kolmen veljeksensä välille syntyi tappelu jostakusta naisesta. Veljekset ehtivät mukiloida Hätämaata pahasti, ennen kuin tämä säikäytti heidät loihdimmalla tielle miesjoukon, joka marssi kohti uhkaavana rivistöä.³²⁶ Itkonen kuuli saarijärveläisiltä, kuinka Kyyrän käydessä Mäntsässä paikalliset miehet pahoinpitelivät hänet,³²⁷ Pientilallinen Kautto taas päättyi tappelemaan Kyyrän kanssa, koska häntä ärsytti tietäjän rehentely.³²⁸

3.5. Tietäjä viettelijänä

Pari informanttia syytti Hätämaata naispuolisten potilaiden viettelemisestä. Iisalmelainen J. Kääriäinen oli kuullut Hätämaan rengiltä, että Hätämaa olisi sanonut ”naivansa” kaikkia naisia, jotka vain saa siihen suostumaan. Kääriäinen arveli, että Hätämaalla oli hyvä tilaisuus suostutella naisia hoitaessaan heitä saunassa, ja että jotkut naiset ehkä hakeutuivat Hätämaan parannettavaksi nimenomaan seksin puutteessa. Kuitenkin toiset naiset olivat kuulemma heti lähteneet kun Hätämaa oli ehdottanut seksiä, ja kertoneet tapahtuneesta eteenpäin. Huhutiin myös, että Hätämaa olisi ”käyttänyt muka pakotteitakin naispotilaita kohtaan”. Kääriäinen mielestä oli kuitenkin ymmärrettävää, että miehen ”luonnollinen vietti” purkautui tällä lailla, sillä hänen mukaansa Hätämaa oli jäänyt nuorena leskeksi³²⁹ (Kääriäinen ilmeisesti muistaa väärin, sillä todellisuudessa Hätämaan vaimo eli varsin vanhaksi, eikä Hätämaa ehtinyt olla leskenä kahtakaan vuotta).³³⁰ Yksi informantti esitti samankaltaisia syytöksiä myös Kyyrästä. J.H. Vesterinen, joka suhtautui Kyyrään muutenkin hyvin negatiivisesti, kertoi että Kyyrä paransi nuoria naisia

³²⁵ SKS KRA. Halmesmäki, Simo-Heikki KT 61 61:25. 1938. – Aapeli Paananen synt. 1864, Viitasaari.

³²⁶ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen maanvilj. synt. 1890, Iisalmi.

³²⁷ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

³²⁸ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:200. 1907, Saarijärvi.

³²⁹ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen, maanvilj., synt. 1890, Iisalmi.

³³⁰ 'Ihmetohtori Hätämaa kuollut', Kaikuja Kajaanista, 22.1.1914, s. 4.

savusaunassa, missä hän riisutti heidät alasti, hieroi kedolta kerätyllä kastevedellä, ja ”teki mitä milloinkin halusi”.³³¹

Hätämaata syytettiin myös piikojensa viettelemisestä. Hätämaan talossa piikana ollut Viija Aho muisteli Hätämaan saattaneen emäntäpiikansa raskaaksi.³³² Haapaveteläinen Hulda Niemelä kertoi Hätämaan palkanneen piioiksi ”vajaakykyisiä tyttöjä”, jotka ”synnyttivät hänelle lapsia”.³³³ Myös Pentti Haanpää kertoo *Hätämaasta* -novellissa, että parantunnettuja tai parantuvia ”rampoja ja vähämielisiä” olisi jäänyt Hätämaan taloon töihin, mutta Haanpää ei mainitse, että Hätämaalla olisi ollut suhteita potilaisiin.³³⁴ Sen sijaan *Hota-Leenan poika* -novellin tietäjän (joka selvästikin perustuu Hätämaahan) huhutaan elävän ”syntisessä yhteydessä” piikojensa kanssa, mutta piikojen ei sanota olevan mitenkään vammaisia.³³⁵ Myöskään Hätämaan talossa piikana ollut Aho ei mainitse mitään vammaisista piioista.³³⁶

Hota-Leenan pojassa sokean tietäjän huhutaan menneen naimisiin itseään huomattavasti vanhemman naisen kanssa saadakseen tämän talon haltuunsa, mutta nainen osoittautui kiusallisen pitkäikäiseksi. Hätämaakin nai itseään 24 vuotta vanhemman itsellisen lesken, mikä varmaankin antoi aiheita juoruilulle. Vaimo ei kuitenkaan omistanut naimisiin mennessä taloa, joten siinä suhteessa huhut erehtyivät.³³⁷

Mårdia kukaan ei syyttänyt sopimattomasta seksuaalisesta käytöksestä. Kenties naistietäjä koettiin siinä suhteessa vähemmän uhkaavaksi.

3.6. Tietäjän ristiriitainen maine

Suhtautuminen tietäjiin vaihteli, ja aikalaisilla oli heistä monenlaisia mielipiteitä. Monet informantit luonnehtivat Hätämaata, Kyyrää tai Mårdia poikkeuksellisen voimakkaiksi ja mahtaviksi tietäjiksi. Kuitenkaan nekään jotka uskoivat tietäjän mahtiin, eivät välttämättä mieltäneet sitä rajattomaksi, vaan jotkut tapaukset olivat taitavallekin tietäjälle liian hankalia.

Toisaalta monet informantit eivät lainkaan uskoneet tietäjien taitoihin, ja etenkin Kyyrää syytettiin huijariksi, ja jotkut yrittivät haastaa hänet näyttämään taitonsa. Jotkut epäröivät

³³¹ SKS KRA. Vesterinen, J. H. TK 116:10. 1961, Saarijärvi.

³³² SKS KRA. Hannula, Kerttu TK 13:17. 1961. – Viija Aho, Piippola.

³³³ SKS KRA. Niemelä, Hulda KRK 216:28 1936. – Haapavesi.

³³⁴ Haanpää, 1950, s. 82.

³³⁵ Haanpää, 1955, s. 100.

³³⁶ SKS KRA. Hannula, Kerttu TK 13:17. 1961. – Viija Aho, Piippola.

³³⁷ Haanpää, 1955, s. 100.

mennä tietäjien luokse koska pitivät heitä puoskareina, ja tällaisiin epäilijöihin tietäjät suhtautuivat penseästi.

Tietäjän kyky auttaa lähimmäistään korostuu monissa tarinoissa. Etenkin Hätämaata pidettiin erittäin avuliaana ja anteliaana miehenä, ja myös Kyyrän ja Mårdin luonteista löytyy positiivisia lausuntoja.

Tietäjiin suhtauduttiin usein pelonsekaisella kunnioituksella. Ajateltiin ettei tietäjää kannata suututtaa, sillä hän kykeni rankaisemaan vihamiestään magian keinoin. Kaikki eivät kuitenkaan tietäjiä pelänneet, ja jotkut rohkeammat hakivat jännitystä härnäämällä heitä.

Muutamit informantit syyttivät miespuolisia tietäjiä Hätämaata ja Kyyrää sopimattomasta seksuaalisesta käytöksestä. Kummankin huhuttiin viettelevän naispuolisia potilaita, ja lisäksi Hätämaan huhuttiin harrastavan suhteita piikojensa kanssa.

4. Mikä oli tietäjän suhde yhteiskunnan auktoriteetteihin?

4.1. Tietäjä lain edessä

Suomalaisessa kansanuskossa kerrotaan, että vuosina 1500-1750 Suomessa syytettiin noituudesta noin kahtatuhatta ihmistä. Tapaukset painottuvat 1670-1680-luvuille, ja 1700-luvulle tultaessa syytteet vähenivät.

Tutkimani tietäjät aloittivat toimintansa 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin noituusoikeudenkäynti oli jo kaukaista menneisyyttä. Voimassa oli kuitenkin yhä Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 rikoslaki eli *Pahantegon Caari*, jonka toinen luku käsitteli taikuutta ja noituutta. ”Taikuudella” tarkoitettiin hyväntahtoista, ei-vahingoittavaa magiaa, johon kuului esimerkiksi ennustaminen ja loitsimalla parantaminen. Näistä teoista langetettiin sakkorangaistus, joka oli suuruudeltaan 10-40 taalaria, ja lisäksi saattoi tulla vesileipävankeutta. Uusintarikoksesta tuli tuplarangaistus. Jos joku meni tietäjän luokse ja pyysi tätä taikomaan, saattoi asiakaskin saada 5-20 taalaria sakkoa ja vesileipävankeutta.

”Noituus” eli vahingoittava magia oli vakavampi rikos. Jos joku vahingoitti noitumalla toisen ruumista ja omaisuutta, tuli hänet tuomita kuolemaan. Kuolemalla rangaistiin myös sitä, joka pyysi toista noitumaan puolestaan.³³⁸ Kuolemantuomiot kuitenkin lakkasivat

³³⁸ Pahategon Caari 2, Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki.

ilmeisesti 1600-luvun lopulla, Timo Kervinen ja Marko Nenonen ovat koonneet listaa noituudesta kuolemaan tuomituista suomalaisista, ja viimeinen heidän löytämänsä kuolemantuomio on vuodelta 1689.³³⁹ Lisäksi Nenonen toteaa väitöskirjassaan, ettei ammattimaisia tietäjiä syytetty noituudesta sen useammin kuin muitakaan, ja ilmeisesti ihmiset eivät olleet erityisen innokkaita syyttelemään tietäjiä, koska nämä olivat yhteisöidensä luotettuja jäseniä.³⁴⁰

Vuoden 1889 rikoslaki ei enää maininnut taikuutta tai noituutta, mutta tietäjänä toimiminen kiellettiin luvussa 42: ”Joka maksusta harjoittaa tietäjänointia, loihdimista tahi muuta senkaltaista taikausta, vetäköön sakkoa enintään kaksisataa markkaa”. Tämä laki kumottiin vasta vuonna 1998.³⁴¹ 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa toimineet tietäjät rikkoivat siis lakia.

Luonnollisesti tietäjät pyrkivät salaamaan laittomat toimensa. Samuli Paulaharjun mukaan Hätämaa oli nuorena yrittänyt salata tietäjyytensä ja välttelyt ihmisten parantamista, mutta omatunto oli soimannut, sillä oli väärin jättää auttamatta jos pystyi siihen. Niinpä hän oli alkanut parantaa sellaisia ihmisiä, joita kukaan muu ei kyennyt auttamaan, mutta potilaiden oli luvattava pitää asia salassa.³⁴² Hätämaan toiminta oli kuitenkin selvästi yleistä tietoa paikkakunnalla, ja Pulkkilan pappi teki rippikirjaan Hätämaan nimen viereen lisämerkinnän ”*Trollkarl*” (noitamies).³⁴³

Siiri Oulasmaan Valtimolla haastattelema informantti muisti kuulleen kerrottavan, ettei Mård ollenkaan pitänyt siitä, että häntä sanottiin taikuriksi, sillä ”hän tahtoi sen jostakin syystä salata ja olla niin kuin muutkin ihmiset”.³⁴⁴ Tässäkään tapauksessa salailu ei onnistunut, ja Kiuruveden rippikirjassa lukee Mårdin nimen perässä: ”On laajalti tunnettu tietäjä ja lääkäri”.³⁴⁵

Haastatellessaan Kyyrää Itkonen sai sen vaikutelman, että tietäjä ei aiempien kovien kokemusten vuoksi uskaltanut puhua avoimesti taioistaan. Itkonen tarjoili tietäjälle viinaa saadakseen tämän kielenkannat herkiämään. Hiprakassakin tietäjä vaikutti puhuvan vain näennäisen avoimesti, hän kertoi vain vähän ja pintapuolisesti, ja välillä hän näytti suorastaan valehtelevan. Itkonen vakuutteli, ettei hänen tarkoituksenaan ollut saattaa Kyyrää ansaan, tyrkytti lisää viinaa, ja sanoi ihailevansa miehiä jotka ”voivat ja tahtovat tehdä hyvää”. Paikalla oli myös Kyyrän vanha tuttu August Rams, joka rohkaisi tietäjää muistelemalla tämän vanhoja kertomuksia, ja puhumalla omasta mummostaan, joka oli ollut taikuri. Lopulta Kyyrää innostui ja alkoi puhua avoimemmin,

³³⁹ Kervinen, Timo & Nenonen, Marko. (2023). Kuolemantuomiot. Noituus, taikuus ja noitavainot Suomessa -sivusto, <https://webpages.tuni.fi/sochistoria/noitanetti/kuolemantuomiot.html>, (luettu 19.9.2023).

³⁴⁰ Nenonen, 1992, 163.

³⁴¹ Laki rikoslain muuttamisesta 563/1998.

³⁴² SKS KRA. Paulaharju, Samuli E 75, s.1. ja 5-6. 1910. – Piippola.

³⁴³ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1867-1880, s. 177 Leskelä 18 Hätämaa.

³⁴⁴ SKS KRA. Oulasmaa, Siisi 2641. 1954 – Valtimo.

³⁴⁵ Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1901-1910, s. 1002 Remekselä 16 Haapakumpu Pohjois-aho.

vaikka yhä hieman arastelikin.³⁴⁶ Seuraavana aamuna humalastaan selvinnyt tietäjä kuitenkin vastaili kysymyksiin pidättyväisemmin. Kun Itkonen kysyi, miten saisi kylmenneen morsiamensa takaisin, Kyyrä yritti lyödä koko asian leikiksi, hän vastasi purevan ivallisesti ongelman johtuvan siitä, että Itkonen oli ”keskipaikalta heikko”, ja neuvoi tätä kutittelemaan naistaan enemmän.³⁴⁷

Kirsi Penttinen kuvailee Kansallisbiografian artikkelissa, kuinka Mårdia vastaan kerran nostettiin puoskarointisyyte: *”Lääkitseminen oli kuitenkin luvatonta lääkärintoimintaa, puoskarointia, josta tietävästi teki kantelun lääkintöhallitukselle Kiuruveden kirkolla lääkärinvastaanottoa pitänyt lääketieteen kandidaatti Hulda Hakulinen. Anna-Maria Mårdin asia oli esillä Kiuruveden syyskäräjillä 1907. ”Syytteen johdosta kuultuna ja vastaamaan vaadittuna” hän myönsi hoitaneensa apteekista ilman lääkärinmääräystä saatavilla lääkkeillä sekä silmätautisia että muita, joilla oli ulkonaisia vammoja. Hän vakuutti, ettei ollut koskaan ottanut palkkaa työstään, ainoastaan korvauksen ostamistaan lääkkeistä. Lisäksi hän selitti, että hänen luonaan olivat eniten käyneet ulkopitäjäläiset ja ettei hän ollut toimestaan ilmoittanut yleisesti. Todistajia kuultuaan kihlakunnanoikeus kumosi syytteen toteen näyttämättömänä.”*³⁴⁸ Mårdia ei siis tuomittu koska hän ei ottanut maksua palveluksistaan, eikä siis syyllistynyt puoskarointiin.

Kyyrä sen sijaan joutui monta kertaa oikeuden eteen. Perinnejirikortistossa on runsaasti sävyltään humoristisia tarinoita Kyyrän kahnauksista poliisien kanssa. Kerrotaan että Jyväskylässä kaksi poliisia yrittivät pidättää Kyyrän, mutta Kyyrä aukaisi suunsa ikään kuin haukotellen, ja suu aukesi niin suureksi, että poliisit olisivat mahtuneet sinne rinnakkain polvia myöten, ja pakenivat kauhuissaan.³⁴⁹ Helsinkiläispoliisi taas säikähti, kun Kyyrän nenä kasvoi maahan asti. Toisen tarinan mukaan helsinkiläispoliisit pilkkasivat Kyyrää sanoen: ”Venytäppäs nyt kaulas nii pitkälle ku venytit Jyväskylässä”.³⁵⁰ Kerrottiin myös vallesmannista, joka yritti jossain juomingeissa urkkia Kyyrän salaisuuksia, ja päätti laittaa tietäjän koetukselle. Vallesmanni uhkasi viedä Kyyrän linnaan, ja Kyyrä käski naureskellen sitomaan itsensä. Vallesmanni yritti, mutta huomasi hetken kuluttua sitovansa tuolia. Vallesmanni ihmetteli tapahtunutta kovasti ja tunnusti Kyyrän olevan ”tietomies”.³⁵¹ Toisessa tarinassa poliisit yrittivät sitoa Kyyrää, mutta sitoivatkin vahingossa portinpylvään.³⁵²

³⁴⁶ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:202. 1907, Saarijärvi.

³⁴⁷ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi.

³⁴⁸ Penttinen, 2001.

³⁴⁹ SKS KRA. Rautiainen, Albert, 1019. 1938. – Karstula, Kertotjat vanhoilta kuullut.

³⁵⁰ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2274, 1950. – Aukusti jokinen, s. 1879, Saarijärvi.

³⁵¹ SKS KRA. Hopeakoski, Jussi KRK 72:6. 1935 – Erik Sullman 63 v. Sumiaisista, Sumainen, kirkonkylä.

³⁵² SKS KRA. Rautiainen, Albert 2270. 1950. –Ales Äijäinen s. 1896, Laukaa.

Jotkut tarinat päättyvät tietäjän pidätykseen. Otto Tiihosen mukaan Kyyrä oli humalassa kertonut Tiihoselle ja muutamalle muulle miehelle, että kerran kun hän oli ollut jossain kirkossa Pohjanmaalla parantamassa kaatumatautista poikaa, olivat poliisit pidättäneet hänet, ja hän oli joutunut vankilaan.³⁵³ Itkoselle kerrottiin, että kun Kyyrä yritti sisään Jyväskylän kirkkoon, kirkon vahtimestari hälytti paikalle poliisit, jotka pidättivät tietäjän.³⁵⁴ Saarijärveläinen Aukusti Jokinen taas sijoitti tarinan Helsinkiin.³⁵⁵ Kerrottiin myös että Lapuan nimismies olisi kerran pidättänyt Kyyrän, ja kostoksi Kyyrä olisi kironnut miehen.³⁵⁶

Otto Tiihonen kertoi kuulleen Kyyrältä, että hänet olisi pidätetty kerran Pohjanmaalla. Kyyrä oli kutsuttu Pohjanmaalle parantamaan kaatumatautista poikaa, ja hän oli yöllä lähtenyt pojan kanssa kirkolle. Tieto Kyyrän saapumisesta oli jo ehtinyt levitä, ja viranomaiset olivat asettaneet yön ajaksi vahteja kirkon ympärille. Kirkon ovet aukenivat itsestään, ja Kyyrä ajoi reellä suoraan kirkkoon, vaikka portaat olivat jyrkät ja korkeat. Vahdit pelästyivät niin kovasti, etteivät uskaltaneet pidättää Kyyrää, kun tämä jonkun ajan kuluttua ajoi toisesta ovesta ulos. Aamulla poliisit kävivät pidättämässä Kyyrän, ja oikeudessa hänet tuomittiin kolmen vuoden vankeuteen. Vankilassa ollessaan Kyyrällä oli tapana karata iltaisin kaupungille juopottelemaan, mutta hän palasi kuitenkin aina aamuksi selliinsä.³⁵⁷

Tarinat Kyyrän pidätyksestä perustuvat todelliseen tapahtumaan. 8.1890 Keski-Suomi -lehdessä kerrottiin, että ”Kyyrän tohtori” oli perjantain vastaisena yönä kello 12 pyrkinyt sisään Jyväskylän maaseurakunnan kirkkoon. Seuranaan hänellä oli yksi potilas, jyväskyläläinen käsityöläinen W. Liukkonen. Kun Kyyrä yritti taikoa ovea auki, Jyväskylän jahtivouti ilmestyi paikalle ja pidätti hänet. Kyyrä lähetettiin Vaasaan (oletettavasti tutkintavankeuteen).³⁵⁸ Lehden seuraavassa numerossa W. Liukkonen ilmoittautui jutun kirjoittajaksi ja tähdensi, että juuri hän oli ollut tietäjän mukana silloin kun tämä vangittiin, minkä saattoivat monet silminnäkijät todistaa. Lisäksi ilmoitettiin, että Kyyrä oli jo Vaasassa.³⁵⁹ 27.5.1891 Waasan lehdessä kerrottiin Kyyrän ”paenneen” kotipaikaltaan Saarijärveltä.³⁶⁰ Keskiviikkona 16.9.1891 Suomalaisessa kerrottiin, että Kyyrä oli otettu kiinni Jämsässä, Hänet toimitettiin ilmeisesti lääninvankilaan odottamaan Jämsän käräjiä, jotka pidettäisiin 27.11. ³⁶¹ Myöhemmin Pohjalainen raportoi, että Kyyrän juttu oli ollut

³⁵³ SKS KRA. Harju, Otto KRK 69:120 – Tiihonen, Otto 61v., Saarijärvi.

³⁵⁴ SKS KRA. Hopeakoski, Jussi KRK 72:6. 1935. – Erik Sullman 63 v. Sumiaisista, Sumainen, kirkonkylä.

³⁵⁵ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2274, 1950. – Aukusti Jokinen, s. 1879, Saarijärvi.

³⁵⁶ SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:621.

³⁵⁷ SKS KRA. Harju, Otto KRK 69:120 – Tiihonen, Otto 61v., Saarijärvi.

³⁵⁸ ”Kyyrän tohtori” satimeen., Keski-Suomi, 2.8.1890, s. 2.

³⁵⁹ ’Meitä on pyydetty’, Keski-Suomi, 9.8.1890, s. 3.

³⁶⁰ ’Tohtori karannut.’, Waasan lehti, 27.5.1891, s. 3.

³⁶¹ ’Kyyrän tohtorin juttu’, Suomalainen, 16.9.1891, s. 2.

toisen kerran tutkittavana Jämsän syyskäräjillä. Kyyrä oli tuomittu passin väärentämisestä kunniansa menettäneeksi, ja hän oli saanut puoskaroinnista sakkoo 50 taalaria sakot ja muista rikoksista 40 taalaria. Lisäksi hänet oli kutsuttu sota-oikeuteen syytettynä asevelvollisuuden laiminlyömisestä.³⁶²

Saarijärven rikosluettelosta selviää, että jo vuonna 1886 Kyyrä oli tuomittu juopuneisuudesta jumalanpalveluksessa (fylleri i foersamlin), ja vuonna 1891 hänet tosiaankin tuomittiin sota-oikeudessa puoskaroinnista ja lisäksi myös väärennysrikoksesta ja poissaolosta reserviharjoituksesta. Tuolloin hän menetti kunniansa, ja joutui maksamaan sakkoo 172 markkaa ja 80 penniä, sekä viettämään kaksi kuukautta vankeudessa. Vankeusrangaistus vielä piteni, kun varojen puutteen vuoksi sakotkin muutettiin 24:n vuorokauden vesileipävankeudeksi.

Keväällä 1896 Kyyrä vielä tuomittiin irtolaisuudesta vuodeksi pakkotyöhön (voisi olettaa että irtolaisuustuomio liittyy Kyyrän tapaan matkustella ympäri Suomea etsimässä asiakkaita), ja syksyllä Kokkolan kihlakunnanoikeus tuomitsi hänet puoskaroinnista 300:n markan sakkoihin ja neljänkymmenen päivän vankeuteen.³⁶³

Kyyrän tavoin Hätämaakin otti yleensä vastaan rahallisen maksun, ainakin niiltä asiakkailta jotka eivät olleet rutiköyhiä. Kuitenkaan Hätämaata ei tuomittu puoskaroinnista. Pulkkilan rikosluettelon mukaan hänet oli tuomittu vain yhdestä rikoksesta, eikä se liittynyt mitenkään tietäjän toimeen, sillä kyse oli metsänhaaskuusta.³⁶⁴ Kaksi kertojaa tosin muisteli Hätämaan joutuneen oikeuteen. Työmies Kalle Karjalaisen Haapavedeltä³⁶⁵ ja Fiia Hyväri Rantsilasta muistelivat lääkärin haastaneen Hätämaan käräjille, mutta Hyväriin mukaan tuomio oli vapauttava.³⁶⁶ Etsin kansalliskirjaston digihakemistosta mainintoja tällaisesta oikeudenkäynnistä sellaisilla hakusanoilla kuin ”Hätämaa käräjille”, ”Hätämaa oikeuteen”, ”Hätämaa syyte” ja ”Hätämaa kanne”, mutten löytänyt mitään. Voi olla että kyseessä on vain kansantarina, tai sitten tapaus ei jostain syystä päätenyt lehteen. Tätä asiaa pitäisi tutkia lisää, Saarijärven tuomiokirjoista voisi löytyä Hätämaan oikeudenkäynti, jos sellainen on todella joskus pidetty.

Herää kysymys, miksei Hätämaata tuomittu puoskaroinnista, vaikka hänkin otti Kyyrän tavoin maksun palveluksistaan, ja rikkoi siis lakia. Ehkä Hätämaan toiminta ei ärsyttänyt lainvalvojia niin paljoa, koska hän pysytteli lähinnä kotipitäjässään, eikä hän ilmeisesti harrastanut kirkkoihin murtautumista yhtä aktiivisesti kuin Kyyrä.

³⁶² 'Kyyrän tohtorin juttu', Pohjalainen, 27.11.1891, s. 3.

³⁶³ Saarijärven seurakunta, rikosluettelo 1890-1906, s. 59, No. 110.

³⁶⁴ Pulkkilan seurakunta, rikosluettelo 1883-1940, s. 142, n. 583.

³⁶⁵ SKS KRA. Railonsala, Artturi 7457. 1962. – Kalle Karjalainen, työmies, Haapavesi, Kirkonkylä.

³⁶⁶ SKS KRA. Toppila, Jorma KRK 226. – Fiia Hyväri synt. Pulkkilassa, Rantsila.

4.2. Kristinusko ja kirkko

Väitöskirjassaan Kouvola toteaa, että ajan Pohjanmaan uskonnollinen diskurssi ”tuomitsi magialla parantamisen synnillisenä ja epäkristillisenä”.³⁶⁷ Tästä löytyy viitteitä myös tutkimastani aineistosta. Pohjanmaan Pyhännälle muuttanut turkulainen Mikko Fryyhd kertoi kuinka hän kerran kärsi vaikeasta ihotaudista, muttei olisi halunnut mennä Hätämaan luokse, sillä hän ei uskonut noitiin, ja sitä paitsi hän oli uskonnollinen mies.³⁶⁸ Pentti Haanpään *Hota-Leenan pojan* päähenkilön äiti paheksuu kovasti (Hätämaan inspiroimaa) tietäjää, eikä tahdo pojastaan tietäjän oppipoikaa.³⁶⁹ Samanlaisia asenteita esiintyi myös muualla Suomessa. Albert Rautiaisen mukaan Kyyrän kotikylän Saarijärven Lanneveden uskonnollinen väki ei suvainnut Kyyrää, eikä uskonut häneen. Erik Häkkinen (s. 1888) kuvaili Kyyrää ”jumalattomaksi mieheksi”, ja kertoi ettei kukaan lanneveteläinen uskonut Kyyrään, eikä tämä majailut kylässä.³⁷⁰ Varpaisjärveläinen Tikkanen kertoi, että kerran eräältä naapurin isännältä katsoi taskukello, ja hän epäili jonkun varastaneen sen. Kirkolle mennessään hän poikkesi Mårdin luona kysymässä asiaa, ja Mård kuvaili tarkasti, mihin kello oli pudonnut. Tikkanen kuuli sivusta, kun naapuri kertoi asiasta Tikkasen sedälle. Uskovainen setä arveli, että olisi parempi sanoa muille, että kello oli varastettu, sillä Mård ”otti tiedot suoraan paholaiselta”.³⁷¹

Risto Pulkkinen kertoo teoksessaan, kuinka monia kristinuskoon liittyviä asioita ja mielikuvia saatettiin kansan parissa käyttää myös pakanalliseen toimintaan. Tämä miellettiin hyvin synnilliseksi toiminnaksi, ja esimerkiksi käytti ehtoollisleivän käyttäminen mustan magian palvelukseen oli jo äärimmäistä pyhäinhäväistystä. Tästä huolimatta ehtoollisleipiä kuitenkin käytettiin taikavälineinä kansainvälisestikin, ja myös kristillisiä rukouksia voitiin käyttää kuin loitsuja, niin että oikeusistuinten oli väillä vaikea erottaa pakanallista toimintaa kristillisestä.³⁷²

Perinnelajikortiston aineistossa kuvaillaan kristillissävyistä taikuutta runsaasti etenkin Kyyrän osiossa. Kun Itkonen kysyi Kyyrältä, kuinka tämä osasi tehdä lääkkeitä kaikkiin tauteihin, Kyyrä vastasi Vanhan testamentin Saarnaajan kirjaa mukaillen: ”kaikkihan on mahdollista, ei mitään uuta auringon alla”, ja selitti että ”Raamatussa on avointa tietoa kaikkeen, koko kirja on suuri voimapeili”. Kyyrä ei kuitenkaan luottanut Raamattuun yksin, sillä hänen mukaansa ”toisessa kirjassa” oli enemmän tietoa. Haastatteluhetkellä Kyyrä oleskeli Arvolan talossa, ja Arvolan talon

³⁶⁷ Kouvola, 2023, 77-78.

³⁶⁸ SKS KRA. Väyrynen, Iisakki KT 14:24. 1936. – Mikko Fryyhd, Turku – Pyhäntä.

³⁶⁹ Haanpää, 1950, s. 108.

³⁷⁰ SKS KRA. Rautiainen, Albert TK 85:46. 1961.

³⁷¹ SKS KRA. Savolainen Jukka TK 94:60. 1961. – Varpaisjärvi, Muistiinpantu Lopella.

³⁷² Pulkkinen, 2017, 269-230.

poika (ilmeisesti Juha Arvola) kertoi myöhemmin, että kyseinen ”toinen kirja” oli niin kutsuttu Musta raamattu, jonka Arvola oli tilannut Amerikassa asuvalta sedältään.³⁷³ Vuosikymmeniä myöhemmin vuonna 1935 jo 53-vuotias Jussi Arvola (ilmeisesti sama henkilö kuin Itkosen haastattelema ”Arvolan poika”) muisteli, että Kyyrä luki Raamattua hyvin usein. Kyyrän mukaan Raamatussa oli kaikki tiedot, mitä tietäjä tarvitsee. Hän ei myöskään sallinut kenenkään pilkata Raamattua. Kyyrän asuessa Arvolan talossa, poikkesi kerran tupaan pari sosialistiagitaattoria. Kun toinen miehistä huomasi Kyyrän pöydällä Raamatun, rupesi hän pilkkaamaan sitä. Silloin Kyyrä löi nyrkillä pöytään ja sanoi: ”Siinä kirjassa on kaikki tieto, mitä ihminen tarvitsee. Haluatko nähdä äitisi? Viiden minuutin sisällä näet hänet edessäsi.” Agitaattorit säikähtivät ja lähtivät pois.³⁷⁴ Mikään ahkera kirkossakävijä Kyyrä ei kuitenkaan tainnut olla, sillä rippikirjasta selviää, että hän kivi ehtoollisella viimeisen kerran 20 vuotiaana.

Kyyrällä oli tapana murtautua öisin taikomaan kirkkoihin. Kyyrä kertoi Itkoselle, että kirkkoon mennessä kirkko piti ensin kiertää yhdeksän kertaa, vasemmalta oikealle, samalla ”tiettyjä lukuja” lukien. Oven sai auki siunatun mullan avulla. Sisään ja ulos mentäessä piti hypätä tasajalkaa. Kirkossa sadat aaveet tunkivat tarjoamaan kättä, mutta niitä ei saanut kätellä.³⁷⁵

Myös Hätämaan parannuskeinot olivat usein varsin kristillissävyisiä. Virsikirja tyynyn alla auttoi häntä näkemään tautien syyt,³⁷⁶ ja maanhaltijan vainoamalle naiselle hän tarjosi parannuskeinoksi siunaamista, rukoilemista ja Jumalan ajattelemista.³⁷⁷ Hätämaan verenseisautussanatkin kuvastavat kristillistä maailmankuvaa: ”Seiso veri niin kuin sielu seisoo Helvetin järven rannalla”. Ilmeisesti Hätämaakin kävi joskus öisin kirkossa taikomassa. Eemeli Rauha Piippolasta kertoi, kuinka kerran Hätämaan luokse tuli mies, joka kärsi oudosta taudista, jota lääkärit eivät tunteneet. Hätämaa vei miehen yöllä Pulkkilan kirkkoon, ovet avautuivat itsestään, ja kynnyksen yli piti hypätä tasajalkaa ennen kuin ovet mätkähtivät kiinni. Kirkossa odotti jättiläismäinen mies, joka kertoi Hätämaalle taudin laadun, ja kertoi parannuskeinon.³⁷⁸ Myös Pentti Haanpään *Hota-Leenan pojassa* Hätämaahan perustuva tietäjä käy yöllä kirkossa taikomassa ja varastaa hautausmaalta luita lääkeaineiksi.³⁷⁹

Pulkkinen kirjoittaa, että kirkon teologien näkökulmasta tällainen toiminta oli harhaoppia ja pyhäinhäväistystä.³⁸⁰ Tietäjien intoa käyttää kristillisiä symboleita voidaan kuitenkin

³⁷³ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)196. 1907, Saarijärvi.

³⁷⁴ SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:734 – Jussi Arvola, 53 v., Saarijärvi, Mahlu.

³⁷⁵ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)202. 1907, Saarijärvi.

³⁷⁶ SKS KRA. Pahkala, Rauha 15 1952. – Janne Päckilä maanvilj. synt. 1890 Nivalassa, Haapajärvi.

³⁷⁷ SKS KRA. Merikallio 2. 78. 1909. – J. Hätämaa 65 v., Piippola.

³⁷⁸ SKS KRA. Peltomaa, Lauri 146. 1937. – Eemeli Rauha, Pyhäjärvi O. I.

³⁷⁹ Haanpää, 1955, s. 104.

³⁸⁰ Pulkkinen, 2017, 269-230.

pitää eräänlaisena todisteena heidän kristillisyydestään. Selvästikin he uskoivat kristillisten symbolien voimaan, muuten he eivät olisi käyttäneet niitä. Vaikka uuden ajan suomalaiset tietäjät kuuluivatkin kenties osaksi vanhaa šamanistista perinnettä, eivät he siis kuitenkaan olleet pakanoita, vaan uskovaisia kristittyjä.

Jotkut informanteista näkivät tietäjien toiminnan varsin kristillisenä. Ville Pulkkinen kuvaili Hätämaan tekoja ”ihmeiksi”, ja hänen mielestään Hätämaa oli aivan kuin Jeesus, koska pystyi parantamaan sellaisia tauteja, mille lääkärit eivät voineet mitään.³⁸¹ Myös Mikko Fryyhd luonnehti Hätämaan parannustoimia ihmeeksi,³⁸² ja Toholampelainen Taavi Tullila sanoi Kyyrän tehneen suuria ihmeitä.³⁸³ Sirkka Paananen äiti, joka oli sukua Mårdin opettajalle tietäjä Kalle Lepistölle, uskoi että ”tietäjien työssä piili syvä Jumalan pelko ja uskovaisuus ja ne luotti Jumalan tekävän kauttaan ihmeitä, eikä heillä ollut muuta kuin tehdä, minkä henki käski”.³⁸⁴

Tietäjän mahdin voitiin siis ajatella tulevan Jumalalta, mutta toisaalta sen voitiin uskoa olevan peräisin myös täysin päinvastaiselta taholta, itseltään sielunviholliselta. Pulkkinen mukaan entisaikaan uskottiin ihmisten voivan liittoutua pirun kanssa saadakseen rikkautta tai onnea, mutta myös taikataitoja.³⁸⁵ Tämä uskomus juontaa juurensa keskiajan lopulle, jolloin kirkon piirissä oli alettiin ajatella noitien voivan liittoutua pirun kanssa, mikä johti noituusvastaisten asenteiden koventumiseen.³⁸⁶ Väitöskirjassaan Kouvola tarkastelee myös paholaisen ja tietäjän suhdetta. Hän mukaansa esimodernin ajan Pohjanmaan uskonnollinen diskurssi ”tuomitsi magialla parantamisen synnillisenä ja epäkristillisenä”. Kouvola kirjoittaa paholaistarinoiden heijastavan paikalisyyhteisön oletuksia magian käyttäjästä”, ja että näiden narratiivien yleisyys Pohjanmaalla saattoi johtua herätysliikkeiden vaikutuksesta. Suhtautuminen tietäjiin oli ristiriitaista, sillä vaikka tietäjät yhdistettiin paholaiseen, yhteisö tarvitsi silti heidän palveluksiaan.³⁸⁷

Tutkimani aineiston perusteella uskomus pirun ja tietäjän liitosta eli vielä 1900-luvun alussa Pohjanmaalla ja muuallakin Suomessa. Lydia Puranen oli kuullut yhdeltä mieheltä, että tämä oli nähnyt kuinka suuri karvainen piru seisoj rapulla ja supatteli Hätämaan tietäjälle. Kertoja sanoi ettei ollut koskaan ennen puhunut asiasta kellekään, ja korosti tapauksen hurjuutta sanomalla: ”tiijättekö kummempaa ja kaaheempaa”.³⁸⁸ *Hota-Leenan pojassa* päähenkilö, nuori poika, uskoo

³⁸¹ SKS KRA. Jaakola, Valmasisko TK 25:64. 1961. – Ville Pulkkinen, synt. 1890, Haukipudas.

³⁸² SKS KRA. Väyrynen, Iisakki KT 14:24. 1936. – Mikko Fryyhd, Turku – Pyhäntä.

³⁸³ SKS KRA. Tullila, Taavi KT 178. 14. 1938, Toholampi.

³⁸⁴ SKS KRA. Paananen, Sirkka TK 70:46-47. 1961. – Iisalmi mlk.

³⁸⁵ Pukkinen, 2017, 93-95.

³⁸⁶ Pulkkinen, 2017, 346-347.

³⁸⁷ Kouvola, 2023, 77-78.

³⁸⁸ SKS KRA. Puranen, Lydia. MT 9:1258. 1958. – Iisalmi.

(Hätämaahan perustuvan) tietäjän tehneen kontrahdin pirun kanssa.³⁸⁹ Tästä huolimatta päähenkilö pyrkii tietäjän oppipojaksi, mutta päähenkilön uskovainen äiti tulee hakemaan poikansa pois, koska pelkää tietäjän aikovan myydä pojankin sielun pirulle.³⁹⁰ Juho Ritola muisti Hätämaan leikkisänä miehenä, josta ei aina tiennyt milloin hän puhu totta ja milloin laskee leikkiä. Hätämaa oli kertonut hänelle, kuinka piru oli kerran pyrkinyt kamariin, missä Hätämaa oli parantamassa. Hätämaa oli sanonut: ”tule vain jos sinnoot naaras piru niin luikitaan vain”, mihin piru oli vastannut että häntä pelottaa.³⁹¹ Mårdin taas sanottiin ottavan tietonsa suoraan paholaiselta.³⁹² Kyyrä puolestaan syytti toista tietäjää, Muurmäen Joonasta siitä, että tämä oli myynyt sielunsa pirulle, ja piru oli palkinnut hänet taikavoimilla.³⁹³

Uskottiin että jos tietäjä oli myynyt sielunsa paholaiselle, saattoi se ilmetä hautajaisissa erikoisin tavoin. Ida Turpeinen Suovanlahdelta kertoi, että kun Kyyrä makasi kuolinvuoteellaan, hän pyysi sisartaan kutsumaan papin, mutta kun pappi tuli, ei Kyyrä suostunutkaan puhumaan hänelle mitään. Tämä toistui kolme kertaa. Seuraavana yönä talolle ajoivat valaistut kiesit, joita veti komea musta ori. Kieseistä nousi suuri musta mies meni, joka meni sairaan luo ja viipyi siellä hetken. Kun sisar sitten meni katsomaan, sai hän huomata Kyyrän kuolleen, sillä musta mies oli vienyt tietäjän sielun mukanaan.³⁹⁴ Tämän voi tulkita niin, että Kyyrä oli myynyt sielunsa paholaiselle, joka nyt kävi hakemassa omansa pois. Myös Hätämaan hautajaisissa kerrottiin olleen demonisia vivahteita: piippolalainen Fredrik Partanen muisteli Hätämaan määränneen, että hänen ruumiinsa oli laitettava mahalleen arkkuun, sillä hän ei halunnut nähdä ylösnousemusta. Hautajaisissa hänen arkkunsa oli niin raskas, että sitä vetäneen hevosen piti antaa pysähtyä välillä lepäämään.³⁹⁵

Ristiriitaista kyllä, tietäjien uskottiin myös voivan taistella demonisia vastaan. Olli Kontturi Kontiolahdelta kertoi, kuinka Hätämaa kerran karkotti pirun yhdestä talosta, ja rangaistukseksi piru sokaisi hänet.³⁹⁶ August Kovanen ja Otto Kovanen kertoivat vuonna 1936 noin 60 vuotta aiennib Laukaan pitäjässä sattuneesta tapauksesta. Eräs taikauskoinen torpanemäntä varasti kirkosta ehtoollisleivän ja yritti luoda *paran* (para oli eräänlainen uskomusolento, jonka uskottiin imevän naapurin lehmistä maitoa, ja kantavan sen sitten mahassaan omistajansa

³⁸⁹ Haanpää, 1950, s. 100.

³⁹⁰ Haanpää, 1950, s. 108.

³⁹¹ SKS KRA. Ritola, Juho KRK 218:654. 1935. – Haapavesi.

³⁹² SKS KRA. Savolainen Jukka TK 94:60. 1961. – Varpaisjärvi, Muistiinpantu Lopella.

³⁹³ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:202 b. 1907. – Kyyrän Jussi, Yli 50 v., Saarijärvi.

³⁹⁴ SKS KRA. Riuttanen, Vieno TK 86:18. 1961. – Ida Turpeinen, s. 1845, k. 1850, Viitasaari, Suovanlahti.

³⁹⁵ SKS KRA. Hannula, Kerttu TK 13:15. 1961. – Fredrik Partanen, Piippola.

³⁹⁶ SKS KRA. Leppänen, Jalmari 113. – Kontturi, Olli s. 1893 Kontiolahdella, Nyk. kirjoilla Kokkolassa, Kannus KRK 183.

kirnuun).³⁹⁷ Pahantahtoinen taika meni kuitenkin jotenkin pieleen, ja sen seurauksena torppaan asettui asumaan joukko piruja, jotka tekivät kaikenlaista kiusaa: viskoivat leivät uunista lattialle, veivät heinät lehmän edestä, ja ratsastivat vieraiden hevosilla pitkin peltoja. Kerran Sumiaisten pappi Lagus tuli häätämään piruja. Sitoessaan hevosena Lagus luki Isä meidän, Herran siunauksen ja uskontunnustuksen, eivätkä pirut saaneet solmuja auki. Lagus ei kuitenkaan kyennyt karkottamaan piruja, jotka sanoivat nauraen: ”Ei Lagus meille mitään. Meidän miehiähän se on Laguskin, koska varasti nuorena katekismuksen, ja me autoimme häntä silloin.” Sitten Kyyrä tuli taloon ja karkotti pirut taioillaan.³⁹⁸ Nurinkurisesti pappi näyttäytyy uskonnollisia esineitä varastavana syntisenä, joka ei pysty karkottamaan piruja, ja tietäjä esitetään pappia parempana.

Tietäjän monimutkainen suhde kristinuskoon saattoi aiheuttaa konflikteja kirkon kanssa. Jotkut suhtautuivat Kyyrän tapaan käydä taikomassa kirkoissa ja hautausmailla ”pyhällä pelolla, yrmistellen”. Kerrottiin että Jyväskylän kirkon vahtimestari ilmiantoi hänet poliisille³⁹⁹ (tarinan toisessa versiossa ilmiantaja oli asiakas, jonka piti mennä kirkkoon Kyyrän kanssa, mutta joka jäi ulkopuolelle, kun ovi pamahti itsestään kiinni).⁴⁰⁰ Kirvesmies Jussi Puttonen Vaajakosken Nojosniemeltä kertoi, että Kyyrä oli kerran mennyt yöllä Jalasjärven kirkkoon taikomaan, ja papin poika oli pappilan rengin kanssa piessyt hänet.⁴⁰¹ Jyväskylän lähellä asunut tietäjä Muurmäen Joonas kertoi Kyyrän joutuneen hakatuksi pyrkiessään Multian kirkkoon, ja Muurmäki itse kommentoi Kyyrän kirkkoreissuja paheksuen.”⁴⁰² Vuonna 1890 Kyyrä pidätettiin, kun hän yritti murtautua yöllä Jyväskylän kirkkoon taikomaan.⁴⁰³

Vuonna 1891 Kyyrä tuomittiin puoskaroinnista ja muista rikoksista vankeuteen.⁴⁰⁴ Otto Tiihonen oli kuullut, että vankilassa ollessaan Kyyrällä oli tapana karata iltaisin kaupungille juopottelemaan, mutta hän palasi kuitenkin aina aamuksi selliinsä. Vartijat ihmettelivät kun sellin lattia lainehti oksennuksesta, huone haisi viinalle, ja tietäjä itse oli joko humalassa tai krapulassa. Tiihonen kavereineen ihmetteli, miksi Kyyrä oikein palasi vankilaan, mihin Kyyrä vastasi: ”Minä olin rikkonut Pyhää vastaan ja sen vuoksi minun täytyi kärsiä rangaistus, muuten olisi minulta mennyt kaikki tiedot.” Kyyrä kertoi myös, että kaatumataudista parantunut poika oli lähettänyt hänelle monta kiitoskirjettä.⁴⁰⁵ Kyyrän puheista välittyy varsin ristiriitainen vaikutelma. Toisaalta

³⁹⁷Pulkkinen, 2017, 298.

³⁹⁸ SKS KRA. KT 62. Häkkinen, Uno 157. 1936. – August Kovanen, s. 1893 ja Otto Kovanen, s. 1871.

³⁹⁹ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

⁴⁰⁰ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2274, 1950. – Aukusti Jokinen, s. 1879, Saarijärvi.

⁴⁰¹ SKS KRA. Nieminen, Otto TK 66:29. 1961. – Jussi Puttonen kirvesmies, s. 1891, Jyväskylä, Vaajakoski, Nojosniemi.

⁴⁰² SKS KRA. Itkonen, Vilho b)224. 1907. Jyväskylän pit.

⁴⁰³ ”Kyyrän tohtori” satimeen., Keski-Suomi, 2.8.1890, s. 2.

⁴⁰⁴ Saarijärven seurakunta, rikosluettelo 1890-1906, s. 59, No. 110.

⁴⁰⁵ SKS KRA. Harju, Otto KRK 69:120 – Tiihonen, Otto 61v., Saarijärvi.

kirkossa taikominen oli ilmeisesti Kyyrän itsensäkin mielestä synty, josta piti kärsiä rangaistus, mutta toisaalta tietäjä korosti potilaan kiitollisuutta.

Monet kertojat muistelivat Kyyrällä olleen konflikteja pappien kanssa, mikä ei ole yllättävää, kun ottaa huomioon tietäjän tavan murtautua kirkkoihin ja ryöstellä luita haudoista. Itkoselle Kyyrä kertoi, kuinka papitkin olivat ahdistelleet häntä juoppoudesta ja taikomisesta. Hän väitti kuitenkin voittaneensa papit väittelyissä siteeraamalla Raamatua,⁴⁰⁶ eli Kyyrä uskoi tuntevansa pyhän kirjan pappejakin paremmin.

Hilma Piispasen Karstulasta tiesi kertoa, kuinka Kyyrä oli hankkinut salaisia tietoja kuolleelta ruumiilta. Tietäjä oli tehnyt leppäpuusta pannan ja kiristänyt sillä kuollutta ruumista, kunnes se oli puhjennut puhumaan. Eräs pappi tuli kateelliseksi, ja alkoi ahdistella tietäjää, sanoen että: ”Sellainen puoskar on pantava kiinni joka ei anna olla ruumiinukaan rauhassa hautausmaissa”.⁴⁰⁷ Pappi siis perusteli paheksuntaansa puhumalla puoskaroinnista ja ruumiinhäpäisystä, mutta kertoja uskoi, että papin todellinen motiivi oli kateus tietäjän suurempaa viisautta kohtaan.

Laura Stark on kuvaillut, kuinka tietäjä saattoi suojella olemassa olevia taloudellisia riippuvuussuhteita, ja magian keinoin puolustaa sosiaalisesti voimatonta osapuolta.⁴⁰⁸ Itkonen tallensi Saarijärvellä tarinan, jossa Kyyrä joutuu konfliktiin papin kanssa lähinnä yhteiskuntaluokkaan liittyvistä syistä, sillä kyseinen pappi oli kohdellut huonosti torppariaan, ja Kyyrä aiheutti papille niin pahat omantunnon tuskat, että tämän oli pakko käydä pyytämässä torpparilta anteeksi.⁴⁰⁹

Kyyrystä poiketen Hätämaalla ei ilmeisesti ollut sen suurempia konflikteja pappien kanssa, vaikkakin Kalle Karjalainen Haapavedeltä mainitsi, että papit paheksuivat Hätämaata.⁴¹⁰ Rippikirjasta selviää, että Hätämaa kävi harvakseltaan ehtoollisellakin.⁴¹¹

Myös Mård oli ilmeisesti ihan hyvissä väleissä pappien kanssa. Kansallisbiografian artikkelissa Kirsi Penttinen kertoo Kiuruveden seurakunnan myöntäneen syyskuussa 1907 papintodistuksen, joka vahvistaa että ”mäkitupalaisen vaimo Anna-Maria Mård oli evankelis-luterilaisen seurakunnan jäsen, ”Herran p. Ehtoollisella käypä, rokotettu ja kansalaisluottamusta

⁴⁰⁶ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:202. 1907, Saarijärvi.

⁴⁰⁷ SKS KRA. Rautiainen, Albert, 1019. 1938. – Karstula, Kertojat vanhoilta kuullut.

⁴⁰⁸ Stark, 2006, s. 186-188.

⁴⁰⁹ SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:180. 1907, Saarijärvi.

⁴¹⁰ SKS KRA. Railonsala, Artturi 7457. 1962. – Kalle Karjalainen, työmies, Haapavesi, Kirkonkylä.

⁴¹¹ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1867-1880, s. 177 Leskelä 18 Hätämaa. 18 Hätämaa. Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1891-1900, s. 193-195, Leskelä 18 Hätämaa. Piippolan seurakunta, rippikirja 1901-1910, s. 669- 670 Leskelä no 18 Hätämaa.

nauttiva, puhdas maineinen”.⁴¹² Myös rippikirjoista selviää, että Mård kävi silloin tällöin ehtoollisella.⁴¹³ Pyhäjärveläinen Immanuel Marin muisteli Mårdin käyneen usein kirkossa.⁴¹⁴

Mårdin kerrotaan tosin mitelleen voimiaan uteliaan papin kanssa, mutta kertomuksen sävy on melko sopuisa. Kerrotaan että Kiuruvedelle tuli uusi kirkkoherra, joka halusi selvittää olivatko puheet Mårdin taidoista totta. Kerran kun kirkkoherra ajoi Mårdin talon ohi, hän irrotti aisakellon, ja kätki sen rekeen heinien alle. Sitten hän meni kertomaan Mårdille, että aisakello oli hävinnyt, ja kysyi mistä sen voisi saada takaisin. Mård tokaisi: ”Mittee se kirkkoherra on tullut minuva narroomaan, siellähän soon reein sevillää heiniin alla.”⁴¹⁵ Tarinan toisessa versiossa kirkkoherra oli kätkenyt aitan avaimen.⁴¹⁶ Myös Iisalmen rovastista kerrotaan samanlaista juttua, jossa hän kätki joko avaimen,⁴¹⁷ tai satamarkkasen.⁴¹⁸ Näissä kansantarinoissa kertojat korostavat tietäjän voimaa näyttämällä, ettei pappikaan saa häntä ansaan, eli hän on ainakin jollakin lailla pappiakin mahtavampi.

4.3. Lääkärit

Kouvola kuvailee väitöskirjassaan, kuinka 1800-luvun lopulla kunnallinen terveydenhuolto kehittyi, ja ”julkisessa keskustelussa kannatettiin vahvasti modernia lääketiedettä”. Tämä aiheutti jännitteitä terveystarinoille, joita kansanparantajat olivat aiemmin hallinneet etenkin maaseudulla. Aikakauden sanomalehdissä kirjoitettiin kansanparantamisesta stigmatisoivaan tyyliin, ja tietäjien apuun turvautuvat ihmiset kuvattiin tietämättöminä.⁴¹⁹

Suomalaisessa kansanuskossa Risto Pulkkinen kirjoittaa, että entisaikaan ”lääkärinapu oli herrojen ylellisyyttä”,⁴²⁰ ja siksi parantaminen oli tietäjän tärkein tehtävä. Myös perinnelajikortiston aineistosta löytyy muutamia viitteitä siitä, että tietäjän luo olisi menty lääkärien puutteen vuoksi. Sirkka Paananen Iisalmen maalaiskunnasta muisteli isäänsä, joka oli Suomen sisällissodan jälkeen sairastunut verenmyrkytykseen. Paanasen mukaan maaseudulla ei silloin ollut

⁴¹² Penttinen, 2001.

⁴¹³ Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1901-1910, s. 1002 Remekselä 16 Haapakumpu Pohjois-aho. Kiuruveden seurakunta, rippikirja 1911-1920, s. 1336 Remekselä 16 Haapakumpu Pohjois-aho.

⁴¹⁴ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 2603. 1954 – Immanuel Marin, 65 v, Pyhäjärvi Ol, Valtimo.

⁴¹⁵ SKS KRA. Vääätänen, Kalle TK 121: 7. 1961, Iisalmi.

⁴¹⁶ SKS KRA. Laukkanen, Eljas KRK 105:4., Pielavesi.

⁴¹⁷ SKS KRA. Mankko, Eine, Thessler, Maija TK 120:102. 1961. – Oskari Honkanen, mv., s. 1890., Iisalmen mlk.

⁴¹⁸ SKS KRA. Partanen, Olli TK 71:47. 1961. – Iisalmi.

⁴¹⁹ Kouvola, 2023, s. 80-82.

⁴²⁰ Pulkkinen, 2017, s. 340.

muuta mahdollisuutta saada muuta apua, joten oli pakko luottaa Mårdin apuun.⁴²¹ Myös eräs toinen kertoja joutui hakemaan apua Mårdilta, vaikkei uskonutkaan tietäjän voimiin, koska paikkakunnolla ei tuolloin vielä ollut lääkäriä.⁴²² Lisäksi kiuruveteläinen Paavo Remes arveli, että lääkärien puute vaikutti tietäjien suosioon, mutta toisaalta Remes huomautti etteivät lääkäritkään olleet sen luotettavampia, vaan ”nykyajan näkemyksen mukaan oli sen ajan lääkärit puoskareita, eipä siis ollut ihme jos lääkärieenkin ohi mentiin kansanparantajan luo.”⁴²³ Haanpään *Hota-Leenan pojassa* kertoja mainitsee, että tietäjän luokse saatettiin mennä koska lähin lääkäri oli kymmenen peninkulman päässä kaupungissa, mutta ensisijainen syy vaikuttaa kuitenkin olevan se, etteivät kaikki olleet vielä oppineet luottamaan uudenaikaisiin lääkäreihin.⁴²⁴

Kanaoja toteaa artikkelissaan, että tietäjien luokse tuli asiakkaita ja asiakkaiden kirjeitä pitkienkin matkojen takaa, mikä hämärsi rajaa lukutaitoisen eliitin jäsenten ja maaseudun talonpoikaisväestön välillä. Kanaojan mukaan tietäjien toimintaa ”pitivät hyödyllisenä ja kustannustehokkana jopa ne, joilla oli pääsy lääkärien luo, muttei kenties aina maksaa viralliselle tohtorille”.⁴²⁵ Tutkimassani perinnelajikortiston aineistossa ei kuitenkaan mainita hintaa selittävänä tekijänä tietäjien suosiolle. Myöskään lääkärien puute ei vaikuta selittävän kaikkea, sillä enemmän aineistossa korostuu se käsitys, että tietäjä oli lääkäriä etevämpi, ja tietäjään turvauduttiin silloin kun lääkäri ei kyennyt auttamaan.

Sirkka Paananen Iisalmen maalaiskunnasta muisteli, kuinka hänen isänsä kärsi niin pahasta verenmyrkytyksestä, etteivät lääkärit kyenneet häntä auttamaan, vaan lähettivät hänet kotiin odottamaan kuolemaa. Niinpä lähetettiin hakemaan Mårdia, ja sillä hetkellä kun hakija avasi tietäjän oven, isän haava alkoi parantua. Mårdin lääkkeiden avulla isä toipui täysin.⁴²⁶

Olli Partanen matkusteli useilla paikkakunnilla kauppaamassa Singerin ompelukoneita. Kerran yksi asiakas tuli mielenhäiriöön, ja häntä käytettiin kahden lääkärikin luona, mutta turhaan. Partanen kehotti viemään hänet Mårdin luo, ja Mårdin lääkkeillä tämä paranikin.⁴²⁷ Kiuruveteläisen Eino Linnan mukaan Haapakummun Anna Mari paransi nekin, joita lääkärit eivät kyenneet parantamaan.⁴²⁸ Vuonna 1916 Paavo Ruotsalaisen yksivuotias poika pahasta iho-ongelmasta, jota lääkäri ei kyennyt parantamaan. Joku neuvoi häntä menemään Mårdin luokse,

⁴²¹ SKS KRA. Paananen, Sirkka MT 9:1163. 1958. – Iisalmen mlk.

⁴²² SKS KRA. Pyhäkärvi Ol. Siiri Oulasmaa 2597. 1954.

⁴²³ SKS KRA. Remes, Paavo TK 86:6. 1961. – Kiuruvesi.

⁴²⁴ Haanpää, 1955, s. 96.

⁴²⁵ Kanaoja, 2021, s. 27.

⁴²⁶ SKS KRA. Paananen, Sirkka MT 9:1163. 1958. – Iisalmen mlk.

⁴²⁷ SKS KRA. Partanen, Olli TK 71:48. 1961. – Vieremä.

⁴²⁸ SKS KRA. Linna, Eino TK 58:56. 1961, Kiuruvesi.

ja ”hätäpäissään” hän totteli.⁴²⁹ Konneveteläinen Aukusti Korhonen kertoi Otto Harjulle, että hänellä oli jaloissa ruusu yli kymmenen vuotta, ja hän kävi monta kertaa lääkärissä, mutta vasta Mårdin lääkkeillä vaiva parani.⁴³⁰ Maria Pussisen tyttärellä oli jalka kipeänä, eikä lääkäri kyennyt parantamaan sitä, mutta Mårdilta se onnistui.⁴³¹

Pyлкönmäkeläinen Hilma Lauttamäki kertoi, kuinka hänen pienen tyttärensä poskeen tuli rupi, joka ei parantunut lääkärin lääkkeillä. Lopulta Lauttamäki vei tytön Kyyrän luo, ja tietäjä paransi ruven vaivaiskoivusta ja rukiintähkistä tehdyllä vastalla, suopursusta keitettyllä liuoksella, ja jonkinlaisella salvalla.⁴³² Ales Äijänen kertoi menneensä Kyyrän luo, koska lääkäri ei saanut hänen kihtiään paranemaan.⁴³³ Topias Hokkanen Saarijärveltä kertoi miehestä, joka oli viettänyt seitsemän viikkoa sairaalassa kipeän jalkansa vuoksi, mutta jalka saatiin paranemaan vasta kun Kyyrä haettiin hätiin.⁴³⁴ Juho Leppäniemi kertoi tamperelaisnaisesta, jonka toinen rinta oli suurentunut, mustunut ja visvainen, ja kun lääkärit eivät kyenneet parantamaan sitä, matkusti hän Kyyrän luo.⁴³⁵ Nimeämätön informantti kertoi Itkoselle, kuinka Kyyrä paransi Helsingissä Sörnäisten Halko- ja Puutavaraliikkeen isännöitsijän kipeän jalan, jota tohtorit eivät olleet saaneet paranemaan. Kiitollinen potilas järjesti Kyyrälle varakkaita asiakkaita, jotka maksoivat hyvin.⁴³⁶ Saarijärveläinen Maija Lahtinen oli kuullut kaatumatautisesta miehestä, jota kuljetettiin Jyväskylään lääkäriin, mutta Saarijärvellä Kyyrä paransi kaatumatautisen, eikä tämän sitten tarvinnutkaan mennä Jyväskylään asti.⁴³⁷

Iisalmelmelaisen J. Kääriäinen oli kuullut paiseista kärsivästä miehestä, joka kävi kahdesti Haapaveden piirilääkärillä, ennen kuin tuli Hätämaan luo.⁴³⁸ Äkillisestä ja rajusta mielenhäiriöstä kärsivän Maija Untisen isä taas kokeili ”kaikkia mahdollisia keinoja”, mutta yksikään lääkäri tai lääke ei saanut tyttöä paranemaan. Lopulta isä päätti viedä tyttären Hätämaan parannettavaksi.⁴³⁹

Erityisen vaikuttavia ovat tarinat, joissa lääkäri on jo julistanut potilaan toivottomaksi tapaukseksi, mutta tietäjä parantaa tämän. Erik Kaipomäki kertoi vuonna 1938 tapauksesta, joka oli tapahtunut vähän yli 30 vuotta aikaisemmin, eli joskus 1900-luvun alussa. Kaipomäen

⁴²⁹ SKS KRA. Ruotsalainen, Paavo KT 101. 9. 1838. – Kiuruvesi.

⁴³⁰ SKS KRA. Harju, Otto 2403. 1938. – Aukusti Korhonen, s. 1889 Konneveden Kärkkäälässä, Konnevesi.

⁴³¹ SKS KRA. Väättäinen, Niilo, 123. 1948 – Maria Pussinen, s. 1869, Vieremä.

⁴³² SKS KRA. Harju, Otto 1552. 1938. – Hilma Lauttamäki, s. 1865, Pyлкönmäki.

⁴³³ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2269. 1950. – Ales Äijänen s. 1896, Laukaa.

⁴³⁴ SKS KRA. Harju, Otto. 239. 1938. – Topias Hokkanen, s. 1878, Saarijärvi.

⁴³⁵ SKS KRA. Isohanni, Eino 162. 1953. – Juho Leppäniemi, s. 1869, Veteli.

⁴³⁶ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)196. 1907, Saarijärvi.

⁴³⁷ SKS KRA. Harju, Otto 47 v. KRK 69:118 1935. – Maija Lahtinen, Saarijärvi, Mahlu.

⁴³⁸ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J.Kääriäinen maanvilj. synt. 1890, Iisalmi.

⁴³⁹ SKS KRA. Jussi Nikula TK 66:10. 1961. – Maija Untinen, emäntä, synt. 1845, Alavieska, Kähtävä.

kymmenvuotias tytär oli sairaana, ja häntä käytettiin kahden tohtorin luona. Molemmat lääkärit sanoivat, että tytön sydän kasvaa, eikä sille voi tehdä mitään. Niinpä Kaipomäen vaimo päätti viedä tytön Kyyrän luo. Kyyrä ilmoitti, että tytön sydän on terve, ja vain sydänhermoissa oli vikaa, mutta se paransi helposti. Tietäjä neuvoi ostamaan apteekista tiettyjä lääkkeitä, ja niiden avulla tyttö paranikin. Kertomahetkellä 30 vuotta myöhemmin tytär oli yhä elossa ja terve.⁴⁴⁰

Pyhännän kunnallislautakunnan esimies Aappo Mäläskä kertoi tuttavastaan, joka kärsi vaikeasta keuhkotaudista, ja meni Helsinkiin asti lääkäriin. Lääkäri piti tapausta toivottamana, ja kehotti miestä menemään kotiinsa kuolemaan, ja niin mies tekikin. Eräänä päivänä hän kuitenkin päätti mennä huvikseen käymään Hätämaan luona. Kuultuaan mitä lääkäri oli sanonut, Hätämaa hypähti seisomaan ja karjahti: ”Se on perkeleen vale, että nuori mies kuolee.” Hätämaan lääkkeillä mies parani, ja oli kerrontahetkellä (15 vuotta myöhemmin) yhä kunnossa.⁴⁴¹ Myös Rantsilasta on tallennettu saman tapainen tarina.⁴⁴²

Tarinat joissa tietäjä parantaa potilaan, jota lääkärit eivät kyenneet parantamaan, tietysti korostavat tietäjän mahtia. Kun koulutettu lääkäri on todennut potilaan parantumattomasti sairaaksi, ja tietäjä sitten parantaa hänet, toimii lääkärin arvio ikään kuin todisteena tietäjän yliluonnollisista kyvyistä.

Kansantarinoissa tietäjä siis esitettiin usein lääkärin kilpailijana, ja tietäjien ja lääkärin välille saattoi myös syntyä konflikteja. Kirkonkirjoista ilmenee, että Hätämaa menetti näkönsä todennäköisesti 1890-luvun aikana, sillä pappi teki rippikirjaan hänen kohdalleen lisämerkinnän ”sokea”.⁴⁴³ Monet informantit uskoivat, että kateellinen lääkäri tai lääkärit sokaisivat Hätämaan, koska pelkäsivät hänen vievän heidän potilaansa.⁴⁴⁴ Väitettiin esimerkiksi, että lääkäri oli antanut Hätämaalle silmiin liian väkevää voidetta, joka veikin näön.⁴⁴⁵ Ilmeisesti myös Hätämaa itse uskoi tähän, sillä Juho Ritola sanoi kuululleensa tietäjältä, kuinka tämä oli kerran mennyt erään silmälääkärin luokse hoidattamaan silmänsairautta, ja silloin lääkäri oli pilannut hänen silmänsä silkasta ammattikateudesta.⁴⁴⁶ Lisäksi työmies Kalle Karjalainen Haapavedeltä⁴⁴⁷ ja Fiia Hyväri Rantsilasta muistelivat lääkärin haastaneen Hätämaan oikeuteen.⁴⁴⁸ Aineistosta ei selviä tapahtuiko

⁴⁴⁰ SKS KRA. Harju, Otto 114. 1938. – Erik Kaipomäki, s. 1859, Saarijärvi.

⁴⁴¹ SKS KRA. Väyrynen, Iisakki KT 161:25. 1936. – Aappo Mäläskä.

⁴⁴² SKS KRA. Hyvärinen, Raili 115. 1954. – Sofia Alikoski, emäntä, synt. 1871, Rantsila.

⁴⁴³ Pulkkilan seurakunta, rippikirja 1891-1900, s. 193, Leskelä 18 Hätämaa.

⁴⁴⁴ SKS KRA. Väättänen, Kalle TK 121.2. 1961. – J. Kääriäinen maanvilj. synt. 1890, Iisalmi. SKS KRA. Hannula, Kerttu Maria TK 13:14. 1961. – Susanna Sofia Heiskala, s. 1887, kerääjän äiti, Piippola. SKS KRA. Hyvärinen, Raili 103. 1954. – Jaako Lumiaho, synt. 1863 Vihannissa, Rantsila. SKS KRA. Linna, Eino TK 58:87. 1961. – Piippola.

⁴⁴⁵ SKS KRA. Hyvärinen, Raili 103. 1954. – Jaako Lumiaho, synt. 1863 Vihannissa, Rantsila.

⁴⁴⁶ SKS KRA. Ritola, Juho KRK 218:654. 1935. – Haapavesi.

⁴⁴⁷ SKS KRA. Railonsala, Artturi 7457. 1962. – Kalle Karjalainen, työmies, Haapavesi, Kirkonkylä.

⁴⁴⁸ SKS KRA. Railonsala, Artturi 7457. 1962. – Kalle Karjalainen, työmies, Haapavesi, Kirkonkylä.

näin todella, mutta se että näin uskottiin käyneen, kertoo ainakin että Hätämaan konfliktinen suhde lääkäreihin oli yleistä tietoa.

Kyyrää koskevissa tarinoissa lääkärit esiintyvät toisinaan tietäjän vastustajina, mutta yleensä he lopussa muuttuvat tietäjän tukijoiksi. Saarijärveläinen Jussi Arvola muisteli, että Saarijärvellä oli 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa piirilääkärinä Warén, joka taisteli kaikenlaista taikauskkoa ja puoskarointia vastaan, ja ahdisteli Kyyrää monin tavoin. Pitäjällä kiertävän itsepintaisen huhun mukaan piirilääkärin rouva sairastui kerran kaatumatautiin, jota lääkärit eivät kyenneet parantamaan. Lopulta Warénin oli pakko kääntyä Kyyrän puoleen, ja Kyyrä paransi rouvan. Silloin piirilääkäri sanoi: ”Paranna sinä omalla tavallasi, minä parannan mitä kykenen”, ja sen jälkeen lääkäri jätti tietäjän rauhaan.⁴⁴⁹ Myös Oskari Tupala Ähtärin Kivijärveltä kertoi, että Kyyrä paransi tohtori Vareenin [sic] rouvan.⁴⁵⁰

Kyyrän kerrottiin myös parantaneen erään helsinkiläisen professorin ”pahalyötävän” (epileptisen) pojan, jota yksikään lääkäri ei ollut kyennyt auttamaan. Professorit ihmettelivät tapausta kovasti, ja koettivat urkkia Kyyrältä tietoja kaikin keinoin, mutta kertoja kommentoi etteivät ”herrat” päässeet hyötymään tietäjän taidoista.⁴⁵¹ Työmies Alex Salminen viittaa ilmeisesti tähän tapaukseen kertoessaan, että Kyyrää vainonneet ”virkailijat” jättivät hänet rauhaan sen jälkeen, kun tämä oli parantanut ”pahalyötävän”, ja saanut siitä tunnustuksen professoreilta. Samalla sai myös luvan käyttää apteekkilääkkeitä.⁴⁵² Saarijärveläinen Aukusti Jokinen oli kuullut kertoi, että kun Kyyrä tuomittiin vankeuteen, lääkintähallitus anoi, että hänet vapautettaisiin, ja hänen sallittaisiin toimia tohtorien valvonnassa ”kiruukissa” (tämä tarkoittaa oletettavasti Kirurgista sairaalaa). Kerran ”kiruukiin” tuotiin mies, jolla oli jalassa niin paha luumätä, että tohtorit määräsivät sen amputoitavaksi. Silloin Kyyrä pyysi lupaa hoitaa miestä, mihin tohtorit suostuivat. Kolmen viikon kuluttua tohtorit totesivat, että jalka oli parantunut täysin, ja lääkintähallitus vapautti Kyyrän valvonnasta.⁴⁵³ Näin lääkäreiden uskottiin voivan muuttua tietäjän vihollisista ja kilpailijoista liittolaisiksi, mikä tietysti miellettiin vastaansanomattomaksi todisteeksi tietäjän mahdista.

4.4. Tietäjän vaikea suhde auktoriteetteihin

⁴⁴⁹ SKS KRA. Harju, Otto KRK 70:735. 1935. – Jussi Arvola, 53 v., Saarijärvi, Mahlu.

⁴⁵⁰ SKS KRA. Tuomaala, Väinö 3253. 1949. – Oskari Tupala, s. 1896, Ähtäri, Kivijärvi.

⁴⁵¹ SKS KRA. Itkonen, Vilho b)197. 1907, Saarijärvi.

⁴⁵² SKS KRA. Itkonen, Vilho 2:198. 1907. – Alex Salminen, Saarijärvi.

⁴⁵³ SKS KRA. Rautiainen, Albert 2274, 1950. – Aukusti jokinen, s. 1879, Saarijärvi.

1800- ja 1900-luvuilla Suomen rikoslaki kielsi ”puoskaroinnin”. Tietäjät jotka ottivat palveluksistaan maksun, syyllistyivät siis rikokseen. Tutkimani tietäjät pyrkivät jonkin verran salailemaan toimintaansa, mutta se oli silti yleistä tietoa. Kuitenkin kolmesta tietäjästä vain yksi tuomittiin puoskaroinnista.

Tietäjien suhde kirkkoon ja kristinuskoon oli monimutkainen. Uskovaiset ihmiset saattoivat paheksua heitä. Tietäjät myös käyttivät taioissaan usein kristillisiä symboleita, mikä saattoi olla kirkon näkökulmasta pyhäinhäväämistä,⁴⁵⁴ mutta samalla se osoittaa, että tietäjät uskoivat kristinuskon voimaan. Myös jotkut informantit näkivät tietäjien toiminnan varsin kristillisenä. Toisaalta jotkut epäilivät tietäjien liittoutuneen paholaisen kanssa, mutta samalla toiset kertoivat tietäjien taistelleen demonisia voimia vastaan. Kyyrällä oli paljon konflikteja pappien kanssa, ja hänet pidätettiin kun hän oli murtautumassa yöllä kirkkoon taikomaan. Useissa tarinoissa tietäjä näyttäytyy pappiakin voimallisempänä hahmona, mikä oli tarinoiden kuulijoille voimakas todiste tietäjän väkevyydestä.

Lääkärien ja tietäjien nähtiin kilpailevan usein samoista asiakkaista. Ilmeisesti tietäjien apua haettiin ennen kaikkea siksi, että heitä pidettiin joskus lääkäreitä taitavampina. Monet informantit kertoivat vaikuttavia tarinoita, joissa lääkäri julisti potilaan toivottomaksi tapaukseksi, ja tietäjä sitten paransi tämän, mikä katsottiin todisteeksi tietäjän mahdista. Hätämaalla kerrotaan olleen paljon konflikteja lääkärien kanssa, ja mahdollisesti lääkärit myös nostivat häntä vastaan puoskarointisyytteen. Tietäjä itse ilmeisesti uskoi lääkärien sokaisseen hänet ammatillisen kateuden vuoksi. Myös Kyyrällä mainitaan olleen riitoja lääkärien kanssa, mutta kerrotaan myös, että tietäjän taidot tekivät lääkäreihin sellaisen vaikutuksen, että nämä alkoivat tämä tukea häntä. Tämä oli tietysti kuulijoille taas yksi todistus tietäjän mahdista.

Johtopäätökset

Kolme tietäjää

Tässä tutkielmassa tarkastelin kolmea kuuluisaa tietäjää, jotka toimivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa suomenkielisellä, luterilaisella kulttuurialueella. Kaikki kolme tietäjää kuuluivat maaseudun rahvaaseen, mutta heidän välillään oli myös eroja. Pohjanmaan Piippolassa asunut

⁴⁵⁴ Pulkkinen, 2017, 269-230.

Hätämaan tietäjä eli Juho Luomajoki tuli talonpoikaisperheestä, ja aikuisena hänestä tuli vakavarainen talonpoika. Saarijärveläinen Kyyrän Jussi oli myös talonpojan poika, mutta hän ei koskaan saanut omaa taloa, ja hän kärsi alkoholismista ja ainakin ajoittain rahaongelmiasta.

Toisin kuin Hätämaa ja Kyyrä, Pohjois-Savon Kiuruvedellä asunut Haapakummun tietäjä Anna-Mari Mård syntyi perheeseen, joka kuului tilattomaan väestöön. Aikuisena hän nai suutarin ja asui miehensä ja kahden poikansa kanssa mäkituvassa. He eivät olleet kovin varakkaita, mutteivat ilmeisesti aivan köyhiäkään.

Tietäjän ammatista

Teoksessaan *Suomalainen kananusko* Risto Pulkkinen kirjoittaa, että parantaminen oli tietäjän tärkein tehtävä,⁴⁵⁵ Karolina Kouvola toteaa saman asian väitöskirjassaan *The magical self: body, society and the supernatural in early modern rural Finland*.⁴⁵⁶ Näin vaikuttaa olleen myös tutkimieni kolmen tietäjän kohdalla, sillä valtaosa heitä koskevista muistitietotarinoista käsitteli nimenomaan parantamista.

Teoksessaan *The magical self: body, society and the supernatural in early modern rural* Laura Stark kirjoittaa, että tietäjien apuun turvaututtiin erityisesti silloin, kun joku uskoi joutuneensa toisen ihmisen pahantahtoisen noituuden uhriksi. Tällöin tietäjä saattoi poistaa kirouksen ja myös palauttaa sen takaisin lähettäjälle.⁴⁵⁷ Myös tutkimastani tarina-aineistosta löytyy useita esimerkkejä, jotka tukevat tätä päätelmää. Starkin mukaan tietäjät saattoivat myös ratkaista maataloilla sattuneita varkaustapauksia, jotka selvittämättöminä uhkasivat koko pienyhteisön eheyttä. Lisäksi he saattoivat suojella olemassaolevia taloudellisia riippuvuussuhteita puolustamalla heikommassa sosiaalisessa asemassa olevaa osapuolta magian keinoin.⁴⁵⁸ Aineistossani on esimerkkejä myös näistä ilmiöistä. Lisäksi tietäjän tehtäviin vaikuttaa kuuluneen toisinaan myös pahantahtoisten yliluonnollisten olentojen karkottaminen, ja ihmissuhdekiemuroiden setviminen (esimerkiksi taikomalla karannut aviomies takaisin kotiin).

Teoksessaan *Suomalaisessa šamanismi* Anna-Leena Siikala kirjoittaa tietäjien maksukäytännöistä, että tyypillisesti tietäjä ei määrännyt palveluksistaan tietynsuuruista maksua, mutta yleensä asiakas antoi kuitenkin jotain.⁴⁵⁹ Tutkimani aineiston perusteella maksukäytönnoissä

⁴⁵⁵ Siikala, 1994, s. 72.

⁴⁵⁶ Kouvola, 2023, 79.

⁴⁵⁷ Stark, 2006, s. 180-185.

⁴⁵⁸ Stark, 2006, s. 186-188.

⁴⁵⁹ Siikala, 1994, s. 75.

vaikuttaa olleen eroja, kolmesta tietäjästä ainoastaan Hätämaa antoi asiakkaan päättää maksun suuruuden, Kyyrä sen sijaan määräsi tietyn suuruisen maksun, ja Mård puolestaan ei ottanut lainkaan rahaa vastaan, mahdollisesti koska hän halusi välttää puoskarointisyytteen (Kirsi Penttisen Kansallisbiografiaan kirjoittamassa artikkelissa kerrotaan, että Mårdia vastaan nostettu puoskarointisyyte raukesi, koska Mård ei ollut ottanut palveluksistaan rahaa).⁴⁶⁰ Siikalan mukaan Suomessa ja Karjalassa tietäjän toimi oli yleensä sivuammatti, jolla ei varsinaisesti rikastunut, mutta jolla saattoi kuitenkin vaikka elättää perheen.⁴⁶¹ Tätä tukee se havainto, että Hätämaa ja Kyyrä saivat joiltakin rikkailta asiakailta hyvän maksun.

Pulkkisen ja Kanaojan mukaan kuuluisien tietäjien luokse matkusti asiakkaita pitkienkin matkojen takaa,⁴⁶² ja näin oli myös kolmen tutkimani tietäjän kohdalla (Hätämaan luokse tuli asiakkaita jopa Venäjältä saakka). Kanaojan mukaan ainakin naapurit ja oman kylän asukkaat uskoivat tietäjän voimiin,⁴⁶³ mutta aineistoni perusteella näin ei aina ollut, vaan joskus tietäjän maine saattoi olla jopa suurempi oman lähiyhteisön ulkopuolella. Etenkin köyhemmille ihmisille pitkä matka tietäjän luokse saattoi olla varsin vaikea järjestää. Joskus pitkämatkalaiset yöpyivät tietäjän luona, ja he saattoivat viettää tietäjän hoidettavana päiviä tai viikkojakin. Joskus potilas saattoi lähettää jonkun toisen toimittaman asiaa puolestaan. Kanaojan mukaan kaukaa matkustaneet asiakkaat lisäsivät tietäjän mainetta,⁴⁶⁴ ja aineistoni tukee tätä, sillä monet informantit mainitsevat kaukaa tulleet potilaat todisteena tietäjän mahdista.

Tietäjä saattoi myös matkustaa asiakkaan luokse. Hätämaa ja Mård eivät ilmeisesti paljoa matkustelleet, mutta Kyyrä reissasi ympäri Suomea tarjoamassa palveluksiaan, ja mahdollisesti näiden matkojen vuoksi hänet tuomittiin irtolaisuudesta. Kaukana asuvat asiakkaat saattoivat kirjoittaa Kyyrälle, ja kutsua hänet luokseen. Yleensä Kyyrä matkusti jalan, tai sitten hän pyysi joltakulta kyytiä.. Vieraalla paikkakunnalla Kyyrä saattoi oleskella asiakkaan luona, ja hänellä oli myös vakituisia kortteeritaloja, joiden asukkaat piilottelivat häntä poliisilta. Joskus Kyyrän mukana matkusti kumppani ja apulainen Meriläisen Selma.

Tietäjän taitojen siirtymisestä Pulkkinen kirjoittaa, että yleensä tietäjät oppivat taitonsa toimimalla vanhempien tietäjien oppipoikina tai -tyttönä.⁴⁶⁵ Siikalan mukaan tietäjän toimi periytyi usein suvunsisäisesti, mutta myös taipumuksia osoittava ulkopuolinen saattoi käydä

⁴⁶⁰ Penttinen, 2001.

⁴⁶¹ Siikala, 1994, s. 75.

⁴⁶² Pulkkinen, 2017, s.335. Kanaoja, 2021, 27.

⁴⁶³ Kanaoja, 2021, s. 27-28..

⁴⁶⁴ Kanaoja, 2021, s. 27-28..

⁴⁶⁵ Pulkkinen, 2017, s. 338.

perilliseksi.⁴⁶⁶ Tutkimistani tietäjistä Mårdin mainittiin oppineen taitonsa tätinsä mieheltä, tietäjä Kalle Lepistöltä. Yhden informantin mukaan Lepistö olisi opettanut myös Hätämaata, mutta toiset arvelivat Hätämaan opiskelleen tietonsa itse kirjoista, tai hakeneen ne Lapista. Kyyrällä taas ei mainita olleen varsinaista opettajaa, vaan hänen kerrotaan saneen taitonsa ylikuonnollisella tavalla autettuaan lapsena kuljeskelevaa tietäjää. Jotkut informantit mainitsevat kulkijan olleen ”lappalainen”, ja muutenkin Lappia pidettiin usein tietäjän taitojen lähteenä.

Pulkkinen kirjoittaa pakanallisen ajan samaani-instituutioon kuuluvasta henkikutsusta, jossa henget kutsuvat ihmisen samaanin toimeen,⁴⁶⁷ ja myös myöhempinä aikoina tietäjäksi tulemiseen saattoi liittyä jonkinlainen henkikutsu.⁴⁶⁸ Kolmen tutkimani tietäjän kohdalla ei löydy juuri viitteitä henkikutsusta, paitsi että yksi informantti uskoi Mårdin toimivan pyhän hengen käskemänä, minkä voisi tulkita ikään kuin henkikutsun kristilliseksi muunnelmaksi.

Kaikilla kolmella tietäjällä mainitaan olleen myös oppilaita. Pulkkisen mukaan tietäjän oppilaan piti olla lujaverinen eli peloton,⁴⁶⁹ ja aineistostani löytyykin tarinoita ihmisistä, jotka pyrkivät tietäjän oppiin, mutta joutuivat lopettamaan kesken, kun rohkeus ei riittänyt. Siikalan mukaan tietäjäys periytyi yleensä suvunsisäisesti,⁴⁷⁰ Mårdilla oli kaksi poikaa, joista ainakin toisen uskottiin perineen äidiltään tietäjämäiset taidot. Tietäjien jälkeläiset saattoivat kuitenkin suhtautua paheksuvasti perintöönsä, ja kerrottiin ettei Mård itse halunnut siirtää kykyjään eteenpäin.

Oppipoikien ja -tyttöjen lisäksi myös muut apulaiset saattoivat auttaa tietäjämätoimessa. Hätämaata auttoivat hänen talossaan työskentelevät palkolliset. Tietäjän talo miellettiin hieman hermostuttavaksi työpaikaksi. Kyyrällä ei ollut omia palkollisia, mutta hän asui talossa joka oli toisen omistuksessa, ja talon palkolliset avustivat ilmeisesti häntäkin. Matkoillaan hän palkkasi myös tilapäisiä apumiehiä. Mård sen sijaan harjoitti tietäjämätoimintaa yksin. Näiden kolme tietäjän perheenjäsenet eivät vaikuta osallistuneen kovin aktiivisesti tietäjämätoimeen.

Tietäjien keskinäiset suhteet saattoivat olla jännitteisiä, ja heidän välilleen saattoi syttyä konflikteja. Joskus he syyttivät toisiaan pahantahtoista noituudesta tai yhteyksistä paholaiseen, ja heidän uskottiin voivan rangaista toisiaan taikakeinoin.

Tietäjän maine

⁴⁶⁶ Siikaa, 1994, s.72.

⁴⁶⁷ Pulkkinen, 2017, s. 238.

⁴⁶⁸ Pulkkinen, 2017, s. 337 – 338.

⁴⁶⁹ Pulkkinen, 2017, s. 337 – 338.

⁴⁷⁰ Siikaa, 1994, s.72.

Pulkkisen mukaan ympäröivä yhteisö tunnusti tietäjän,⁴⁷¹ ja Starkin mukaan tietäjiä kunnioitettiin heidän tietojensa ja mysteerisyyden aurasuoksi.⁴⁷² Kanaoja kirjoittaa, että ainakin naapurit ja saman kylän asukkaat uskoivat tietäjien mahtiin, ja kaukaa matkustavat potilaat vielä lujittivat tietäjän mainetta.⁴⁷³ Perinnelajikortiston informanteista monet luonnehtivat Hätämaata, Kyyrää tai Mårdia poikkeuksellisen voimakkaiksi ja mahtaviksi tietäjiksi, joilla oli erityisen suuret kyvyt. Kuitenkaan heidänkään voimiaan ei mielletty rajattomiksi, vaan jotkut tapaukset olivat taitavallekin tietäjälle liian hankalia.

Kouvolan mukaan 1800-luvun lopulla sanomalehdissä kirjoitettiin kansanparantamisesta stigmatisoivaan tyyliin, ja tietäjien apuun turvautuvat ihmiset kuvattiin tietämättöminä.⁴⁷⁴ Myös monet 1900-luvun alkupuolella haastatellut informantit vaikuttavat omaksuneen ajatuksen tietäjistä puoskareina, ja etenkin Kyyrää syytettiin usein huijariksi. Tietäjät eivät mielellään auttaneet epäileviäsiä asiakkaita.

Pulkkisen ja Siikalan mukaan yhteisö tunsi tietäjän hahmona joka voi auttaa lähimmäistään,⁴⁷⁵ ja auttaminen korostuu myös monissa tutkimissani tarinoissa. Etenkin Hätämaata pidettiin erittäin avuliaana ja anteliaana miehenä, ja myös Kyyrän ja Mårdin luonteista annettiin positiivisia lausuntoja.

Pulkkinen ja Siikala ovat todenneet, että vaikka tietäjän uskottiin voivan auttaa lähimmäisiään, ajateltiin hänen myös kykenevän yhtä hyvin vahingoittamaankin.⁴⁷⁶ Tutkimastani aineistosta löytyy useita tarinoita, joissa tietäjä kostaa jollekulle, joka on loukannut häntä. Tietäjien pelottavasta maineesta huolimatta jotkut rohkeat jopa hakivat jännitystä härnäämällä heitä.

Muutamit informantit syyttivät miespuolisia tietäjiä Hätämaata ja Kyyrää sopimattomasta seksuaalisesta käytöksestä. Kummankin huhuttiin viettelevän naispuolisia potilaita, ja lisäksi Hätämaan sanottiin harrastavan suhteita piikojensa kanssa. Mårdista tällaisia syytöksiä ei esitetty, ehkä naistietäjä koettiin tässä suhteessa vähemmän uhkaavaksi.

f

⁴⁷¹ Pulkkinen, 2017, s. 335.

⁴⁷² Stark, 2006, s. 177-180.

⁴⁷³ Kanaoja, 2021, s. 27-28..

⁴⁷⁴ Kouvola, 2023, s. 80-82.

⁴⁷⁵ Pulkkinen, 2017, s. 336. Siikala, 1994, s.72.

⁴⁷⁶ Pulkkinen, 2017, s. 336. Siikala, 1994, s.72.

Nenosen väitöskirjan mukaan noituusoikeudenkäyntien huippukautena 1600-luvulla ei ammattimaisia tietäjiä tuomittu sen useammin kuin muitakaan.⁴⁷⁷ 1880-luvulla taikuus ja noituus poistuivat rikoslaista, mutta laki kielsi puoskaroinnin. Tutkimani tietäjät pyrkivät jokainen ilmeisesti jonkin verran salailemaan lainvastaista toimintaansa, mutta se oli silti yleistä tietoa. Kirsi Penttisen artikkelin mukaan Mård joutui kerran syytteeseen puoskaroinnista, mutta syyte raukesi, koska Mård ei ollut ottanut rahaa vastineeksi palveluksistaan.⁴⁷⁸ Kyyrällä oli kuitenkin tapana ottaa maksu palveluksistaan, ja hänet tuomittiinkin käräjillä (muiden rikosten ohella) puoskaroinnista. Hätämaata ei kuitenkaan koskaan tuomittu, vaikka hänkin otti rahaa vastaan palveluksistaan. Kenties hänen toimintansa ei ärsyttänyt lainvalvojia niin paljoa, koska hän pysytteli lähinnä kotipitäjässään, eikä hän ehkä myöskään murtautunut öisin kirkkoihin taikomaan yhtä usein kuin Kyyrä.

Tietäjien suhde kirkkoon ja kristinuskoon oli monimutkainen. Kouvolan mukaan esimodernin ajan Pohjanmaan uskonnollinen diskurssi ”tuomitsi magialla parantamisen synnillisenä ja epäkristillisenä”.⁴⁷⁹ Tutkimastani aineistosta löytyykin esimerkkejä uskovaisista ihmisistä, jotka paheksuivat tietäjien toimintaa, heitä oli Pohjanmaalla ja myös muualla Suomessa. Pulkkinen mukaan monia kristinuskoon liittyviä asioita ja mielikuvia saatettiin kansan parissa käyttää myös taikomiseen, mikä oli kirkon näkökulmasta pyhäinhäväämistä.⁴⁸⁰ Tällaisesta on mainintoja myös tutkimassani aineistossa, ja tavallaan sen voi tulkita myös merkiksi siitä, että tietäjät uskoivat kristinuskon voimaan. Jotkut tavalliset ihmiset myös näkivät tietäjien toiminnan varsin kristillisenä.

Kouvolan mukaan tietäjä yhdistettiin pohjalaisissa narratiiveissa usein paholaiseen⁴⁸¹ Tutkimani aineiston perusteella uskomus pirun ja tietäjän liitosta eli vielä 1900-luvulla Pohjanmaalla ja myös Pohjois-Savossa ja Keski-Suomessa. Monet epäilivät tietäjän liittoutuneen paholaisen kanssa, mutta toisaalta tietäjien uskottiin voivan myös karkottaa piruja.

Tutkimistani tietäjistä ainoastaan Kyyrällä mainitaan olleen paljon konflikteja pappien kanssa, ja hänet pidätettiin kun hän oli murtautumassa yöllä kirkkoon taikomaan. Lisäksi hän myös puolusti erästä torpparia, joka oli riidoissa papin kanssa, mikä sopii Starkin teoriaan, jonka mukaan tietäjä saattoi suojella olemassa olevia taloudellisia riippuvuussuhteita puolustamalla sosiaalisesti

⁴⁷⁷ Nenonen, 1992, 163.

⁴⁷⁸ Penttinen, 2001.

⁴⁷⁹ Kouvola, 2023, 77-78.

⁴⁸⁰ Pulkkinen, 2017, 269-230.

⁴⁸¹ Kouvola, 2023, 77-78.

voimatonta osapuolta.⁴⁸² Useissa tarinoissa tietäjä näyttäytyy pappiakin voimallisempänä hahmona, mikä oli tarinoiden kuulijoille voimakas todiste tietäjän väkevyydestä.

Pulkkisen mukaan entisaikaan ”lääkäriapu oli herrojen ylellisyyttä”, ja siksi parantaminen oli tietäjän tärkein tehtävä.⁴⁸³ Myös tutkimastani aineistosta löytyy muutamia viitteitä siitä, että tietäjän luo olisi menty lääkärien puutteen vuoksi. Kanaoja mainitsee tietäjien suosiota selittävänä tekijänä lääkäriä halvemmän hinnan,⁴⁸⁴ mutta tutkimassani aineistossa ei puhuta hinnasta. Aineistossa korostuu se käsitys, että tietäjään turvauduttiin silloin, kun lääkäri ei kyennyt auttamaan. Monissa tarinoissa lääkäri yrittää turhaan parantaa potilaan, ja julistaa tämän lopulta toivottomaksi tapaukseksi, mutta sitten tietäjä parantaa potilaan. Tällaisessa tarinassa lääkärin toivoton lausunto esitetään eräänlaisena käytetään todisteena tietäjän mahdista.

Kouvola kuvailee väitöskirjassaan, kuinka 1800-luvun lopulla kunnallinen terveydenhuolto kehittyi, ja ”julkisessa keskustelussa kannatettiin vahvasti modernia lääketiedettä, mikä aiheutti jännitteitä, mikä aiheutti jännitteitä terveysturkinoille, joita kansanparantajat olivat aiemmin hallinneet etenkin maaseudulla”. Tutkimani aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että tietäjän ja lääkärin välille saattoi syntyä kilpailuasetelma. Hätämaalla kerrotaan olleen paljon riitoja lääkärin kanssa, ja yleisesti uskottiin, että lääkärit olivat sokaisseet Hätämaan ammattikateuden vuoksi. Myös Kyyrällä mainitaan olleen riitoja lääkärin kanssa, mutta toisaalta kerrotaan, että tietäjän taidot tekivät lääkäreihin sellaisen vaikutuksen, että nämä kääntyivät hänen tukijoikseen. Tämä oli tietysti kuulijoille taas yksi todistus tietäjän mahdista.

Lopuksi totean, että tästä aiheesta riittäisi vielä paljon tutkittavaa. Esimerkiksi perinnelajikortistossa esiintyviä vähemmän kuuluisia tietäjiä tutkimalla voisi saada paremman kuvan niin sanotun keskivertotietäjän asemasta.

⁴⁸² Stark, 2006, s. 186-188.

⁴⁸³ Pulkkinen, 2017, s. 340.

⁴⁸⁴ Kanaoja, 2021, s. 27.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) (entinen Kansanrunousarkisto (KRA)), perinnelajikortisto, c
D 501-600, Kuuluisia tietäjiä, noitia ja kansanparantajia, D 511 *Hätämaan ukko, Hätämaalainen*, D 536 *Kyyrän Jussi*, D 546 *Haapakummun Anna-Mari, Kiuruveden akka*.

KIRKONKIRJAT

Haapaveden seurakunta

Rippikirja 1845-1851, 1862-1869.

Kärsämäen seurakunta

Rippikirja 1847-1854.

Kiuruveden seurakunta

Lastenkirja 1891-1900.

Kiuruveden seurakunta

Rippikirjat 1873-1881, 1881-1890, 1901-1910, 1911-1920.

Saarijärven seurakunta

Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1907-1915.

Rippikirjat 1850-1860, 1890-1900, 1900-1909.

Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1855-1871.

Piippolan seurakunta

Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1856-1879.

Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1856-1879.

Rippikirjat 1860-1869, 1870-1879, 1901-1910.

Pulkkilan seurakunta

Rippikirjat 1867-1880, 1881-1890, 1891-1900.

Piippolan seurakunta

Rippikirjat 1901-1910.

Pulkkilan seurakunta

Vihittyjen luettelo 1819-1879.

PAINETUT LÄHTEET

Haanpää, Pentti, *Hätämaasta*. Teoksessa *Atomintutkija ja muita juttuja*, Kustannusosakeyhtiö Otavan kirjapaino, Helsinki 1955.

Haanpää, Pentti, *Hota-Leenan poika*. Teoksessa *Valitut teokset*, Kustannusosakeyhtiö Otavan kirjapaino, Helsinki 1950.

Kaiku, 8.7.1885.

Kaikuja Kajaanista, 22.1.1914.

Keski-Suomi, 2.8.1890, 9.8.1890.

Pohjalainen, 27.11.1891.

Suomalainen, 16.9.1891.

Waasan lehti, 27.5.1891.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Agricolaverkon vintti, Agricola Suomen humanistiverkko, Pahategon Caari 2, Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki, <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kkktk/lait/1734/1175916.html> (luettu 22.11.2022).

Finlex.fi, Laki rikoslain muuttamisesta 563/1998, <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1998/19980563> (luettu 22.11.2022).

Finna.fi, <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.8a1f0e93-d93d-465a-9c73-64947311a403?sid=3158316639&imgid=1>, kansanparantaja Juho Luomajoki eli Hätämaan isäntä, Samuli Paulaharju 1910, (luettu 25.10.2023).

Geni.com -sivusto, *Juho Aaponpoika Luomajoki*, <https://www.geni.com/people/Juho-Luomajoki-Hatamaan-tietaja/6000000026351446857> (luettu 25.10.2023).

Geni.com -sivusto, *Johannes Kallenpoika Kyyrä*, <https://www.geni.com/people/Johannes-Kyyra/6000000180273397832> (luettu 18.10.2023).

Geni.com sivusto, *Anna-Maria Mård (Haudanlampi)*, <https://www.geni.com/people/Anna-Maria-Mard-Haudanlampi/6000000070771186183> (luettu 18.10.2023)

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Pulkka Pohjois-Savon muisti (<https://pohjois-savonmuisti.fi/2018/06/18/kansanparantaja-anna-mari-mard/>) kansanparantaja Anna-Mari Mård, 5.8.1859-16.6.1927.

Jokipii, Mauno (toim.), Keski-Suomen historia 2 – Keski-Suomi maakunta-ajautuksen synnystä itsenäisyyden aikaan. Gummerus Oy, Jyväskylä, 1988.

Kanaoja, Kalle, *Literacy and healers' tactics in Finnish folk medicine, 1850-1950*, Oulun yliopisto, 2021, <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfi-fe2021101551233.pdf>.

Kervinen, Timo & Nenonen, Marko. (2023). *Kuolemantuomiot*. Noituus, taikuus ja noitavainot Suomessa -sivusto, <https://webpages.tuni.fi/sochistoria/noitanetti/kuolemantuomiot.html> (luettu 19.9.2023).

Kouvola, Karolina, *Cunning folk as other – Vernacular Beliefs about Magic Users in Premodern Swedish-speaking Ostrobothnian Rural Community*, Helsingin yliopisto, 2023.

Mikkola, Kati, *Aineksista aiheiksi: Puolesta hengen ja heimon vai maan?* *Hiidenkivi* 1/2012, s. 18-19.

Mikkola, Kati, *Työmies Itkosen strategia*, Suomalaisen kirjallisuuden seuran Vähäisiä lisiä -blogi 30.4.2013, <http://neba.finlit.fi/blogi/tyomies-itkosen-strategia/> (luettu 30.8.2023).

Nenonen, Marko, *Noituus, taikuus ja noitavainot – Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620-1700*. Suomen Historiallinen Seura, Jyväskylä 1992.

Pulkkinen, Risto, *Suomalainen kansamusko – Samaaneista saunatonnttuihin*. Gaudeamus, Tallinna 2017.

Rikkinen, Kalevi, Sihvo, Hannes, Eskola, Matti, Tiitta, Allan (toim.), *Finlandia – Otavan iso Maammekirja 6, Pohjois-Savo*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu, 1985.

Rikkinen, Kalevi, Sihvo, Hannes, Eskola, Matti, Tiitta, Allan (toim.), *Finlandia – Otavan iso Maammekirja 8, Pohjois-Pohjanmaa, Kainuu*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu, 1986.

Penttinen, Kirsti, *Mård, Anna-Maria (1859 - 1927)*, *Kansallisbiografia*, 4.5.2001, <https://kansallisbiografia-fi.libproxy.tuni.fi/kansallisbiografia/henkilo/4729> (luettu 19.9.2023).

Siikala, Anna-Leena, *Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Hämeenlinna, 1994, toinen, tarkistettu painos.

Stark, Laura, *The magical self : body, society and the supernatural in early modern rural Finland*, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2006.

Toivo, Raisa, *Witchcraft and gender in early modern society : Finland and the wider European experience*, Routledge, London, 2016.